

Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej
– przeszłość, teraźniejszość, przyszłość

*Materiały z konferencji jubileuszowej
z okazji 50-lecia Biblioteki Uniwersyteckiej
im. Jerzego Giedroycia
Białystok, 15-16 listopada 2018 r.*

Biblioteka Uniwersytecka
im. Jerzego Giedroycia

**Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej
– przeszłość, teraźniejszość, przyszłość**

*Materiały z konferencji jubileuszowej
z okazji 50-lecia Biblioteki Uniwersyteckiej
im. Jerzego Giedroycia
Białystok, 15-16 listopada 2018 r.*

**Praca zbiorowa
pod redakcją
Piotra Chomika, Hanny Kościuch
i Jolanty Żochowskiej**

Białystok 2019

Komitet organizacyjny

Piotr Chomik, Mirosława Roszczyc, Agnieszka Frankowska, Agnieszka Gałęcka-Golec,
Hanna Kościuch, Sylwia Oziabło, Katarzyna Puksza, Ewa Witkowska, Wiesław Wróbel

Recenzenci naukowci

dr hab. Jolanta Gwioździk, prof. UŚ
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
dr hab. Jadwiga Sadowska, prof. UwB
Zakład Filologicznych Badań Interdyscyplinarnych Uniwersytetu w Białymstoku

Projekt okładki

Michał Malewicz

Redakcja

Piotr Chomik
Hanna Kościuch
Jolanta Żochowska

Korekta

Jolanta Żochowska

Redakcja i korekta (język angielski)

Daniel Karczewski

Redakcja techniczna i skład

Wiesław Wróbel

Opracowanie graficzne

Wiesław Wróbel

Na okładce zdjęcia z Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia
i projekt gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej udostępniony przez
DEMIURG sp. z o.o., sp. k.

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019

ISBN 978-83-7431-604-0

DOI 10.15290/50latBU.2019

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
ul. Świerkowa 20B, 15-328 Białystok
tel.: 85 745 71 20, e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski

SPIS TREŚCI

Jolanta Żochowska, Hanna Kościuch

Wstęp 7

CZĘŚĆ 1. BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA IM. JERZEGO GIEDROYCIA – PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ, PRZYSZŁOŚĆ

Piotr Chomik

Historia i współczesność Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia 13
The Jerzy Giedroyc University Library – the past and the present

Ewa Witkowska, Wiesław Wróbel

Nowy budynek Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia
– od założeń do projektu 21
The new building of The Jerzy Giedroyc University Library – from premises to the design

CZĘŚĆ 2. BIBLIOTEKI PODLASIA I POLSKI PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ – PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ, PRZYSZŁOŚĆ

Anna Krawczuk

Biblioteka Pedagogiczna w Białymstoku – historia i współczesność 61
Pedagogical Library in Białystok – the past and the present

Adam Czesław Dobroński

Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej. Uwarunkowania
powstania i działalności do początku lat 30. XX w. 69
*The Municipal Library in Ostrow Mazowiecka. The circumstances
of its foundation and activity up until the early 1930's*

Violetta Perzyńska

Biblioteki i bibliotekarze w świetle zmian prawnych 83
Libraries and librarians in the light of the proposed legal changes

Bogumiła Konieczny-Rozenfeld

Nie takie RODO straszne. Wybrane zagadnienia z zakresu
ochrony danych osobowych w bibliotece 93
*GDPR – not such a scary process. Selected issues in the field of personal data
protection at the library*

Anna Starek, Magdalena Piech

Biblioteka – centrum edukacyjne czy miejsce spotkań. Hybryda
przestrzeni w bibliotekach akademickich 105
*Library – educational center or meeting place. Space hybrids
in academic libraries*

Marcin Pędich

- Analiza organizacji przestrzennej biblioteki z punktu widzenia kultury organizacyjnej na przykładzie gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia i Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego 121
Library space as seen through the lens of organisational culture: The building of the University Library in Białystok and Książnica Podlaska

Patryk Suchodolski

- Digitalizacja w Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego 139
Digitalization in Książnica Podlaska

Henryk Hollender

- Przywróćmy bibliotekoznawstwo porównawcze 147
Let us bring back comparative librarianship

CZĘŚĆ 3. „ZAPROJEKTUJ OTWARTOŚĆ” – OTWARTA NAUKA JAKO
WYZWANIE DLA WSPÓŁCZESNYCH UCZELNI I BIBLIOTEK

Katarzyna Sztop-Rutkowska

- Projektowanie otwartości – wyzwanie nie tylko dla nauki 165
Designing openness – a challenge not only for science

Ewa Gruszewska

- Otwarta nauka. Realność czy fikcja 183
Open science. Reality or fiction

Leszek Szafranski

- Rola repozytoriów instytucjonalnych w zmieniającym się środowisku komunikacji naukowej i działalności bibliotek akademickich 199
The role of institutional repositories in the changing environment of scientific communication and the activity of academic libraries

Mikołaj Hryńko, Uładzimir Kułażanka

- Otwarty dostęp w systemie komunikacji naukowej uniwersytetów Białorusi 213
Open access in the system of scientific communication of Belarussian universities

WSTĘP

Oddajemy do rąk Państwa materiały będące pokłosiem konferencji naukowej *Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej – przeszłość, terażniejszość, przyszłość* zorganizowanej w dniach 15-16 listopada 2018 r. w Białymstoku przez Bibliotekę Uniwersytecką im. Jerzego Giedroycia.

Była to kolejna konferencja naukowa Biblioteki Uniwersyteckiej dotycząca najistotniejszych, najbardziej aktualnych zagadnień polskiego bibliotekarstwa, zaś szczególną inspiracją do jej zorganizowania stał się jubileusz 50-lecia Biblioteki, która rozpoczęła działalność 1 października 1968 r., wraz z utworzeniem Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, w 1997 r. stała się Biblioteką samodzielnej uczelni – Uniwersytetu w Białymstoku, a trzy lata później przyjęła za patrona Jerzego Giedroycia, twórcę Instytutu Literackiego w Paryżu.

Celem jubileuszowej konferencji *Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej – przeszłość, terażniejszość, przyszłość* była analiza przeszłości i terażniejszości oraz próba dokonania diagnozy przyszłości bibliotek w ogóle, a w szczególności bibliotek Podlasia i Polski północno-wschodniej. Organizatorzy pragnęli także podjąć próbę zarysowania nadchodzących zmian, których zapowiedzi widoczne są już teraz oraz poszukać odpowiedzi na pytanie, jak się do nich dostosować.

Konferencja oscylowała wokół takich zagadnień jak: historia bibliotek, przyszłość bibliotek i bibliotekarzy w świetle uregulowań prawnych, biblioteki wobec zmieniających się oczekiwań użytkowników, zmiany w architekturze bibliotecznej a nowe budynki bibliotek, rewolucja cyfrowa i jej skutki, otwarta nauka, kultura i edukacja.

Opublikowane materiały konferencyjne zostały zebrane w 3 częściach.

W części pierwszej *Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia – przeszłość, terażniejszość, przyszłość* przybliżono najważniejsze fakty z historii Biblioteki, a także wskazano jej rolę i miejsce w społeczności akademickiej oraz lokalnej. Przedstawiono proces powstawania projektu architektonicznego nowej siedziby Biblioteki, w którego tworzeniu – zgodnie z ogólnoswiatowymi trendami – uczestniczył zespół bibliotekarzy,

badając potrzeby użytkowników oraz poszczególnych oddziałów, wykorzystując wiedzę na temat aktualnych kierunków w rozwoju budownictwa bibliotecznego.

W części drugiej *Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość* zawarto referaty dotyczące ogólnych, prawnych i organizacyjnych zagadnień bibliotekarstwa, poczynając od historii wybranych bibliotek do ich działalności w 2018 r.

Na tle stuletniej działalności bibliotek pedagogicznych nakreślono historię Biblioteki Pedagogicznej Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku i przedstawiono działania aktualnie podejmowane przez placówkę w zakresie wspierania pracy instytucji oświatowych, nauczycieli, studentów, uczniów i wszystkich osób pragnących podnosić swoje kwalifikacje w procesie samokształcenia. Przybliżono również okoliczności powstania i pierwsze lata działalności Biblioteki Miejskiej w Ostrowi Mazowieckiej oraz innych bibliotek ostrowskich (miasta i powiatu) na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia.

W referatach dotyczących stanu obecnego oraz przyszłości bibliotek skupiono się na najnowszych regulacjach prawnych dotyczących działalności bibliotek. Dokonując obszernego przeglądu ustawodawstwa dotyczącego bibliotek za lata 2013-2018 i przywołując opinie autorzytetów podkreślono, że każdy z aktów prawnych przyczynił się do degradacji zawodu bibliotekarza, utrudnienia awansu zawodowego i pauperyzacji bibliotek szkół wyższych. Omówiono również nowe przepisy w zakresie ochrony danych osobowych (tzw. RODO), obowiązujące od 25 maja 2018 r. Przedstawiono działania, jakie biblioteki powinny wdrożyć, zabezpieczając dane osób fizycznych (czytelników, użytkowników, pracowników) oraz firm współpracujących z biblioteką.

W tej części materiałów przedstawiono wybrane aspekty działalności bibliotek naukowych. Zaprezentowano ofertę Biblioteki Głównej Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie pełniącej rolę centrum edukacyjnego, jak również miejsca spotkań ze światem nauki, kultury i z innymi użytkownikami. Temat wykorzystania przestrzeni bibliotecznej pojawił się także w związku z działalnością Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia i Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku, które – funkcjonując w różnych okresach w tym samym budynku – zaaranżowały go w odmienny sposób. Na przykładzie Książnicy Podlaskiej przedstawiono wpływ technologii cyfrowych na działalność instytucji kultury. Zwrócono uwagę na wykorzystanie w procesie digitalizacji środków finansowych Unii Europejskiej, które pozwoliły na renowację najcenniejszych druków

znajdujących się w kolekcji Książnicy oraz zapewnienie właściwych warunków przechowywania.

Drugą część materiałów zamyka artykuł dotyczący bibliotekarstwa porównawczego. Porównania bibliotek, szczególnie w aspekcie międzynarodowym, pojawiają się w Polsce bardzo rzadko. Tymczasem mogą one prowadzić do ujednolicania stosowanych rozwiązań lub przeciwnie, do pogłębiania różnic dla osiągnięcia pierwszeństwa, przewagi czy oryginalności. Niemniej jednak powinny pomagać w krytycznej ocenie własnych osiągnięć, w doborze źródeł inspiracji, przestrzegać przed podejmowaniem niekorzystnych decyzji.

W części trzeciej „Zaprojektuj otwartość” – *otwarta nauka jako wyzwanie dla współczesnych uczelni i bibliotek* skoncentrowano się na polityce otwartości w różnych dziedzinach życia społecznego (m.in.: w zarządzaniu, gospodarce, edukacji i nauce). Przedstawiono przykłady z Polski i innych krajów, w których udostępnianie danych w wielu instytucjach i na wielu szczeblach jest działaniem zamierzonym i celowym, przynoszącym społeczeństwu ogromne korzyści, prowadzącym do innowacyjnych sposobów rozwiązywania problemów oraz angażującym obywateli w podejmowanie decyzji na poziomie lokalnym, regionalnym czy krajowym.

Szczególną uwagę poświęcono otwartości w nauce stanowiącej kluczową kwestię w rozwoju współczesnej gospodarki. Zaznaczono, że rozwój otwartego dostępu i wzrost jego znaczenia dla nauki byłyby wzmocnione, gdyby państwo wspomogło działania w tym zakresie, m.in. poprzez opracowanie spójnej polityki i strategii rozwoju, jak również programów wsparcia jednostek naukowych i uczelni.

Podkreślono rolę repozytoriów instytucjonalnych w zmieniającym się środowisku komunikacji naukowej i działalności bibliotek akademickich, które są miejscem przede wszystkim przechowywania zasobów, a w coraz większym stopniu także udostępniania ich w sposób łatwy i przystępny. Zwrócono uwagę na wykorzystanie mediów społecznościowych w promowaniu repozytoriów instytucjonalnych. Przybliżono działalność białoruskich repozytoriów uczelnianych, w których idea otwartości jest coraz aktywniej wdrażana.

Zamieszczone artykuły pokonferencyjne, a także wnioski płynące z dyskusji wskazują na to, że pracownicy bibliotek żywo reagują na zmiany dokonujące się w ich otoczeniu, potrafią przewidzieć i zaspokoić potrzeby osób korzystających z oferty tych instytucji.

Podkreślono rolę biblioteki w upowszechnianiu i pomnażaniu osiągnięć nauki i kultury, m.in. przez gromadzenie i udostępnianie zbiorów

bibliotecznych, i informacyjnych, zwłaszcza zasobów cyfrowych w otwartym dostępie. Rozwój nowych technologii informacyjnych, różnorodność i wielość źródeł informacji obligują bibliotekarzy do stałego doskonalenia, udziału w konferencjach, szkoleniach i warsztatach, do coraz większego zaangażowania w zakresie pozyskiwania i promocji zasobów. Niezbędne staje się pogłębione współdziałanie z jednostkami uczelni w zakresie parametryzacji, wspieranie rozwoju nauki oraz korzystniejsza niż dotychczas współpraca bibliotek na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym.

Zamiarem organizatorów jubileuszowej konferencji była również próba znalezienia charakterystycznych, wynikających chociażby z historii i położenia geograficznego cech bibliotek Podlasia. W prezentowanych materiałach wskazano, że w bibliotekach tych szczególną uwagę przywiązuje się do gromadzenia i popularyzowania wydawnictw mniejszości narodowych oraz literatury dotyczącej wielokulturowości regionu. Zarówno Podlaska Biblioteka Cyfrowa, jak i Podlaskie Forum Bibliotekarzy, to płaszczyzny świadczące o dobrej współpracy podlaskich bibliotek.

Konferencja przyniosła wymierny plon naukowy – recenzowane materiały pokonferencyjne ukazały się również w formie elektronicznej w Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku i w Podlaskiej Bibliotece Cyfrowej.

Redaktorzy spodziewają się, że będą one przydatne nie tylko bibliotekom Podlasia, ale również pracownikom naukowym oraz ośrodkom kształcenia akademickiego bibliotekarzy i informatologów w całej Polsce.

Przy redakcji tomu nie ingerowano w zawartość merytoryczną tekstów i abstraktów przekazanych przez referentów. Ograniczono się do nieznacznych poprawek stylistycznych, gramatycznych i interpunkcyjnych.

Serdecznie dziękujemy autorom referatów, moderatorom poszczególnych sesji, uczestnikom oraz sponsorom (Aleph Polska, EBSCO, H+H Software GmbH, Wydawnictwo C.H. Beck Sp. z o.o., IBUK Libra i Restauracja Kawelin), którzy zechcieli finansowo i merytorycznie wesprzeć konferencję. Szczególne podziękowania kierujemy do dr hab. Jolanty Gwioździk, prof. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i dr hab. Jadwigi Sadowskiej, prof. Uniwersytetu w Białymstoku za wnikliwą recenzję tekstów i cenne uwagi.

Jolanta Żochowska, Hanna Kościuch
Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia

CZEŚĆ 1

**Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia
– przeszłość, teraźniejszość, przyszłość**

dr hab. Piotr Chomik, prof. UwB

Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia

chop@uwb.edu.pl

HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ BIBLIOTEKI UNIwersYTECKIEJ IM. JERZEGO GIEDROYCIA

THE JERZY GIEDROYC UNIVERSITY LIBRARY

– THE PAST AND THE PRESENT

Abstrakt

Celem artykułu było przedstawienie dziejów i czasów współczesnych Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia. W artykule zwrócono uwagę na trudności, z jakimi borykała się Biblioteka dawniej i z jakimi boryka się po dzień dzisiejszy. Opisano rozwój księgozbioru bibliotecznego. Wskazano na ważny aspekt działalności biblioteki, jakim jest działalność kulturalna i popularyzująca naukę. Opisano rozwój usług i narzędzi bibliotecznych w Bibliotece Uniwersyteckiej.

Słowa kluczowe: Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, historia biblioteki, współczesna biblioteka, biblioteka akademicka, biblioteka uniwersytecka.

Abstract

The aim of the article is to present the history and present circumstances of the Jerzy Gieroyc University Library. The article draws attention to the difficulties faced by the Library in the past and those it faces today. It also describes the development of the Library's collection as well as its services and tools. The popularization of culture and science, which is an important aspect of the Library's activity, is emphasized.

Keywords: The Jerzy Giedroyc University Library, library history, contemporary library, academic library, university library.

Historia Biblioteki Uniwersyteckiej rozpoczyna się 1 października 1968 r. wraz z utworzeniem Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Początkowo Biblioteka mieściła się w obecnym budynku Wydziału Prawa przy ul. A. Mickiewicza 1, gdzie dysponowała pomieszczeniami o powierzchni 475 m² oraz czytelnią z 20 miejscami dla użytkowników. Biblioteka zatrudniała sześciu bibliotekarzy. Księgozbiór w chwili powstania Biblioteki liczył około 60 tys. woluminów. W pierwszych latach działalności nastąpił dynamiczny wzrost liczby pozyskanych zbiorów, głównie dzięki darom przekazanych przez Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie i inne biblioteki krajowe oraz osoby prywatne. W 1973 r. Biblioteka posiadała księgozbiór w liczbie 120 tys. woluminów. Cztery lata później liczba ta wzrosła do 200 tys. przy rocznym wpływie 30 tys. woluminów¹.

W 1976 r. ówczesny kierownik Biblioteki Filii Uniwersytetu Warszawskiego, wówczas magister (a obecnie profesor) Piotr Wróblewski pisał: „trudności z którymi boryka się Biblioteka związane są [...] z brakiem miejsca na gromadzenie i udostępnianie zbiorów. Jeżeli Biblioteka nie otrzyma dodatkowego miejsca przestanie funkcjonować i to już wkrótce”². Słowa te są aktualne również dzisiaj, z tym, że oczywiście zaprzestanie funkcjonowania Bibliotece nie grozi.

Na początku lat 80. pojawił się temat budowy odpowiedniego gmachu dla Biblioteki. Zrezygnowano jednak z tego pomysłu, kiedy w 1982 r. ówczesny Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki wydał decyzję o przekazaniu na jej potrzeby części pomieszczeń powstającego Zakładu Elektronicznej Techniki Obliczeniowej (ZETO) przy ul. Skorupskiej 9. Dokończenie budowy i adaptacja budynku trwały sześć lat. Na początku lat osiemdziesiątych Biblioteka przyjęła 150 tys. woluminów darów – głównie dubletów, przekazanych przez Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie oraz dalszych 50 tys. woluminów od różnych bibliotek krajowych i osób prywatnych. W 1984 r. zbiory Biblioteki liczyły ogółem 415 503 woluminy. W kolejnych latach roczne wpływy kształtowały się na poziomie 11-13 tys. jednostek ewidencyjnych, prowadzono również systematyczną selekcję zbiorów poprzez ubytkowanie druków zbędnych³.

Nowa siedziba nie zaspokajała podstawowych potrzeb lokalowych. W konsekwencji po przeprowadzce Biblioteki do budynku ZETO

1 [Dziesięć] X lat Uniwersytetu w Białymstoku. Białystok 2008, s. 343.

2 P. Wróblewski: *Jajogłowi pustogłowi. Wołanie o światło: korespondencja: w bibliotekach*. „Kontrasty” 1976, nr 6, s. 63.

3 Tamże.

o powierzchni około 2048 m², w 1988 r. Oddział Opracowania Wydawnictw Ciągłych wraz z czytelnią pozostał w starym budynku przy ul. Mickiewicza 1.

Pod koniec lat 90. warunki lokalowe Biblioteki ponownie uległy pogorszeniu. Oddział Czasopism został zmuszony do opuszczenia dotychczasowych pomieszczeń o powierzchni 390 m² i przeniesienia się na ul. M. Skłodowskiej-Curie 14, do lokalu o powierzchni 115 m².

Swoje pomieszczenia na rzecz ZETO straciły: Wypożyczalnia Międzybiblioteczna, Oddziały Opracowania Alfabetycznego i Opracowania Rzeczowego Zbiorów, sekretariat oraz dyrekcja.

Całkowita powierzchnia zajmowana przez Bibliotekę w dwóch budynkach wynosiła w tym czasie 1830 m², a czytelnicy korzystali z 84 miejsc w trzech czytelniach. W takiej sytuacji budowa nowego gmachu stawała się coraz bardziej nagląca. W 1997 r. księgozbiór liczył 403 536 woluminów⁴.

Z chwilą powstania Uniwersytetu w Białymstoku (UwB) w 1997 r. radykalnie zmieniło się nastawienie władz uczelni do kwestii budowy i nowy gmach Biblioteki stał się sprawą priorytetową. Ministerstwo Edukacji Narodowej przychylnie odniosło się do tej inicjatywy, a władze miasta umożliwiły Uczelni zakup po preferencyjnych cenach działki w centrum Białegostoku, znajdującej się tuż obok głównego budynku Uniwersytetu. Kamień węgielny pod budowę nowej Biblioteki Uniwersyteckiej przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A wmurowano 13 października 1999 r. Po 2000 r. Biblioteka otrzymała w darze kilka znacznych księgozbiorów przekazanych przez prywatnych darczyńców lub rodziny zmarłych pracowników UwB, m.in.: prof. Renaty Mayenowej – około 2,5 tys. woluminów, prof. Mieczysława Basaja – około 2,5 tys. woluminów, dra Zbigniewa Suszczyńskiego (pracownika Wydziału Filologicznego UwB) – około 2,5 tys. woluminów, Anny Markowej (białostockiej poetki) – około 1 tys. woluminów, Sióstr Urszulanek – około 1 tys. woluminów, Fundacji Ekonomia i Środowisko – około 1,6 tys. woluminów oraz Domu Emigracji Rosyjskiej w Moskwie – około 600 woluminów. W 2005 r. zbiory Biblioteki liczyły 503 151 woluminów, w tym druki zwarte i ciągłe (seryjne) – 429 643 woluminy, czasopisma 60 537 woluminów, zbiory specjalne – 12 971 woluminów.

Budowa gmachu zajęła prawie sześć lat i wreszcie 8 marca 2005 r. rozpoczęła się przeprowadzka Biblioteki do nowej siedziby.

Otwarcie Biblioteki Uniwersyteckiej, która otrzymała imię Jerzego Giedroycia, nastąpiło 24 czerwca 2005 r. Nowy budynek Biblioteki

4 Tamże, s. 343-344.

Uniwersyteckiej miał siedem kondygnacji, w tym jedną podziemną. Jego kubatura wynosiła według projektu 34 802 m³, z czego powierzchnia użytkowa to 8324 m². Przewidziano, że magazyny pomieszczą 860 tys. woluminów, a czytelnicy będą mieli do dyspozycji 327 miejsc w czytelniach i pokojach pracy indywidualnej. Nowy budynek oraz dostępne w nim przestrzenie otworzyły przed Biblioteką Główną nowe perspektywy. Umożliwiły nie tylko rozwijanie prowadzonej działalności, ale także realizację kolejnych projektów i zaoferowanie użytkownikom nowych usług. Wśród rozpoczętych w tym czasie inicjatyw, takich jak: rozliczne wystawy, spotkania czy wykłady, warto zwrócić uwagę na zainaugurowany w lutym 2006 r. cykl „Podlaskie Forum Bibliotekarzy”, którego celem jest integracja środowiska bibliotekarskiego Białegostoku. Przybywają na nie pracownicy bibliotek naukowych, publicznych i szkolnych oraz studenci bibliotekoznawstwa, by wysłuchać wykładów wygłaszanych przez zapraszanych gości oraz wziąć udział w dyskusjach na tematy zawodowe. Inna ważna inicjatywa rozpoczęta w 2008 r., to seria spotkań „Podlasie w badaniach naukowych”, popularyzująca wśród mieszkańców Białegostoku badania prowadzone przez pracowników naukowych UwB, które dotyczą naszego regionu.

W czerwcu 2007 r. zorganizowano pierwszą konferencję bibliotekarską, poświęconą zagadnieniu kultury organizacyjnej w bibliotece. Sukces tej pierwszej konferencji pociągnął za sobą organizowanie kolejnych, na których poruszano takie tematy jak: marketing wewnętrzny (2009), bibliotekarstwo uczestniczące (2011), deregulacja zawodu (2013), spadek liczby czytelników (2015) czy fundraising biblioteczny (2017)⁵.

Od 2007 r. Biblioteka Uniwersytecka jest koordynatorem projektu Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej (PBC), realizowanego przez Konsorcjum Bibliotek Naukowych Miasta Białegostoku. Od 2009 r. zasoby PBC są dostępne w Europeanie, co stanowi dobrą promocję regionu.

Obok działalności naukowo-kulturalnej dbano również o poszerzenie wachlarza usług i zapewnianie kolejnych udogodnień dla użytkowników. W 2009 r. w ramach struktur Biblioteki rozpoczęło działalność Centrum Dokumentacji Europejskiej.

W maju 2010 r. otwarto Czytelnię z Wolnym Dostępem do Zbiorów. Zapewniała ona 88 miejsc dla czytelników oraz około 50 tys. egzemplarzy wyselekcjonowanego księgozbioru.

5 Zob.: H. Brzezińska-Stec: *Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia w Białymstoku w nowym gmachu – perspektywy pięcioletnich doświadczeń*. „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 2(24), s. 56-57.

We wrześniu 2011 r. oddano dodatkowo do użytku Czytelnię Filologiczną, również z wolnym dostępem do półek, która zajęła IV piętro. Na obydwu piętrach Wolnego Dostępu, połączonych wewnętrzną klatką schodową, znalazło się w sumie około 100 tys. książek. W tym samym roku ruszył katalog centralny obejmujący wszystkie biblioteki wydziałowe, co znacznie ułatwiło korzystanie z zasobów Systemu Biblioteczno-Informacyjnego. Trzy lata później uruchomiono eCzytelnię, zawierającą cyfrowe kopie podręczników oraz innych często wykorzystywanych tytułów do skorzystania na miejscu⁶.

W 2014 r. nastąpiło otwarcie Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku (RUB) stanowiącego ważny czynnik wspomagający rozwój nauki w środowisku akademickim.

W 2011 r. Biblioteka Uniwersytecka otrzymała część spuścizny po Ryszardzie Kaczorowskim, Ostatnim Prezydencie Polski na Uchodźstwie. Były to nie tylko książki z jego kolekcji (ponad 700 pozycji z archiwum Prezydenta trafiło do kolekcji Biblioteki w 2009 r.), ale i warszawski gabinet oraz różnorodne artefakty i memorabilia. W listopadzie 2011 r. nastąpiło uroczyste otwarcie Gabinetu Ryszarda Kaczorowskiego, przy współdziałaniu Karoliny Kaczorowskiej, ulokowanego w Czytelnii Ogólnej na drugim piętrze.

W listopadzie 2014 r. podpisano umowę przedwstępną o sprzedaży budynku bibliotecznego wraz z przyległym budynkiem rektoratu, w związku z ukończeniem budowy części uniwersyteckiego kampusu, zlokalizowanego przy ul. Ciołkowskiego 1 oraz przeniesieniem się do niego trzech wydziałów. Biblioteka Uniwersytecka po dziesięciu latach użytkowania opuściła gmach, który od października 2015 r. przejęła Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku⁷.

Obecnie zbiory biblioteki liczące ponad 600 tys. woluminów znalazły swoje miejsce w kilku nowych lokalizacjach. Kolekcja Humanistyczna licząca 138 024 woluminy jest udostępniana w dawnym budynku Instytutu Matematyki przy ul. Akademickiej 2, w formie prezencyjnej (4 czytelnie dziedzinowe) i wypożyczeń krótkoterminowych. W tym budynku mieszczą się również: Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku, Centrum Dokumentacji Europejskiej, Pracownia Digitalizacji z Podlaską Biblioteką Cyfrową oraz Zbiory Specjalne. Czytelnia Ogólna Biblioteki Uniwersyteckiej znajduje się w kampusie, w budynku Wydziału Chemii,

6 Tamże.

7 *Uniwersytet w Białymstoku 1997-2017*. Białystok 2018, s. 553.

tam też funkcjonuje Wypożyczalnia oraz Oddział Informacji Naukowej z czytelnią. W kampusie znalazły też swoje miejsce najczęściej wykorzystywane zbiory biblioteczne – blisko 70 tys. woluminów wydawnictw zwartych oraz 45 tys. woluminów czasopism. Dodatkowo zostały utworzone magazyny zewnętrzne na zbiory rzadziej wykorzystywane. Oddziały zajmujące się pracami wewnętrznymi funkcjonują we wszystkich (czterech) budynkach kampusu.

Budowa nowego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej w kampusie rozpoczęła się wiosną 2019 r., a jej zakończenie przewidziane jest na 2020 r.

Wciąż nierozwiązana sytuacja lokalowa nie przeszkadza jednak w dalszym rozwoju Biblioteki, która wciąż powiększa swoje zbiory. Dzięki współpracy z wydziałami UwB coraz szersza jest lista elektronicznych baz naukowych, co umożliwia pracownikom naukowym UwB dostęp do najnowszych osiągnięć badawczych w ich dyscyplinach naukowych. Od początku 2018 r. na stronie internetowej Biblioteki dostępna jest dla wszystkich multiwyszukiwarka naukowa. Wprowadzono też inne udoskonalenia m.in. regulowanie płatności bibliotecznych poprzez bankowość elektroniczną, dostępne od jesieni 2018 r.

Rozwijamy wciąż działalność Repozytorium UwB, naszym oczkiem w głowie jest Gabinet Ryszarda Kaczorowskiego Ostatniego Prezydenta RP na Uchodźstwie. Biblioteka nadal organizuje konferencje naukowe, coroczne spotkania naukowe dotyczące Otwartego Dostępu do Nauki. Kontynuujemy cykl „Podlasie w badaniach naukowych”, w ramach którego odbyło się już ponad 50 wykładów. Od 2017 r. organizujemy też z powodzeniem Dzień Książki Akademickiej i Naukowej, czyli targi książki połączone z promocjami wydawnictw naukowych i popularnonaukowych związanych z naszym regionem.

Pracownicy Biblioteki nieustannie podnoszą swoje kwalifikacje, uczestniczą też w konferencjach naukowych w Polsce i za granicą. W ciągu ostatnich 10 lat, wydali 80 publikacji z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej oraz nauk humanistycznych.

W 2014 r. Biblioteka nawiązała kontakt z dyrektorami Bibliotek Sieci Pogranicza. W ramach tej sieci współpracujemy z Biblioteką Baranowickiego Uniwersytetu Państwowego z Białorusi, szczególnie blisko współpracujemy także z Biblioteką Uniwersytetu Grodzieńskiego Janki Kupały, czy Fundamentalną Biblioteką Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku.

Dzisiaj Bibliotekę Uniwersytecką tworzą wszystkie biblioteki Systemu Biblioteczno-Informacyjnego UwB. Część podległą dyrektorowi BU

stanowią Biblioteka Główna oraz biblioteki specjalistyczne: ekonomiczna, humanistyczno-społeczna, pedagogiczna i prawnicza. Pracuje w nich 90 osób. W całym Systemie Biblioteczno-Informacyjnym Uniwersytetu w Białymstoku zatrudnionych jest 100 osób.

Obecnie zbiory Biblioteki liczą ponad 600 tys. woluminów książek, czasopism i zbiorów specjalnych, a cały System Biblioteczno-Informacyjny zbliża się do 1 mln woluminów. Prenumerujemy 137 tytułów czasopism krajowych i 10 zagranicznych oraz 12 specjalistycznych baz naukowych dostępnych online, które wraz z Wirtualną Biblioteką Nauki w ostatnim roku akademickim odnotowały blisko 4 mln odwiedzin. Czytelnie i wypożyczalnie odwiedza rocznie ponad 14 tys. użytkowników, a łączna liczba udostępnień osiągnęła ponad 33 tys. woluminów. Wciąż rozwijamy bazy własne, realizujemy nowe projekty finansowane ze środków ministerialnych, z dużym zaangażowaniem prowadzimy serwisy w mediach społecznościowych. Wszystko to potwierdza, że Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia stanowi istotne ogniwo w procesie naukowo-dydaktycznym Uniwersytetu w Białymstoku, wsparte bogatym doświadczeniem zdobytych przez ponad 50 lat funkcjonowania.

Bibliografia

1. Brzezińska-Stec H.: *Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia w Białymstoku w nowym gmachu – perspektywy pięcioletnich doświadczeń*. „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 2(24), s. 50-60.
2. [Dziesięć] *X lat Uniwersytetu w Białymstoku*. Białystok 2008.
3. *Uniwersytet w Białymstoku 1997-2017*. Białystok 2018.
4. Wróblewski P.: *Jajogłowi pustogłowi. Wołanie o światło: korespondencja: w bibliotekach*. „Kontrasty” 1976, nr 6, s. 61-63.

mgr Ewa Witkowska

Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia
e.witkowska@uwb.edu.pl

mgr Wiesław Wróbel

Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia
w.wrobel@uwb.edu.pl

NOWY BUDYNEK BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ IM. JERZEGO GIEDROYCIA – OD ZAŁOŻEŃ DO PROJEKTU

**THE NEW BUILDING OF THE JERZY GIEDROYC UNIVERSITY LIBRARY
– FROM PREMISES TO THE DESIGN**

Abstrakt

W 2015 r. władze Uniwersytetu w Białymstoku dokonały sprzedaży budynku Biblioteki Uniwersyteckiej, która została przeniesiona do tymczasowych lokalizacji. Niedługo potem pojawiły się plany wybudowania nowego gmachu, zlokalizowanego w powstającym uniwersyteckim kampusie. Zgodnie z ogólnoświatowymi trendami w tworzeniu projektu architektonicznego mieli uczestniczyć także bibliotekarze. W artykule przedstawiono proces powstawania projektu nowego budynku Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia. Omówiono wstępne założenia oraz działania przygotowujące, takie jak: utworzenie zespołu eksperckiego, badanie potrzeb użytkowników oraz poszczególnych oddziałów, a także aktualnych kierunków w rozwoju budownictwa bibliotecznego. Zaprezentowano również wstępne projekty oraz przebieg współpracy z biurem architektonicznym. Artykuł kończy próba oceny, na ile udało się uwzględnić w projekcie finalnym pierwotne założenia oraz wszystkie potrzeby użytkowników i pracowników instytucji.

Słowa kluczowe: Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, biblioteki akademickie, budownictwo biblioteczne, architektura bibliotek.

Abstract

In 2015, the University of Białystok authorities sold the university main library building and moved the institution to temporary locations. Soon the idea of building a new library was being discussed, this time located on the University Campus, which is still being developed. In compliance with global trends, librarians were also meant to participate in the design process. The paper presents the process of designing the new building of the Jerzy Giedroyc University Library. It discusses the initial assumptions and preparatory works, such as establishing a team of experts chosen from the university staff, examining the needs of users and each branch, as well as researching current tendencies in library architecture. It also shows preliminary projects and the process of cooperation with designers. The paper ends with an attempt to assess if, and to what extent, the initial premises and needs of the users and the librarians were incorporated into the final project.

Keywords: The Jerzy Giedroyc University Library, academic libraries, library construction, library architecture.

Wstęp

W listopadzie 2014 r. ówczesny rektor Uniwersytetu w Białymstoku prof. dr hab. Leonard Etel oraz pełniący w tym czasie funkcję marszałka województwa podlaskiego Jarosław Dworzański podpisali umowę przedwstępną o sprzedaży budynku Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia (BU), mieszczącego się przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A, wraz z przyległym gmachem rektoratu. Akt notarialny sporządzono 29 grudnia tego samego roku. Decyzja o zbyciu nieruchomości została podjęta ze względu na rozpoczęcie budowy uniwersyteckiego kampusu przy ul. Ciołkowskiego 1¹, gdzie docelowo ma się znaleźć większość wydziałów Uniwersytetu w Białymstoku (UwB). Natomiast BU przeniosła się do tymczasowych lokalizacji: Wypożyczalnia, Czytelnia Ogólna, Oddział Gromadzenia i Uzupelniania Zbiorów, Oddział Opracowania Zbiorów, Oddział Wydawnictw Ciągłych, Oddział Informacji Naukowej oraz magazyny (zawierające najnowsze i najczęściej wypożyczone egzemplarze) zajęły

1 Do końca 2019 r. na terenie kampusu zostały ukończone zabudowania na potrzeby wydziałów fizyki, biologii, chemii i matematyki. W planach są kolejne inwestycje, m.in. gmach wydziałów filologicznego i historycznego oraz uniwersyteckie obserwatorium.

udostępnione przez dziekanów pomieszczenia w kampusie; pozostałe agendy, w tym mocno okrojona i zmieniona w Czytelnię Humanistyczną dawna Czytelnia z Wolnym Dostępem do Zbiorów oraz Pracownia Zbiorów Specjalnych i Digitalizacji, Centrum Dokumentacji Europejskiej, redakcja Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku oraz Sekcja Automatyzacji, znalazły się w dawnym gmachu Instytutu Matematyki przy Akademickiej 2. Dodatkowo część kolekcji BU zasilila w formie depozytów księgozbiory bibliotek wydziałowych, a reszta zbiorów trafiła do magazynów zewnętrznych zlokalizowanych w budynkach uniwersyteckich przy ul. Świerkowej i Pogodnej. Warto podkreślić, że dawna siedziba BU, mimo zmiany właściciela, nie straciła swojego pierwotnego przeznaczenia: od października 2015 r. rezyduje w niej Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, która dostosowała wnętrza budynku do swoich potrzeb.

Sprzedaż gmachu BU stanowiła punkt zwrotny w jej blisko pięćdziesięcioletniej historii. Po kilkukrotnych przeprowadzkach i zmianie siedzib² wydawało się, iż w 2005 r. wreszcie zyskała stałą lokalizację. Utrata własnego budynku oraz kolejne przeniesienie do tymczasowych pomieszczeń spowodowały regres placówki jako instytucji bibliotecznej w kontekście najnowszych trendów w światowym bibliotekarstwie. Przede wszystkim trzeba było zamknąć w magazynach część księgozbioru udostępnianego dotychczas w systemie wolnego dostępu, wydłużeniu uległ również czas realizacji zamówień użytkowników ze względu na przymus utworzenia magazynów zewnętrznych, spowodowany niewystarczającą powierzchnią w wykorzystywanych lokalizacjach. Rozproszenie oddziałów ma negatywny wpływ na ich współpracę oraz jednolitość proponowanych usług, a funkcjonowanie dwóch czytelni położonych w stosunku do siebie w znacznej odległości utrudnia czytelnikom korzystanie z oferty instytucji. Wszystko to skutkuje spadkiem nie tylko liczby użytkowników, ale i motywacji samych pracowników.

Szansa na nową siedzibę

Istnieją jednak spore szanse na poprawę obecnej sytuacji. Zanim jeszcze sfinalizowano sprzedaż poprzedniego budynku BU, rektor oficjalnie zapewnił o planach budowy nowego gmachu na terenie kampusu UwB. Ponieważ w przyszłości znajdzie się tam większość uniwersyteckich wydziałów,

2 *Historia*. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia. Tryb dostępu: <https://bg.uwb.edu.pl/?pid=Historia> [5 listopada 2018].

taka lokalizacja byłaby jak najbardziej pożądana. Biblioteka uczelniana powinna znajdować się w centrum uniwersyteckiego życia. Jako zorganizowana przestrzeń zdobywania i dzielenia się wiedzą stanowi najlepsze miejsce dla studentów do samokształcenia czy społecznej interakcji; zapewnia ponadto profesjonalny warsztat informacyjny oraz pomoc wyszkolonych konsultantów, których usługi muszą być łatwo dostępne³. Zdaje się więc, że wspomniane deklaracje mogą stać się rzeczywistością, tym bardziej, że podczas spotkania z elektorami Rektor prof. dr hab. Robert Ciborowski informował o zabezpieczeniu na ten cel odpowiednich środków finansowych. Kolejną dobrą wiadomością był fakt, iż tym razem w tworzeniu projektu nowego gmachu, zgodnie ze światowymi trendami, od początku do końca mieli uczestniczyć pracownicy biblioteki, co dawało realną szansę na powstanie budynku nowoczesnego i w pełni dostosowanego do bibliotecznych potrzeb⁴. Udział bibliotekarzy w procesie projektowania, a także późniejszy nadzór nad budową bibliotecznych gmachów, stanowi zresztą światową normę. Jest to o tyle ważne, że to właśnie oni najlepiej orientują się w organizacji przestrzennej i jej wpływie na funkcjonowanie danej placówki, a także potrafią przewidzieć, jak w ciągu najbliższych 10-20 lat zmienią się potrzeby użytkowników⁵. Należy jednak pamiętać, iż osoby wyznaczone do takiego zadania powinny posiadać znacznie szerszą wiedzę: muszą orientować się w aktualnych tendencjach oraz stosowanych rozwiązaniach technicznych, czy nawet posiadać podstawową wiedzę na temat wymogów organizacyjnych i techniczno-technologicznych procesu inwestycyjnego, by bez przeszkód komunikować się z architektami oraz wykonawcami projektu⁶.

Przed przystąpieniem do organizacji przetargu na wykonawcę dokumentacji projektowej należało przygotować program funkcjonalno-użytkowy zawierający najbardziej kompleksowy zbiór wytycznych z uwzględnieniem

3 E. Kobińska-Maciuszko: *Budownictwo biblioteczne w ostatnim dziesięcioleciu*. W: *Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych*. Red. A. Jazdon, A. Chachlikowska. Poznań 2002, s. 96. Na podstawie: H. Szczygieł: *Rola bibliotekarza w przygotowaniu i realizacji inwestycji bibliotecznej*. „Scripta Comeniana Lesnensia” 2007, nr 5, s. 161.

4 Na wagę uczestnictwa bibliotekarzy w procesie projektowania budynków bibliotecznych zwraca chociażby uwagę H. Brzezińska-Stec w artykule oceniającym pierwszych pięć lat funkcjonowania Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w poprzedniej siedzibie (obecnie mieści się tam Książnica Podlaska). Zob.: H. Brzezińska-Stec: *Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia w Białymstoku w nowym gmachu – z perspektywy pięcioletnich doświadczeń*. „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 2(24), s. 58.

5 H. Szczygieł: *Rola bibliotekarza...*, dz. cyt., s. 163.

6 Tamże.

norm PN-ISO 11799:2006 (*Informacja i dokumentacja – wymagania dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych*), PN-ISO 11620:2012 (*Informacja i dokumentacja – wskaźniki funkcjonalności bibliotek*) oraz przepisów prawa budowlanego⁷. Musiały się w nim znaleźć szczegółowe informacje dotyczące: wielkości oraz rozmieszczenia pomieszczeń, ich przeznaczenia i wystroju, dane na temat oświetlenia, nośności stropów, zapotrzebowanie na energię i media, formy ochrony i wiele innych. Przy opracowywaniu najbardziej specjalistycznych zagadnień najlepiej zwrócić się o pomoc do fachowców – tą częścią programu funkcjonalno-użytkowego obiektu BU zajęli się pracownicy administracji uniwersyteckiej, m.in. Działu Inwestycji i Remontów oraz Działu Sieci Komputerowych. Bibliotekarze mieli natomiast za zadanie opracować dokumenty zawierające projekt funkcjonalno-użytkowy nowego gmachu, informacje dotyczące infrastruktury teletechnicznej, planowanych regałów kompaktowych czy wykończenia ścian i podłóg.

Założenia projektowe

Przed rozpoczęciem tworzenia wspomnianego projektu należało odpowiedzieć sobie na następujące pytania:

- Jakie są wstępne założenia i ograniczenia?
- Jakie tendencje dominują we współczesnym budownictwie bibliotecznym?
- Jakie doświadczenia zostały wyniesione z funkcjonowania w poprzednich siedzibach?
- Jakie są potrzeby użytkowników i pracowników?
- Czy obecna struktura organizacyjna Biblioteki Uniwersyteckiej będzie efektywna również w nowej lokalizacji?

Należy podkreślić, że sytuacja BU jest dość szczególna, jako że decyzja o budowie nowego budynku nie wynikała z naturalnego rozwoju samej placówki czy braków poprzedniej lokalizacji, ale z przyczyn czysto zewnętrznych (powstawanie kampusu UwB, sprzedaż dotychczasowej siedziby). W związku z tym powstający projekt musiał być dostosowany nie do jej rzeczywistych potrzeb, ale do konkretnych wymogów. Najważniejszym z nich była z góry określona powierzchnia przyszłego gmachu, mająca wynosić maksymalnie 3,2 tys. m² netto (warto zauważyć,

7 I. Osłowska: *Design i wielofunkcyjność nowoczesnych przestrzeni bibliotecznych*. „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2016, nr 2(17), s. 135.

że poprzedni budynek miał około 8,3 tys. m² powierzchni użytkowej). Zostało to podyktowane przede wszystkim kwestią dostępnych środków na sfinansowanie inwestycji oraz rozmiarem działki i zmuszało do poszukiwania najefektywniejszych rozwiązań. Oczywistym wyborem było zatem zwarte magazynowanie zbiorów, jak i dbanie o to, by planowane przestrzenie łączyły w sobie jak najwięcej funkcji. Ograniczone finanse zmuszały również do rezygnacji z bardziej funkcjonalnego w danych warunkach wyposażenia oraz wykorzystania już posiadanych mebli i innych sprzętów. Ponadto przyszła siedziba biblioteki musiała wpasowywać się w już istniejącą na terenie kampusu zabudowę, co m.in. ograniczało jej wysokość do dwóch kondygnacji.

Warto również wspomnieć, że mimo obecnej w bibliotekarstwie akademickim tendencji do łączenia rozproszonych księgozbiorów, nowy gmach był od początku planowany jako siedziba wyłącznie BU. W 2018 r. w skład Systemu Biblioteczno-Informacyjnego UwB wchodzi dziesięć bibliotek wydziałowych i nie wydaje się, żeby w najbliższej przyszłości ten stan rzeczy uległ zmianie. Oddanie w 2005 r. do użytku gmachu przy ul. M. Skłodowskiej-Curie miało stanowić punkt wyjścia do reorganizacji systemu i skupienia wszystkich uniwersyteckich księgozbiorów w jednym miejscu. Plan ten nie doszedł jednak wtedy do skutku. Powrócono do niego niemal dziesięć lat później, w 2014 r., ale ponownie nie udało się go zrealizować, przede wszystkim ze względu na opór rad jednostek organizacyjnych bibliotek wydziałowych i instytutowych, pracowników naukowo-dydaktycznych oraz części studentów. Sprzedaż dawnej siedziby BU, która nastąpiła niedługo później, spowodowała petryfikację obecnego systemu.

Nowy gmach BU ma w założeniu być jej ostateczną siedzibą, dlatego też musi być nowoczesny i w miarę możliwości przygotowany na ewentualne zmiany. Z tego względu już na etapie tworzenia programu funkcjonalno-użytkowego należało uwzględnić aktualne trendy w architekturze bibliotek uczelnianych oraz obecnie wykorzystywane technologie. Wniosując na podstawie podejmującej ten temat literatury⁸, nadal obowiązuje dekalog Faulknera-Browna (uznanego brytyjskiego architekta, autora

8 Zob. m.in.: I. Osłowska: *Design i wielofunkcyjność nowoczesnych przestrzeni bibliotecznych*. „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2016, nr 2(17), s. 127-150; A. Walczak: *Dobra przestrzeń biblioteczna. Uwag kilka*. „Bibliotheca Nostra” 2014, nr 1(35), s. 92-98; M. Kycler: *Budownictwo i urządzenia biblioteczne. Przegląd Piśmiennictwa na podstawie „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” za lata 1981-2007*. „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 2(24), s. 104-144; wybrane artykuły z publikacji: *Fizyczna przestrzeń biblioteki*. Red. M. Wojciechowska. Gdańsk 2013.

projektów wielu gmachów bibliotecznych na całym świecie), rozwinięty i zaktualizowany przez Andrew McDonalda⁹. Według tych wytycznych w centrum zainteresowania powinien się przede wszystkim znajdować użytkownik i jego potrzeby, co pozwoli wykreować przestrzeń odpowiednią do zdobywania i dzielenia się wiedzą, czy prowadzenia badań naukowych. W przypadku BU na pierwszy plan wysunęła się jednak funkcjonalność i łatwość adaptacji pomieszczeń do różnych funkcji, co było warunkowane ograniczoną powierzchnią. Jak twierdzi Faulkner-Brown, należy także zadbać, aby planowany budynek był bezpieczny dla zbiorów i ludzi, a także przygotowany do implementacji nowych technologii informacyjnych. Co więcej, projektowana przestrzeń powinna ułatwiać interakcję między czytelnikami, a także zachęcać do korzystania z posiadanych zbiorów i oferowanych usług. Jednym z ważniejszych punktów omawianego dekalogu jest także dostępność i to nie tylko w znaczeniu przystosowania dla osób niepełnosprawnych, ale także stworzenia za pomocą środków architektonicznych wrażenia otwartości na odwiedzających. W sytuacji, w której obecnie znajduje się Biblioteka Uniwersytecka, jest on szczególnie istotny, ze względu m.in. na obecne trudności związane z korzystaniem ze zbiorów, a także planowaną lokalizację nowego gmachu w kampusie UwB, krytykowanego często za słabe skomunikowanie z centrum Białegostoku. Mimo to ważniejsze nawet wydaje się być jedenaste przykazanie, dodane przez McDonalda, tzw. czynnik *wow*. Łączy on w sobie wszystkie wymienione wyżej, odpowiednio zbalansowane wartości, przyczyniające się do stworzenia całości ucieleśniającej uniwersyteckiego ducha i porywającej umysł¹⁰.

Wśród innych tendencji panujących obecnie w architekturze bibliotek można wskazać również swoistą modę na elementy naturalne, takie jak: fontanny, zespolone z budynkami ogrody, czy wtapianie gmachów w otoczenie poprzez stosowanie przepuszczających dzienne światło materiałów, projektowanie otwartych schodów itp. O atrakcyjności nowoczesnych bibliotek świadczy jednak przede wszystkim wygoda korzystania z ich usług, co przekłada się w dużej mierze na prostotę i wielofunkcyjność

9 A. McDonald: *The Ten Commandments revisited: the Qualities of Good Library Space*. „Liber Quarterly” Vol. 16, nr 2 (2006). Tryb dostępu: <https://www.liberquarterly.eu/articles/10.18352/lq.7840/> [10 marca 2018].

10 Przydatne wskazówki, jak to osiągnąć, poparte przykładami dobrych i niezbyt udanych realizacji z całego świata, można znaleźć w ciekawej pracy Tomasza Kruszewskiego: *Przestrzenie biblioteki: o symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji*. Toruń 2012.

planowanych przestrzeni. Z tego względu rezygnuje się ze zbędnych podziałów wewnętrznych, tym bardziej, że preferowany swobodny dostęp do zbiorów wymusza powrót do jednoprzestrzennej kompozycji wnętrza¹¹.

Cennych informacji na temat tego, jakie rozwiązania sprawdzają się w środowisku BU, dostarczyła uważna analiza kilku lat użytkowania poprzedniego gmachu mieszczącego się przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A. Został on wybudowany według projektu autorstwa Witolda Benedeka, Stanisława Niewiadomskiego, Krystyny Szypulskiej i Bożeny Staniszewskiej z Pracowni Architektonicznej BNS S.C.¹² Zastosowany w nim sposób organizacji przestrzeni był w dużej mierze inspirowany analogicznym dokumentem sporządzonym na potrzeby Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, w którym zaplanowano utworzenie trzech zespołów funkcjonalnych: zespołu udostępniania i informacji, zespołu pracowni i pomieszczeń dla pracowników oraz zespołu magazynów. Jak już wspomniano, powierzchnia użytkowa poprzedniej siedziby BU wynosiła około 8,3 tys. m² i obejmowała siedem kondygnacji. Magazyny zamknięte mogły pomieścić 860 tys. woluminów, a dla czytelników zaplanowano ponad 300 miejsc¹³. Nowością było wprowadzenie czytelni z wolnym dostępem do półek. Równocześnie działały jednak czytelnie tradycyjne, każda z własnym systemem rejestracji, co stanowiło dla czytelnika sporą niedogodność i utrudniało korzystanie z różnych typów zbiorów w jednym czasie.

Ponieważ system wolnego dostępu zdaje się generalnie odpowiadać użytkownikom BU¹⁴, a także staje się standardem wśród bibliotek akademickich w Polsce¹⁵, podjęto decyzję o zachowaniu go także w nowym

11 I. Osłowska: *Design i wielofunkcyjność...*, dz. cyt., s. 127-150.

12 Projekt ten wygrał ogłoszony w połowie 1998 r. konkurs.

13 H. Brzezińska-Stec: *Biblioteka Uniwersytecka w Białymstoku w nowej siedzibie*. „Bibliotekarz” 2007, nr 7/8(688), s. 41-42.

14 Takie stwierdzenia znalazły się w artykule opisującym Wolny Dostęp niedługo po jego otwarciu – K. Puksza, A. Spychała: *Wolny Dostęp w Bibliotece Uniwersyteckiej w Białymstoku*. „Bibliotekarz” 2001, nr 7/8(688), s. 33-35. Ogólną akceptację takiego systemu udostępniania zbiorów potwierdzały również indywidualne rozmowy z czytelnikami. Należy jednak podkreślić, że zdarzały się także głosy negatywne.

15 Jak jednak zaznacza H. Szczygieł, zastosowanie odpowiednich technicznych środków komunikacji wewnętrznej i transportu oraz daleko posunięta automatyzacja obsługi czytelnika przekłada się na znaczne skrócenie czasu realizacji zamówienia. Dzięki temu model biblioteki z zachowanym trójpodziałem przestrzeni i zamkniętym magazynem może konkurować z modelem biblioteki otwartej. Ponieważ wymaga to jednak sporego nakładu finansowego, w omawianym przypadku, by nadążać za światowymi trendami, zdecydowano się kontynuować ideę wolnego dostępu. Zob.: H. Szczygieł: *Rola bibliotekarza...*, dz. cyt., s. 156.

projekcie. Jednakże, by ułatwić korzystanie ze zbiorów, postanowiono nie wydzielać odrębnej przestrzeni przeznaczonej do udostępniania prezencyjnego czy wypożyczenia. Taka centralizacja wiązała się ponadto z oszczędnością przestrzeni, co stanowiło nadrzędne kryterium przy tak ograniczonym metrażu. Z przyjętego rozwiązania wynikała jednak kolejna trudność – utrzymanie porządku na półkach, jako że w zamysle czytelnicy mieliby uzyskać swobodny dostęp do możliwie największej liczby woluminów. Mimo stosowanych aktualnie oznaczeń i ustnego informowania o konieczności odkładania wykorzystanych pozycji na wyznaczone miejsca, nie wszyscy się do tego stosują. Problem ten mogłoby rozwiązać wprowadzenie możliwie najdalej posuniętej automatyzacji procesu kontroli ustawienia zbiorów, np. wdrożenie technologii *Radio-Frequency Identification* (RFID).

Przestrzeń poprzedniej siedziby BU organizowała zasada niekrzyżowania się dróg książki i czytelnika; funkcjonowały również oddzielne klatki schodowe i winda dla pracowników, co ułatwiało m.in. różnego rodzaju prace magazynowe bez zakłócania normalnego funkcjonowania biblioteki. W projektowanym budynku tego typu rozwiązanie zabierałoby tylko niezbędną przestrzeń, dostrzeżono jednak konieczność zaplanowania oddzielnego wejścia dla obsługi, usytuowanego przede wszystkim w pobliżu Oddziału Gromadzenia, którego dotychczasowa parterowa lokalizacja okazała się bardzo dobrym posunięciem (ułatwiała przede wszystkim odbiór zamówień). Sporym minusem poprzedniego gmachu było natomiast umiejscowienie na pierwszym piętrze Oddziału Opracowania oraz brak odpowiedniej przestrzeni magazynowej na przechowywanie darów czy ubytków. Ważną kwestią okazała się również konieczność zapewnienia łatwego dostępu do agend związanych bezpośrednio z obsługą użytkowników – jako przykład można tu przywołać Oddział Informacji Naukowej, którego usługi są kluczowe w dobie ciągle wzrastającej liczby źródeł wiedzy. W budynku przy ul. M. Skłodowskiej-Curie użytkownicy nierzadko mieli wymierne problemy z jego zlokalizowaniem, rozważano więc umieszczenie takiego stanowiska w nowym projekcie w obrębie planowanej Czytelni z Wolnym Dostępem.

Jak już wspomniano, w centrum wszelkiej działalności biblioteki powinien się znajdować czytelnik, nie można więc było zapominać o zapewnieniu odpowiednich przestrzeni do pracy różnym grupom odwiedzających. W poprzedniej siedzibie BU także zastosowano takie rozwiązanie – funkcjonowały kabiny pracy indywidualnej oraz pokój pracy zbiorowej, ich poważnym minusem była jednakże lokalizacja na terenie Czytelni

z Wolnym Dostępem¹⁶. Ponadto z kabin pracy indywidualnej mogli korzystać wyłącznie pracownicy naukowcy, natomiast według otrzymywanych informacji istniała potrzeba zapewnienia podobnej usługi innym grupom użytkowników, szczególnie doktorantom i studentom. Kolejną kwestią, którą należało dobrze przemyśleć, była funkcja biblioteki jako tzw. „trzeciego miejsca”, zyskująca coraz większe znaczenie ze względu na wzrastającą liczbę zbiorów udostępnianych cyfrowo. Jej realizacja w gmachu przy ul. M. Skłodowskiej-Curie okazała się dość niefortunna, jako że przestrzeń wypoczynkowa dla użytkowników została zlokalizowana na ostatniej kondygnacji, co przekładało się na jej znikome wykorzystanie. W nowym budynku należało zatem zadbać, by taka strefa, mieszcząca kawiarnię lub przynajmniej automaty z napojami i przekąskami oraz wygodne miejsca do siedzenia, znajdowała się w możliwie bliskiej odległości od głównego wejścia¹⁷. Ponadto, jak wskazują dotychczasowe doświadczenia, niezbędnym elementem biblioteki akademickiej jest własna przestrzeń wystawowa oraz sala audytoryjna pozwalające na szeroką działalność naukową czy edukacyjną.

W artykule podsumowującym pięć lat funkcjonowania w siedzibie przy ul. M. Skłodowskiej-Curie ówczesna dyrektor Halina Brzezińska-Stec podkreśliła konieczność zwracania uwagi na często pomijane detale, jak choćby zastosowanie w przestrzeniach czytelnianych wykładzin wyciszających. Wspomniała także o innych niedociągnięciach poprzedniego projektu: „Rozmieszczenie agend biblioteki miało miejsce w momencie opracowywania programu użytkowego gmachu, tak aby projekt architektoniczny uwzględniał przeznaczenie poszczególnych pomieszczeń. Już na etapie przygotowań okazało się jednak, że niektóre rozwiązania są mało funkcjonalne i należy je zmienić”¹⁸. By uniknąć podobnej sytuacji, sporo czasu poświęcono na przyjrzenie się obecnej strukturze organizacyjnej instytucji pod kątem jej dostosowania do szykujących się zmian, szczególnie planowanego połączenia dotychczas funkcjonujących oddzielnie Oddziału Udostępniania oraz Oddziału Czytelni Humanistycznej, a także utworzenia nowych agend, zgodnych z tendencjami obecnymi w bibliotekarstwie

16 Pokój pracy zbiorowej był oddzielony od terenu czytelni jedynie cienką ścianką, co powodowało, że hałas wywoływany przez pracującą w nim grupę był dobrze słyszalny na zewnątrz. Podobnie skonstruowane zostały kabiny pracy indywidualnej.

17 Wśród zgłaszanych przez pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej sugestii znalazły się również propozycje przeznaczenia dla użytkowników tarasu lub umieszczonego na dachu budynku ogrodu.

18 H. Brzezińska-Stec: *Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia...*, dz. cyt., s. 52.

akademickim, w tym m.in. Oddziału Zasobów Cyfrowych obejmującego Repozytorium UwB (obecnie część Oddziału Informacji Naukowej) oraz pracowni digitalizacyjnej (obecnie w strukturze Zbiorów Specjalnych), a także powołania Sekcji Badań i Rozwoju, która miałaby zajmować się kształtowaniem i realizacją polityki rozwoju Biblioteki Uniwersyteckiej.

W procesie tworzenia projektu funkcjonalno-roboczego opierano się nie tylko na własnych doświadczeniach, ale przyglądano się również budynkom innych bibliotek. Takie postępowanie – szczególnie odwiedziny w placówkach pozwalających na rozwianie nurtujących wątpliwości (np. posiadających podobnej wielkości księgozbiór, o podobnym metrażu, oferujących usługę lub rozwiązanie, które planuje się wprowadzić we własnym budynku) – stwarza dodatkowo szanse ustrzeżenia się przed organizacyjnymi czy architektonicznymi wpadkami¹⁹. W tym celu korzystano z inspiracji zebranych w trakcie wizyt w nowo powstałych gmachach bibliotek uniwersyteckich w Polsce i za granicą. Przydatną wskazówką okazały się także dostępne w Internecie plany podobnej wielkości placówek, w tym na portalu ArchDaily²⁰. Nie można było również zapomnieć o potrzebach i oczekiwaniach samych użytkowników Biblioteki Uniwersyteckiej. Aby je dokładnie poznać, poddano analizie wpływające sugestie i zażalenia oraz częstotliwość odwiedzin w poszczególnych agendach, a także obserwowano nawyki czytelnicze korzystających. Ostatni element, który należało uwzględnić, to przygotowane przez kierowników zapotrzebowania każdego z oddziałów, zawierającego dane na temat liczby i powierzchni niezbędnych pomieszczeń oraz wymaganego wyposażenia.

Projekt funkcjonalno-użytkowy

W oparciu o zebrane informacje został opracowany wstępny projekt funkcjonalno-użytkowy²¹. Zakładał on powstanie dwukondygnacyjnego budynku, którego parter miałby mieć powierzchnię 1,7 tys. m², natomiast pierwsze piętro – 1156 m². Wszelkie agendy rozmieszczono tak, by uzyskać jak najwyższy stopień ergonomii i oszczędności czasu pracy

19 A. C. Dahlgren, O. Eigenbrodt, K. Latimer, S. Romero: *Key Issues in Building Design: how to get started in planning a Project*, s. 2. Tryb dostępu: <https://www.ifla.org/files/assets/library-buildings-and-equipment/Publications/key-issues-in-building-design-en.pdf> [21 września 2018].

20 Zob. *Library*. Arch. Daily. Tryb dostępu: https://www.archdaily.com/search/projects/categories/library?ad_name=flyout&ad_medium=categories [5 listopada 2018].

21 Zob. Załącznik.

pod względem obsługi czytelnika oraz realizacji procesów bibliotecznych. Na parterze zlokalizowano przede wszystkim zespół udostępniania (łącznie powierzchnia 800 m²), obejmujący czytelnię z wolnym dostępem do półek i centralną wypożyczalnię oraz zespół magazynowania zbiorów (łącznie powierzchnia 780 m²). Znalazł się tu również zespół wejścia i informacji (łącznie powierzchnia 75 m²), czyli miejsce pierwszego kontaktu czytelnika z biblioteką. W jego skład wszedł hol wejściowy ze stanowiskiem informacyjnym, szatnia oraz punkt ksero²². Ze względu na sąsiedztwo czytelni zrezygnowano z umieszczania w nim oddzielnych stanowisk z dostępem do bibliotecznego katalogu na rzecz automatów z kawą i przekąskami oraz innych form prowadzenia drobnej działalności handlowej.

Na terenie Czytelni z Wolnym Dostępem zaplanowano udostępnienie około 120 tys. woluminów²³ oraz umieszczenie 70-80 stanowisk przeznaczonych dla czytelników (w miarę możliwości zróżnicowanych pod względem formy i lokalizacji), kabin pracy indywidualnej i pokoju pracy zespołowej. Tuż obok wejścia do czytelni założono umiejscowienie punktu obsługi użytkownika, który miałby łączyć w sobie różne funkcje: przyjmowanie rewersów i wydawanie materiałów bibliotecznych, wypożyczanie i przyjmowanie zwrotów, udzielanie informacji. Dostrzeżono równocześnie konieczność częściowego odseparowania przestrzeni wypożyczalniczej w celu wytłumienia ewentualnych hałasów, na przykład za pomocą przeszklenia. Ponadto bezpośrednio z terenem czytelni oraz punktem obsługi miałyby sąsiadować przestrzeń magazynowa z wydzielonym magazynem zbiorów specjalnych.

Na drugiej kondygnacji zaplanowano umieszczenie zespołu pracowni bibliotecznych i bibliograficznych (łącznie powierzchnia 565 m²) dostosowanych do zapotrzebowania każdego z oddziałów. Szczególnie podkreślono konieczność sąsiedzowania ze sobą pomieszczeń przeznaczonych dla Oddziałów Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów, Oddziału Opracowania Zbiorów oraz Oddziału Wydawnictw Ciągłych, co zdecydowanie pozwoliłoby usprawnić realizację procesów bibliotecznych. Dodatkowo ulokowano tam czytelnię specjalistyczne projektowanego Oddziału Informacji i Promocji (czyli obecnego Oddziału Informacji Naukowej) oraz Centrum

22 Była to jedna z możliwych lokalizacji punktu ksero. Jego umiejscowienie dopuszczano także na wyższej kondygnacji, w obrębie strefy wypoczynkowej użytkowników.

23 Takie rozwiązanie zostało podyktowane nie tylko, jak wspomniano wcześniej, chęcią odpowiedzi na zapotrzebowanie i preferencje użytkowników, ale i faktem, że wszystkie posiadane przez Bibliotekę Uniwersytecką zbiory nie zmieściłyby się w planowanej przestrzeni magazynowej.

Dokumentacji Europejskiej, a także salę konferencyjną, hol wystawienniczy z zapleczem i Gabinet Ryszarda Kaczorowskiego Ostatniego Prezydenta RP na Uchodźstwie (z możliwością reorganizacji przestrzeni na potrzeby imprez okolicznościowych).

Tuż obok zaplanowano umieszczenie przestrzeni wypoczynkowej dla użytkowników, przy czym zaznaczono konieczność jej bezpośredniego połączenia z czytelnią, najlepiej za pomocą odrębnych schodów. Takie rozwiązanie pozwoliłoby oddzielić przestrzeń społeczną od naukowej, jak i usprawnić komunikację między piętrami. Zespół administracyjno-socjalny (o łącznej powierzchni niemal 300 m²) w postaci pomieszczeń dyrekcji wraz z sekretariatem, pomieszczeń gospodarczych, pomieszczeń socjalnych dla pracowników i biura administratora budynku, został odpowiednio podzielony pomiędzy obydwie kondygnacje.

Wstępny projekt funkcjonalno-użytkowy został także uzupełniony o inne niezbędne dane, w tym szczegółowy opis infrastruktury teletechnicznej, z podziałem na poszczególne pomieszczenia oraz specyfikację regałów kompaktowych, wytyczne w zakresie sposobów wykończenia ścian i podłóg (kolorystyka, technika wykończenia, rodzaj użytych materiałów). Podkreślono, że budynek i jego wnętrze powinny nawiązywać stylistyką do architektury kampusu (z dopuszczalnymi odstępstwami m.in. w magazynie Zbiorów Specjalnych czy Pracowni Digitalizacji Zbiorów), przy czym zaznaczono m.in. konieczność pokrycia podłogi w przestrzeniach czytelnianych wyciszającą wykładziną dywanową. Ewentualne nowe wyposażenie, mające uzupełnić już posiadane przez bibliotekę meble i sprzęty, powinno nawiązywać do wciąż stosowanych przez instytucję elementów wizualizacji, w tym do charakterystycznych dla niej kolorów: białego, szarego, zieleni butelkowej i pomarańczowego).

Prace nad treścią dokumentu, który ostatecznie otrzymał nazwę *Ogólne i szczegółowe wytyczne Użytkownika do programu funkcjonalno-użytkowego budynku Biblioteki Uniwersyteckiej*, zostały zakończone w październiku 2016 r. Stanowił on jeden z załączników ogłoszonego dwa miesiące później przetargu nieograniczonego *Opracowanie dokumentacji budowy Biblioteki Uniwersyteckiej w kampusie Uniwersytetu w Białymstoku oraz pełnienie nadzoru nad realizacją obiektu*. W warunkach zaznaczono, że poszukuje się wykonawcy z odpowiednim doświadczeniem zawodowym i umiejętnościami, aczkolwiek nie było konieczne posiadanie w dorobku projektu budynku bibliotecznego. Na kryteria oceny kandydatów składały się: cena ofertowa brutto (60% oceny całościowej), termin wykonania (20%) oraz doświadczenie osób skierowanych do realizacji zamówienia (20%).

Rozstrzygnięcie przetargu

Rozstrzygnięcie przetargu nastąpiło pod koniec stycznia 2017 r. Swoje oferty w wyznaczonym terminie złożyło ośmiu wykonawców z całej Polski, w tym dwóch z Białegostoku. Najlepszą, na kwotę 464 940,00 zł brutto²⁴, przedłożyła firma DEMIURG sp. z o.o. spółka komandytowa z siedzibą przy ul. Franciszka Lubeckiego 2 w Poznaniu. 28 marca 2017 r. Uniwersytet w Białymstoku podpisał z nią umowę na wykonanie przedmiotu zamówienia w dwóch etapach – pierwszy z nich obejmował przygotowanie koncepcji i dokumentacji, natomiast drugi, pełnienie nadzoru autorskiego w toku realizacji inwestycji. Projektant otrzymał dziewięć miesięcy na realizację pierwszego etapu prac, w którym zostały wyodrębnione cztery podetapy: przygotowanie w ciągu trzydziestu dni dwóch wariantów koncepcji urbanistyczno-architektonicznej, różniących się od siebie kształtem bryły oraz kolorystyką elewacji budynku, wykorzystanych materiałów, sposobem zagospodarowania terenu (1A), przygotowanie koncepcji funkcjonalno-użytkowej propozycji wybranej przez Uniwersytet w Białymstoku (1B), przygotowanie projektu budowlanego (1C) oraz skompletowanie całości dokumentacji (1D).

Dodatkowo rektor UwB powołał zespół ekspercki, który przez cały okres realizacji etapu pierwszego miał ściśle współpracować z projektantem. Na jego czele stanęli Prorektor ds. Kształcenia prof. dr hab. Wojciech Śleszyński oraz Kanclerz Uniwersytetu w Białymstoku mgr Tomasz Zalewski, a wśród członków – oprócz reprezentantów działów technicznych – znaleźli się także bibliotekarze: Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia mgr Halina Brzezińska-Stec, jej zastępcy oraz przedstawiciel pracowników. Pierwsze spotkanie zespołu z wykonawcą, w celu ustalenia zasad przyszłej współpracy, odbyło się już w dniu zawarcia umowy. Przy tej okazji przedstawiciele firmy DEMIURG wyrazili bardzo pozytywną opinię o przygotowanym przez bibliotekarzy projekcie funkcjonalno-użytkowym stwierdzając, że jego szczegółowość już na wczesnym etapie znacząco ułatwiła opracowanie pewnych schematów projektowych związanych z rozplanowaniem konkretnych przestrzeni, agend i funkcji. Dalsze uzgodnienia omawiano już za pośrednictwem poczty elektronicznej, również przy udziale reprezentantów Biblioteki ze wspomnianego zespołu eksperckiego. Wiązały się one m.in. z dookreśleniem

24 *Informacja z otwarcia ofert*, s. 2. Tryb dostępu: <http://dzp.uwb.edu.pl/ogl/Dzp-32-U-2016inf.pdf> [5 listopada 2018].

informacji zawartych w dokumencie *Ogólne i szczegółowe wytyczne Użytkownika do programu funkcjonalno-użytkowego budynku Biblioteki Uniwersyteckiej*, głównie w zakresie powierzchni użytkowej niektórych agend bibliotecznych.

W kwietniu 2017 r. wykonawca przedstawił dwie koncepcje urbanistyczno-architektoniczne przygotowane przez Rafała Murata i Inge Rolek, nazwane odpowiednio „biblioteką otwartą” i „biblioteką atrialną”, w których odzwierciedlono główne założenia formy i rozplanowania bryły proponowanych obiektów. W obu przypadkach punkt wyjścia stanowiło stylistyczne nawiązanie do istniejących już w kampusie czterech budynków wydziałowych, skupionych wokół Placu Syntezy Nauk i wzniesionych w ramach pierwszego etapu planu zagospodarowania przestrzennego nowego miasteczka uniwersyteckiego. Istotnymi warunkami decydującymi o formie przyszłej siedziby biblioteki były także: precyzyjne wskazanie lokalizacji obiektu na wschód od gmachu Wydziału Fizyki i przylegającego do niego Uniwersyteckiego Centrum Kultury oraz nakaz wygięcia elewacji frontowej w łuk, tak aby kontynuowała ona okrąg wokół tzw. Placu Słonecznego (w centrum którego planowana jest budowa obserwatorium astronomicznego) zapoczątkowany przez wspomniane Uniwersyteckie Centrum Kultury.

Pierwsza z koncepcji zakładała wybudowanie gmachu złożonego z trzech zestawionych ze sobą brył: frontowej wygiętej w łuk oraz przylegających do niej od wschodu i zachodu dwóch wydłużonych skrzydeł na rzucie prostokąta. Dzięki takiemu układowi stworzono wrażenie otwartości. Zostało ono wzmocnione umieszczonym na zapleczu biblioteki dużym patio, z niewielkimi formami architektonicznymi oraz stawami. Otwartość budynku wyrażała się także w przeszkleniu elewacji frontowej oraz dużych oknach w elewacjach bocznych, które nie tylko doświetlały wnętrze, ale i umożliwiały zajrzenie do pomieszczeń czy czytelni bez wchodzenia do środka. Dzięki osadzonym w niszach oknom w parterze, gdzie planowano zasadzić roślinność, udało się osiągnąć efekt przenikania otaczającego krajobrazu do wnętrza gmachu. Nowa siedziba biblioteki, niższa od pozostałych obiektów tworzących kampus, miała mieć ponadto wyraźnie zaakcentowane podziały horyzontalne, złagodzone rytmiczną kompozycją złożoną z jednopoleciowych okien oraz stref tynkowanych połączonych z charakterystycznymi wertykalnymi żyłkami. Elewacje planowano otynkować oraz wykończyć drewnem.

Układ skrzydłowy budynku odzwierciedlał jego wewnętrzne rozplanowanie: w części frontowej i w skrzydle zachodnim zamierzano umieścić

strefy czytelnicze oraz ekspozycyjno-konferencyjne, a w skrzydle wschodnim – magazynowe i biurowe. Dzięki temu przestrzenie czytelnika i pracownika nie krzyżowałyby się, a droga książki w procesie bibliotecznym uległaby znacznemu skróceniu. Taki rozkład pomieszczeń stanowił bezpośrednie nawiązanie do *Ogólnych i szczegółowych wytycznych Użytkownika do programu funkcjonalno-użytkowego budynku Biblioteki Uniwersyteckiej*, w którym magazyn i czytelnia zostały umieszczone na tej samej kondygnacji, a na ich styku miał się znaleźć punkt obsługi użytkownika pozwalający na jednoczesną realizację zamówień wypożyczalnych.

Pojawienie się w nazwie drugiej koncepcji słowa: „atrialna”, wynikało z jej podstawowego założenia, jakim było wybudowanie dwukondygnacyjnej biblioteki na planie centralnym, posiadającej wewnętrzne półprywatne atrium. Miało ono stanowić przestrzeń rekreacyjną oraz organizacyjną, przenikającą się z otaczającą je czytelnią oraz innymi strefami usługowymi, dostępną dla osób odwiedzających instytucję. Autorzy koncepcji napisali w uzasadnieniu, że całości: „[...] przyświecał cel użycia jak najmniejszej ilości środków do przekazania maksimum treści, a przede wszystkim zapewnienia odpowiedniego komfortu i funkcjonalności. Jako priorytetowe w koncepcji potraktowano utworzenie przyjaznych przestrzeni sprzyjających pracy i nauce, przy zminimalizowaniu kosztów budowy i utrzymania budynku oraz samej powierzchni obiektu”²⁵. W efekcie nowa siedziba BU miała się składać z dwóch brył ustawionych jedna na drugiej, w których odpowiednio rozmieszczono najważniejsze przestrzenie: na parterze, zaplanowanym jako szeroka podstawa dla mniejszego powierzchniowo piętra, znalazły się strefy pracownicza i magazynowa, a na piętrze – strefy: czytelnicza, ekspozycyjna, konferencyjna oraz informacyjno-naukowa. Ponadto pierwsza kondygnacja została częściowo zlokalizowana poniżej poziomu gruntu, co miało na celu wkomponowanie jej w otoczenie biblioteki, zaprojektowane jako otwarty teren rekreacyjny. Jednocześnie takie zagospodarowanie przestrzeni wokół budynku umożliwiłoby w przyszłości rozbudowę obiektu w kierunku północnym o dodatkową część magazynową.

Parter budynku to przede wszystkim usytuowany centralnie magazyn. Wokół niego zostały zlokalizowane pomieszczenia biurowe wszystkich agend wewnętrznych biblioteki (niezwiązanych z bezpośrednią obsługą użytkownika, odpowiedzialnych m.in.: za gromadzenie i opracowanie

25 Cytat pochodzi z plansz prezentujących koncepcje nowego gmachu, zaprezentowanych w kwietniu 2017 r. przez wykonawcę. Plansze przechowywane są obecnie w zasobach Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia.

zbiorów oraz zasoby cyfrowe współtworzone lub kupowane przez bibliotekę), dzięki czemu bibliotekarze mieliby zapewniony bezpośredni dostęp do zgromadzonych w nim zbiorów. Ponadto biura przeznaczone dla poszczególnych oddziałów zostały połączone amfiladowo, co miało zapewniać łatwy kontakt między ich pracownikami. Od frontu zaplanowano obszerny hol wystawienniczo-rekreacyjny oraz stanowisko wypożyczalni, będące niejako pierwszym i najważniejszym punktem w relacji biblioteka-użytkownik, a jego zlokalizowanie przy głównym magazynie pozwoliłoby na niemal natychmiastowe realizowanie zamówień.

Wyższą kondygnację zaplanowano jako pięciokąt, którego trzy boki miały pokrywać się z obrysem bryły parteru, a w jego wnętrzu umieszczono przeszklone atrium, rozszerzające powierzchnię czytelnicy o dodatkowy teren rekreacyjny i jednocześnie w sposób naturalny ją doświetlające. Podwyższenie piętra oraz przeznaczenie części jego dachu na potrzeby różnych systemów technicznych pozwoliło na zróżnicowanie wysokości czytelnicy oraz wprowadzenie w niej półpiętra w formie antresoli. Takie rozwiązanie, proste i łatwe do zrealizowania przy niskim nakładzie środków, umożliwiło zwiększenie powierzchni Czytelnicy z Wolnym Dostępem do zbiorów – wydzielono w niej nową przestrzeń, którą można aranżować niezależnie od pozostałych stref czytelniczych. Z holu na piętro zostały poprowadzone dwie klatki schodowe: jedna bezpośrednio do czytelnicy, druga zaś do przestrzeni konferencyjnej i informacyjno-użytkowej, gdzie zaplanowano salę konferencyjną i ekspozycję Gabinetu Ryszarda Kaczorowskiego, a także inne agendy zajmujące się obsługą użytkowników: Punkt Dostępu do Wiedzy (w postaci sali komputerowej, przeznaczonej również na potrzeby szkoleń) oraz Pracownię Dokumentacyjną (planowane do wydzielenia z Oddziału Informacji Naukowej w wyniku reorganizacji struktury BU w nowym gmachu) i Centrum Dokumentacji Europejskiej.

Obydwie przedstawione koncepcje zostały następnie poddane analizie zarówno przez przedstawicieli władz rektorskich i Działu Inwestycyjno-Remontowego, jak i pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej (z których wszyscy mieli możliwość zapoznania się z nimi oraz wyrażenia uwag). Zdania co do wyboru ostatecznego projektu były początkowo podzielone, ponieważ budynek biblioteki otwartej wydawał się posiadać bardziej ergonomiczny układ (magazyn i czytelnicy na tym samym poziomie, wypożyczalnia na granicy stref), być lepiej doświetlonym i dawać większe możliwości co do organizacji wydarzeń bibliotecznych i kulturalnych. Zwracano jednak uwagę na niewielką powierzchnię czytelnicy, niekorzystne ułożenie pokoi pracy indywidualnej oraz strefy wejściowej (hol

oraz prowadzące na piętro winda i schody zostały umieszczone wewnątrz strefy czytelnianej), czy niedogodności wynikające z otwarcia przestrzeni wystawienniczo-konferencyjnej przy pomocy balkonu na położoną poniżej czytelnię. Z kolei w przypadku biblioteki atrialnej wysuwano zastrzeżenia szczególnie co do zbyt ciasnej i ciemnej, pozbawionej okien strefy czytelnianej, w której dzienne światło docierało jedynie przez przeszklenia atrium. Ponadto zwracano uwagę na źle zakomponowany układ czytelnii i pomieszczeń konferencyjnych oraz agend usługowych, co przekładało się na niepełne wykorzystanie i tak niewystarczającej powierzchni projektowanego gmachu. Te względy zaważyły na tym, że pierwotnie zdecydowana większość opinii sugerowała wybór koncepcji biblioteki otwartej. Ostatecznie na wniosek dyrekcji zostały opracowane dwa stanowiska Biblioteki Uniwersyteckiej w sprawie obydwu koncepcji, przy czym końcową decyzję uzależniono od głosów pozostałych członków zespołu eksperckiego i władz rektorskich.

Podczas spotkania członków zespołu eksperckiego, które odbyło się w kwietniu 2017 r. zdecydowano się na realizację koncepcji biblioteki atrialnej. Na jej korzyść przemawiały przede wszystkim niższe koszty budowy oraz późniejszego utrzymania budynku, ale także pewne rozwiązania techniczne i podziały wewnętrzne poszczególnych stref biblioteki, które po odpowiednim przepracowaniu mogły dać pozytywny efekt. Ważnym argumentem okazała się także architektura projektowanego gmachu, znacznie lepiej nawiązująca do już istniejących w kampusie obiektów, a także możliwość jego rozbudowy w przyszłości o nowe przestrzenie magazynowe. Kolejnym etapem było dostosowanie wybranej koncepcji do potrzeb Biblioteki Uniwersyteckiej oraz stworzenie projektu budowlanego. Należy podkreślić, że w tej fazie szczególnie ważną rolę odgrywali będący członkami zespołu eksperckiego bibliotekarze, którzy na bieżąco opiniowali istotne kwestie techniczne i organizacyjne, bazując na doświadczeniach wyniesionych z dekady użytkowania poprzedniego gmachu przy ul. M. Skłodowskiej-Curie. Wszelkich uzgodnień dokonywano za pomocą przesyłanych pocztą elektroniczną pism oraz podczas oficjalnych spotkań przedstawicieli firmy DEMIURG z zespołem eksperckim Uniwersytetu w Białymstoku.

Porównanie koncepcji biblioteki atrialnej oraz ukończonego na początku 2018 r. projektu budowlanego pozwala dostrzec zakres przekształceń przestrzenno-użytkowych, kluczowych z punktu widzenia późniejszego funkcjonowania biblioteki. Pierwszy dokument jedynie zarysowywał podziały wewnętrzne przyszłej siedziby BU, ale już na tym etapie dostrzeżono

trudność związaną z utrzymaniem wyjściowej powierzchni całkowitej, wynoszącej 3,2 tys. m². Przystępując do prac nad projektem budowlanym, należało więc zrewidować powierzchnie, które ustalono w *Ogólnych i szczegółowych wytycznych Użytkownika do programu funkcjonalno-użytkowego budynku Biblioteki Uniwersyteckiej* oraz odpowiedzieć na pytanie: czy w kontekście zaproponowanej koncepcji wszystkie zaplanowane w nim pomieszczenia powinny być utrzymane. W pierwszej kolejności zdecydowano się włączyć powierzchnię wystawową do holu wejściowego, w konsekwencji czego zaczął on pełnić rolę nie tylko czysto użytkową, ale i rekreacyjną, kulturalną oraz ekspozycyjną. Zrezygnowano także z odrębnej czytelnicy Centrum Dokumentacji Europejskiej, umieszczając jej księgozbiór w Czytelni Wolnego Dostępu. Optymalizacji poddano także kilka innych pomieszczeń, co pozwoliło uzyskać metry niezbędne do zwiększenia metrażu magazynu oraz czytelnicy.

Na parterze została zachowana lokalizacja pierwotnie umiejscowionych tam Oddziałów: Udostępniania Zbiorów, Opracowania Zbiorów, Wydawnictw Ciągłych, Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów oraz zespołu dyrekcji po zachodniej stronie magazynu, natomiast Sekcja Automatyzacji, Pracownia Digitalizacji i Oddział Zasobów Cyfrowych (mający powstać po reorganizacji biblioteki w przyszłości) zostały po stronie wschodniej. Pozostałe przestrzenie wymagały jednak różnych przekształceń. Zmieniono przykładowo położenie głównego wejścia, umieszczonego pierwotnie na wprost stanowiska wypożyczalni, na boczne, dodając wiatrołap i wydzielając miejsce na automatyczną wrzutnię. Uzgodniono także wielkość i położenie łazienek dla użytkowników i bibliotekarzy, pokoju socjalnego, powierzchni szatni oraz lokalizacji i metrażu portierni. Poważniejsze przekształcenia nastąpiły w obrębie stanowiska wypożyczalni – zmodyfikowano powierzchnie i funkcje sąsiadujących z nim pomieszczeń, przeniesiono pokój magazynierów poza strefę magazynową, wydzielono magazyny podręczne Oddziału Gromadzenia i Opracowania Zbiorów oraz Pracowni Dokumentacyjnej (wydzielonej z Oddziału Informacji Naukowej), stanowiące jednocześnie zaplecze techniczno-organizacyjne przestrzeni ekspozycyjnej w holu. Uznając za słuszną sugestię projektantów, według której stanowisko wypożyczalni zlokalizowano w holu wejściowym, zgłaszano mimo to poprawki dotyczące metrażu, formy zaproponowanej lady, konieczności zainstalowania dodatkowego oświetlenia i zastosowania odpowiedniej wykładziny. Wszelkie zmiany miały na celu wyraźne oddzielenie tej strefy od przestrzeni ogólnie dostępnej. Zmieniono także rozmieszczenie pokoi zespołu dyrekcji, dodając magazynek podręczny oraz aneks kuchenny,

wspomagające pracę sekretariatu (których brak szczególnie odczuwano w poprzedniej siedzibie biblioteki). Pewne sugestie bibliotekarzy dotyczyły także pomieszczenia Pracowni Digitalizacji Zbiorów, gdzie wydzielono ciemnię pozwalającą na digitalizację dokumentów w stałych warunkach oświetleniowych. Dzięki przesunięciom kilku ścian uzyskano również dodatkowy pokój biurowy, który przeznaczono na potrzeby wypożyczalni międzybibliotecznej.

Dużo uwagi poświęcono ważnej kwestii magazynu zbiorów, a przede wszystkim odpowiedniego ustawienia w nim regałów kompaktowych. Należało to pomieszczenie zaprojektować w taki sposób, aby pomieścić w nim wszystkie zbiory biblioteczne²⁶, a jednocześnie pozostawić wystarczającą ilość miejsca na nowe wpływy w perspektywie kilku kolejnych dekad. Te same trudności dotyczyły wydzielonego w jego obrębie mniejszego magazynu zbiorów specjalnych. Ostatecznie, również dzięki sugestiom firmy zewnętrznej zajmującej się dostarczaniem regałów kompaktowych, udało się uzyskać około 14 tys. m.b. półek, co daje możliwość zmagazynowania ponad 500 tys. woluminów książek i czasopism. Ponadto w obydwu magazynach zaprojektowano systemy wentylacyjne zgodne ze standardem *PN-ISO 11799 Informacja i dokumentacja – wymagania dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych i bibliotecznych*.

Niemало pracy wymagało także odpowiednie rozplanowanie piętra i antresoli. W pierwszej kolejności należało zmaksymalizować powierzchnię czytelnii, co stało się możliwe nie tylko dzięki wspomnianej już rezygnacji z odrębnej czytelnii Centrum Dokumentacji Europejskiej, ale także zmianie położenia sali konferencyjnej, Gabinetu Ryszarda Kaczorowskiego oraz pokoiów Punktu Dostępu do Wiedzy i Pracowni Dokumentacyjnej. Zostały one umieszczone w części południowej i zachodniej piętra, gdzie utworzyły obszar konferencyjno-szkoleniowy. Dodatkowo oddzielono tę strefę od przestrzeni czytelnii za pomocą przeszkleń oraz niezależnych drzwi, a z parteru poprowadzono odrębny ciąg schodów, co pozwoliło na jej uniezależnienie od godzin funkcjonowania głównych agend udostępniania. Co więcej, na wniosek bibliotekarzy, sala konferencyjna została połączona ścianą przesuwaną z Gabinetem oraz zaopatrzona w zaplecze magazynowe. Korytarz oddzielający te pomieszczenia od pokoiów Punktu Dostępu do Wiedzy i Pracowni Dokumentacyjnej zespolonego z salą szkoleniową, potraktowano natomiast jako przestrzeń kateringową oraz

26 Z wyjątkiem około 120 tys. woluminów, które planowo miały znaleźć się w Czytelnii z Wolnym Dostępem.

dotatkową przestrzeń ekspozycyjną, którą w okresie sprzyjających warunków atmosferycznych będzie można poszerzać o teren atrium. W pobliżu zespołu konferencyjno-szkoleniowego projektanci umieścili toalety, zaś uzyskaną w wyniku powyższych przekształceń powierzchnię wykorzystano na przeszklony i wyciszony pokój pracy zespołowej, umieszczony w pobliżu wejścia do Czytelni z Wolnym Dostępem.

Po zmianach ostateczna przestrzeń czytelnicy liczyła wraz z antresolą ponad 850 m². Została maksymalnie wykorzystana pod regały na książki, które umieszczono bezpośrednio pod antresolą, oraz stoliki dla czytelników ustawione wzdłuż przeszkleń atrium, co miało zapewnić korzystającym odpowiednią ilość dziennego światła. Na wprost wejścia do czytelnicy umieszczono punkt obsługi użytkownika połączony windą z magazynem i stanowiskiem wypożyczalni na parterze. Tu także zaplanowano urządzenia *self-check* do samodzielnych wypożyczeń oraz stanowiska komputerowe z dostępem do katalogów. Na wniosek bibliotekarzy władze rektorskie wyraziły zgodę na zwiększenie powierzchni antresoli o 50 m². Uzyskaną powierzchnię wykorzystano na organizację niezbędnych pokoi pracy indywidualnej i ustawienie kolejnych regałów z książkami oraz stolików.

Konieczną zmianą było również wymuszenie na projektancie wprowadzenia otworów okiennych w ścianach zewnętrznych drugiej kondygnacji, dzięki czemu zarówno pomieszczenia zespołu konferencyjno-szkoleniowego, jak i część Czytelni z Wolnym Dostępem zostały dodatkowo doświetlone²⁷.

W czasie powstawania końcowego projektu nowej siedziby biblioteki miały miejsce w Białymstoku potężne ulewy, które wyrządziły znaczne szkody istniejącym już w kampusie budynkom oraz tamtejszym bibliotekom wydziałowym. Sugestie bibliotekarzy i pracowników działu technicznego spowodowały wprowadzenie w atrium pewnych modyfikacji, w tym obniżenie jego poziomu w stosunku do płaszczyzny czytelnicy oraz powiększenie odpływów wody.

Podczas pracy nad projektem budowlanym pamiętano również o użytkownikach niepełnosprawnych, starając się ułatwić im korzystanie ze zbiorów poprzez m.in. unikanie progów, obniżenie lad punktów obsługi użytkowników czy planowane jaskrawe oznaczenia. Wiele pracy włożono w dopracowanie detali, które w innym wypadku mogłyby w codziennym funkcjonowaniu biblioteki okazać się uciążliwe. Bibliotekarze dbali

²⁷ Początkowo dzienne światło miało wpadać do wnętrza biblioteki jedynie poprzez przeszklenia atrium.

o zapewnienie odpowiedniej liczby i lokalizacji punktów oświetleniowych, gniazd elektrycznych, komputerowych i AV, florboksów czy kamer CCTV; decydowali także o tym, które pomieszczenia powinny być dostępne za pomocą kart magnetycznych.

Jak przedstawiono w niniejszym artykule, wszystkie osoby zaangażowane w powstawanie projektu budowlanego nowego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej dołożyły wszelkich starań, by końcowy rezultat był jak najlepiej dostosowany do potrzeb instytucji oraz aktualnych trendów w bibliotekarstwie akademickim. W podsumowaniu warto jednak poszukać odpowiedzi na kilka pytań. Czy udało się osiągnąć zamierzony cel i stworzyć budynek odpowiedni dla potrzeb tej instytucji? Co można było zrobić inaczej, a co zostało pominięte? Czy wypracowany projekt podąża za najnowszymi trendami w zakresie budownictwa bibliotecznego? Czy planowany budynek spełni potrzeby współczesnego użytkownika? Czy większe zmiany lub przebudowy w przyszłości będą możliwe?

Jak podkreśla Iwona Osłowska: „Budynek biblioteki [...] powinien być dobrze zlokalizowany, przestrzenny, oświetlony światłem naturalnym, ciekawy pod względem wystroju wnętrza, zabezpieczony, przygotowany na różne kategorie czytelników, wielofunkcyjny, efektywny, ekonomiczny, dobrze wyposażony i możliwy do rozbudowy”²⁸. Zdaje się, że w planowanej siedzibie Biblioteki Uniwersyteckiej, dzięki ścisłej współpracy osób zaangażowanych w powstanie projektu, uda się większość z tych warunków spełnić. Na początkowym etapie zbierania informacji z pewnością zabrało szerszych konsultacji ze studentami i pracownikami UwB, jako przyszłymi głównymi użytkownikami projektowanego budynku, na przykład za pomocą ankiety internetowej. Jak zaznaczono na początku, były one dość wyrywkowe. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę ponad dwukrotnie mniejszą w porównaniu z poprzednim gmachem, powierzchnię użytkową oraz ograniczony budżet, można uznać za sukces, że udało się uwzględnić w projekcie sporą część zgłoszonych sugestii.

Najważniejszym w tym momencie pytaniem jest jednak to: jak szybko uda się zrealizować projekt przygotowany z taką starannością. Pierwszy przetarg na jego wykonawcę nie został rozstrzygnięty, kolejny zapowiedziano na koniec 2018 r. Istnieje niebezpieczeństwo, że przeciągające się formalności, a potem trwająca kilka lat budowa spowodują, iż wybrane rozwiązania, obecnie nowoczesne i z perspektywami, zestarzeją się,

28 I. Osłowska: *Design i wielofunkcyjność...*, dz. cyt., s. 135.

i gotowy gmach nie będzie spełniał swoich zadań w nowej rzeczywistości bibliotecznej.

Już po złożeniu artykułu do druku w kwestii budowy nowego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej zaszły istotne zmiany. Na początku 2019 r. odbył się ponowny przetarg, zakończony wyłonieniem wykonawcy, którym zostało przedsiębiorstwo „BUDIMEX”. W maju 2019 r. rozpoczęto prace budowlane, a ich zakończenie zaplanowane jest na pierwszą połowę 2020 r.

Załącznik

Ogólne i szczegółowe wytyczne Użytkownika do programu funkcjonalno-użytkowego budynku Biblioteki Uniwersyteckiej

Biblioteka Uniwersytecka realizuje podstawową działalność biblioteczną poprzez:

- gromadzenie i opracowanie zbiorów (w tym baz oraz wydawnictw elektronicznych);
- udostępnianie prezencyjne w czytelniach i wypożyczanie zbiorów na zewnątrz;
- zakup i udostępnianie czasopism;
- działalność informacyjną i promocyjną;
- działalność naukowo-dydaktyczną (np. szkolenia biblioteczne, kształcenie podyplomowe) i badawczo-rozwojową.

Poprawna, a przede wszystkim sprawna i szybka realizacja zadań bibliotecznych wymaga, aby wszystkie agendy Biblioteki Uniwersyteckiej były skupione w jednym miejscu i miały ze sobą bezpośredni kontakt. Dotychczasowa struktura Biblioteki, kontynuująca podziały wypracowane w okresie pracy w poprzednim gmachu przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A, powinna być zreorganizowana i dostosowana do nowego budynku. Wstępny projekt nowej struktury organizacyjnej Biblioteki Uniwersyteckiej w nowym budynku zakłada istnienie następujących podstawowych oddziałów i sekcji oraz agend:

1. Dyrektor i zastępca dyrektora z pionem administracyjno-gospodarczym i sekretariatem.
2. Oddział Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów.
3. Oddział Opracowania Zbiorów.
4. Oddział Wydawnictw Ciągłych.
5. Oddział Udostępniania Zbiorów (czytelnia wolnego dostępu, wypożyczalnia, magazyny).

6. Oddział Informacji Naukowej i Promocji.
7. Oddział Zasobów Cyfrowych (Repozytorium UwB i Pracownia Digitalizacji Zbiorów).
8. Sekcja Badań i Rozwoju.
9. Sekcja Informatyzacji i Wdrożeń.
10. Centrum Dokumentacji Europejskiej.
11. Sala konferencyjna z zapleczem technicznym i przestrzenią wystawienniczą.
12. Ekspozycja Gabinetu Ryszarda Kaczorowskiego Ostatniego Prezydenta II RP na Uchodźstwie.

Do czerwca 2015 r. agendy Biblioteki Uniwersyteckiej mieściły się w gmachu przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A, gdzie realizowane były wszystkie podstawowe zadania biblioteki. Do swojej dyspozycji Biblioteka Uniwersytecka miała około 5,6 tys. m² powierzchni użytkowej. W wyniku sprzedaży gmachu i rozproszenia agend Biblioteki oraz miejsc realizacji poszczególnych zadań od października 2015 r. Biblioteka Uniwersytecka ma do swojej dyspozycji około 2,4 tys. m² w czterech budynkach kampusu, w budynku przy ul. Akademickiej 2 i w magazynach przy ul. Świerkowej i Pogodnej.

Przy założeniu, że Biblioteka Uniwersytecka będzie mieściła się w budynku o maksymalnej powierzchni 3,2 tys. m² netto, przewiduje się następujące rozlokowanie poszczególnych agend w nowym gmachu:

I kondygnacja	1700 m²
1.1. Szatnia	20 m ²
1.2. Hol wejściowy ze stanowiskiem informacyjnym	50 m ²
1.3. Magazyny wydawnictw zwartych, czasopism i zbiorów specjalnych	700 + 80 m ²
1.4. Czytelnia z Wolnym Dostępem do półek, z wydzieloną przestrzenią wypożyczalni, punktem obsługi czytelnika, kabinami pracy indywidualnej i pokojem pracy zespołowej	800 m ²
1.5. Pomieszczenia gospodarcze/magazyny	45 m ²
1.6. Punkt ksero	5 m ²
1.7. Toalety	
 II kondygnacja	 1156 m²
2.1. Zespół Dyrekcji z sekretariatem (4 pokoje)	90 m ²

2.2. Administrator budynku	16 m ²
2.3. Centrum Dokumentacji Europejskiej z zapleczem biurowym	70 m ²
2.4. Oddział Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów	50 m ²
2.5. Oddział Opracowania Zbiorów	50 m ²
2.6. Oddział Wydawnictw Ciągłych	50 m ²
2.7. Magazyn podręczny	30 m ²
2.8. Oddział Udostępniania Zbiorów (pokoje biurowe oraz wypożyczalnia międzybiblioteczna)	50 m ²
2.9. Oddział Zasobów Cyfrowych:	
2.9.1. Pracownia Zasobów Cyfrowych (2 pomieszczenia po 20 m ²)	40 m ²
2.9.2. Pracownia Digitalizacji Zbiorów	50 m ²
2.10. Oddział Informacji Naukowej i Promocji:	
2.10.1. Pracownia dokumentacyjna	30 m ²
2.10.2. Punkt Informacji i Dostępu do Wiedzy (czytelnia)	30 m ²
2.10.3. Pracownia komputerowa na potrzeby szkoleń bibliotecznych	40 m ²
2.11. Sekcja Badań i Rozwoju	30 m ²
2.12. Sekcja Informatyzacji i Wdrożeń (z serwerownią)	45 m ²
2.13. Ekspozycja Gabinetu Ryszarda Kaczorowskiego (z możliwością organizacji przestrzeni na potrzeby spotkań publicznych i imprez okolicznościowych)	100 m ²
2.14. Sala konferencyjna	100 m ²
2.15. Hol wystawienniczy z zapleczem	150 m ²
2.16. Pokój socjalny pracowniczy	20 m ²
2.17. Pomieszczenie gospodarcze (2 pomieszczenia)	60 m ²
2.18. Przestrzeń rekreacyjno-socjalna użytkowników (hol)	50 m ²
2.19. Punkt ksero	5 m ²
2.20. Toalety	

Powierzchnia wind i klatek schodowych – około 20% powierzchni użytkowej.

Podsumowując – 2856 m² bez powierzchni wind i klatek schodowych.

1. Parter

Na ogólnodostępnym parterze powinny funkcjonować agendy mające bezpośredni związek z procedurą udostępniania i magazynowania zbiorów

oraz służące obsłudze użytkowników. Zalicza się do nich: hol i szatnia wraz z punktem informacyjnym (tu należałoby przewidzieć możliwość prowadzenia drobnej działalności handlowej, np. automaty z kawą, punkt sprzedaży artykułów spożywczych i papierniczych), centralna wypożyczalnia i czytelnia ogólna z wolnym dostępem do półek, magazyny książek i czasopism oraz zbiorów specjalnych (z zapleczem socjalnym magazynierów).

Przewiduje się, że w czytelni wolnego dostępu powinno znajdować się około 70-80 stanowisk przeznaczonych dla użytkowników. W ogólnej powierzchni czytelni należy także wydzielić przestrzeń pod kabiny pracy indywidualnej i pokój pracy zbiorowej (powinny być wygłuszone, np. przeszklone, tak żeby użytkownicy nie przeszkadzali sobie nawzajem). Ważną kwestią jest wzajemne usytuowanie czytelni i magazynów – powinny one bezpośrednio do siebie przylegać, dzięki czemu pracownicy obsługi czytelni i magazynierzy będą mieli możliwość bezpośredniego przechodzenia między czytelnią a magazynem, co ma pozytywny wpływ na organizację pracy i skrócenie czasu obsługi.

Na granicy przestrzeni czytelni i magazynu powinien znajdować się punkt obsługi użytkownika (przyjmowanie rewersów, wydawanie książek i przyjmowanie zwrotów, informacja katalogowa i biblioteczna, wypożyczenia), do którego powinien być dostęp zarówno z przestrzeni czytelni, jak i magazynowej (tylko dla pracowników). Ponadto powinien on być zlokalizowany obok wejścia do czytelni.

Wstępna koncepcja funkcjonowania Oddziału Udostępniania Zbiorów zakłada, że prace przy obsłudze użytkowników czytelni i wypożyczalni będą prowadzone w tym samym miejscu i przez ten sam zespół pracowników w jednym miejscu – w punkcie obsługi użytkownika. Jednak przestrzeń wypożyczalni należy zaplanować tak, aby była ona częściowo odseparowana od czytelni celem zmniejszenia hałasu, często towarzyszącemu obsłudze użytkowników wypożyczalni (np. przy pomocy częściowego przeszklenia lub przepierzenia, z możliwością swobodnego przemieszczania się pracowników obsługi).

1.1. Czytelnia z Wolnym Dostępem

Przewiduje się, że w Czytelni Wolnego Dostępu będzie udostępnionych do 120 tys. woluminów, które zajmą około 3,1 tys. m.b. półek. Przy założeniu, że w Czytelni zostaną ustawione pięciopółkowe regały już posiadane przez Bibliotekę, na ustawienie planowanej liczby woluminów będzie potrzebnych 620 regałów (155 m²). Regały zwykle ustawiane są podwójnie w odległości minimum 70 cm od siebie, dlatego 620 regałów zajmie

372 m². Jest to powierzchnia minimalna pod regałami, bez uwzględnienia przestrzeni czytelnianej, usługowej i komunikacyjnej. Oznacza to, że ostateczna powierzchnia Czytelni z Wolnym Dostępem powinna orientacyjnie wynosić około 800 m². Dodatkowo w Czytelni z Wolnym Dostępem należy zarezerwować około 70 m² na kabiny pracy indywidualnej i pokój pracy zespołowej. W obrębie czytelnianej należałoby zaplanować niezależne schody łączące parter z piętrem, gdzie przewidziana jest przestrzeń rekreacyjno-wypoczynkowa użytkowników wraz z punktem ksero. Rozdzielenie tych przestrzeni na dwa piętra pozwoli uniknąć zbędnego „wędrowania” użytkowników główną klatką schodową, odseparuje przestrzeń rekreacyjną od przestrzeni naukowej, a także usprawni proces reprografii realizowanej przez firmę zewnętrzną.

W obrębie Czytelni, oprócz głównego Punktu Obsługi Użytkownika znajdującego się w pobliżu głównego wejścia na teren Czytelni, powinno znajdować się dodatkowe stanowisko informacyjne obsługi, np. po przeciwległej w stosunku do Punktu Obsługi Użytkownika stronie Czytelni. Punkt powinien być zaopatrzony w biurko lub niewielki kontuar oraz gniazdko elektryczne i internetowe. Miejsca pracy dla czytelników powinny być zróżnicowane (nie tylko stoliki, ale i pufy, kanapy czy pojedyncze krzesła) i w miarę możliwości wkomponowane w regały, by nie zajmowały dużo przestrzeni. Przykładowo można by zaplanować wzdłuż okien pomieszczenia ładę z krzesłami lub poprzedzianą miejscami do siedzenia. Przy projektowaniu rozmieszczenia stanowisk komputerowych dla użytkowników w obrębie Czytelni Wolnego Dostępu terminale z dostępem do cyfrowej wypożyczalni międzybibliotecznej powinny być umieszczone w miejscu w miarę odosobnionym, stwarzającym warunki do dłuższej pracy przy komputerze.

1.2. Magazyny

Aktualnie w magazynach Biblioteki Uniwersyteckiej przechowywane są trzy rodzaje zbiorów: druki zwarte, czasopisma i zbiory specjalne.

W nowym budynku powierzchnia magazynowa powinna stanowić jeden zespół pomieszczeń usytuowanych bezpośrednio przy Czytelni. Magazyny powinny być w stanie pomieścić wszystkie zbiory zgromadzone przez Bibliotekę oraz zapewnić miejsce na gromadzenie w przyszłości. W powierzchni magazynowej należy uwzględnić niezbędne korytarze oraz odległości od ścian, okien i drzwi, co w dużej mierze wpływa na sposób usytuowania regałów i metody magazynowania, a w konsekwencji na możliwość wykorzystania ogólnej powierzchni

pod składowanie zbiorów. Najlepszym rozwiązaniem byłyby powierzchnie o regularnych obrysach.

Przewiduje się, że przestrzeń magazynowa powinna składać się z dużej powierzchniowo hali, w której będą przechowywane zbiory zwarte i czasopisma. W obrębie głównego magazynu lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie należy utworzyć całkowicie wyodrębnioną przestrzeń magazynową zbiorów specjalnych, która będzie podlegać innym rygorom niż magazyn główny (brak okien, odrębne wejście, własna wentylacja, system utrzymywania warunków atmosferycznych, odpowiednie zabezpieczenia przeciwpożarowe).

Konsultacje z firmą dostarczającą regały kompaktowe pozwoliły stwierdzić, że w magazynie o powierzchni 450 m² zmieści około 9,1 tys. m.b. (przy założeniach: długość regałów 7,2 tys. mm, głębokość półki: 250 mm, odstęp między półkami około 290 mm, liczba półek w regale: 8+1 kryjąca, wysokość całkowita około 2750 mm, systemy regałowe po 10 regałów przesuwnych i regał stacjonarny).

Biblioteka Uniwersytecka będzie mogła przenieść do nowego budynku łącznie 6131,2 m.b. półek, które zajmą około 235 m².

Aktualnie zbiory zwarte liczą około 376 tys. woluminów i zajmują: 8670 m.b. W wyniku pozostawienia regałów kompaktowych w magazynie na ul. Pogodnej liczba regałów przewidziana do przeniesienia do nowego budynku Biblioteki jest niewystarczająca do pomieszczenia zbiorów zwartych. Przyjmując zaproponowaną przez dostawcę regałów kompaktowych liczbę 9,1 tys. m.b. półek na około 450 m² należy wnioskować, że do nowego gmachu należy dokupić około 3 tys. m.b. półek regałów kompaktowych korbowych lub elektrycznych, które orientacyjnie zajmą około 100 m². Magazyny należy zaplanować tak, aby zmieścić w nich około 335 m² regałów kompaktowych, do których należy doliczyć wszelkie korytarze, odstępy, przejścia itp.

Należy jednak uwzględnić margines błędu, który towarzyszy tego typu szacunkom – wartość 450 m² powierzchni dla magazynowania druków zwartych jest minimalną dla tej agendy Biblioteki. Przyjmując uśrednioną liczbę 42/43 woluminy na półkę należy stwierdzić, że przewidywana różnica zaledwie 430 m.b. półek między aktualnie zajęta długością półek magazynowych (8670 m.b.), a planowaną (około 9,1 tys. m.b.) pozwoli na zmagazynowanie w przyszłości zaledwie około 17/18 tys. woluminów nowych wpływów. Przy rocznym wpływie do biblioteki wynoszącym około 7/8 tys. woluminów, powierzchnia ta zostanie zapełniona w przeciągu 2/3 lat. Oznacza to konieczność zaplanowania zakupu kolejnej partii regałów

kompaktowych, która pozwoli na magazynowanie zbiorów w przyszłości. Szacunkowy zakup kolejnych 3 tys. m.b. regałów kompaktowych pozwoli na zmagazynowanie kolejnych 120 tys. woluminów w perspektywie nawet najbliższych 20 lat.

Powyższe wyliczenia pozwalają na wniosek, że liczbę regałów kompaktowych w magazynie Biblioteki Uniwersyteckiej należy podwoić z liczby posiadanych już 6131,2 m.b. do około 12 tys. m.b. półek (około 435 m²) poprzez dokupienie około 6 tys. m.b. półek w regałach kompaktowych.

Bez uwzględnienia dodatkowej liczby półek w minimalnej konfiguracji przestrzeni magazynowej nie będzie możliwości skokowego zwiększania księgozbioru Biblioteki Uniwersyteckiej. Liczba 12 tys. m.b. półek stanowiłaby zabezpieczenie wszelkiego rodzaju przesunięć księgozbiorów w obrębie Systemu Bibliotecznego-Informacyjnego (np. centralna wypożyczalnia).

Do omówionych wyżej 450 m² należy dodać powierzchnię około 200 m² przeznaczoną do magazynowania około 97 tys. woluminów czasopism. Ogólna powierzchnia tej części będzie jednak uzależniona od sposobu składowania zbiorów. Aktualnie formaty I, II i III oraz wydawnictwa zbiorowe zajmują 2261,2 m.b. na regałach tradycyjnych, natomiast formaty IV i V zajmują 251 m.b., czyli 51 regałów przemysłowych. Ponadto należy przewidzieć miejsce na potrzeby składowania czasopism wielkoformatowych. Najlepszym rozwiązaniem byłoby zastąpienie części standardowych regałów kompaktowych (250×1200 mm) specjalnymi regałami przeznaczonymi do składowania dokumentów wielkoformatowych (600×1200 mm), które zajęłyby około 40 m².

W obrębie powierzchni magazynowej powinien być zlokalizowany magazyn zbiorów specjalnych (wymiary około 4×20 m), o ścianach wzniesionych z materiałów trwałych, całkowicie zaciemniony, z odrębnym wejściem i systemem wentylacji oraz utrzymywaniem stałych warunków atmosferycznych. Przynajmniej połowa tej powierzchni powinna być zajęta pod regały kompaktowe korbowe: minimum 6 systemów jezdnych długości 3 m – 36 regałów 1000 mm (8 półek) = 288 m.b. półek + 6 regałów stacjonarnych 1000 mm (8 półek) = 48 m.b., co daje łącznie 336 m.b. półek i około 13,5 m² powierzchni. W pozostałej powierzchni pomieszczenia magazynowego zostaną ustawione posiadane szafy magazynowe, w tym zbiorów kartograficznych, płyt winylowych, zbiorów audiowizualnych, zbiorów graficznych, muzycznych i mikrofilmów.

W obrębie magazynów powinno być zaplanowane pomieszczenie biurowo-socjalne dla magazynierów, tak aby mieli oni bezpośredni dostęp zarówno do magazynów, jak i czytelnicy z punktem obsługi użytkowników.

Reasumując: na parterze znajdują się szatnia, hol wejściowy ze stanowiskiem informacyjnym, magazyny o powierzchni około 780 m² (magazyn główny druków zwartych i czasopism oraz zbiorów specjalnych), Czytelnia z Wolnym Dostępem o powierzchni około 800 m² z punktem obsługi użytkownika, wypożyczalnią oraz kabinami pracy indywidualnej i pracy zbiorowej. W sumie powierzchnia funkcjonalno-użytkowa parteru wyniesie około 1695 m² przy założeniu, że wszystkie zbiory w magazynach będą ustawione na regałach kompaktowych.

2. Piętro I

Powierzchnia wyższej kondygnacji powinna być zagospodarowana na potrzeby zespołów funkcjonalnych Biblioteki Uniwersyteckiej.

2.1. Wyodrębnione i znajdujące się w oddzielonej strefie pomieszczenia agend i oddziałów wewnętrznych, nie mających bezpośredniego kontaktu z użytkownikiem, w tym:

- a) Zespół Dyrekcji z sekretariatem (cztery odrębne pokoje) oraz Administrator budynku (w bezpośrednim sąsiedztwie zespołu dyrekcji powinny znajdować się toalety i pomieszczenie gospodarcze, zaopatrzone w zlew);
- b) Oddział Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów, Oddział Opracowania Zbiorów, Oddział Wydawnictw Ciągłych, Oddział Udostępniania Zbiorów (pokoje biurowo-socjalne pracowników). Należy podkreślić, że pomieszczenia Oddziału Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów, Oddziału Opracowania Zbiorów oraz Oddziału Wydawnictw Ciągłych powinny bezpośrednio ze sobą sąsiadować lub być wewnętrznie połączone. Poszczególne oddziały mogą być podzielone na mniejsze pomieszczenia (2-3 pokoje). Na potrzeby tych agend należy wydzielić niewielki powierzchniowo magazynek do przechowywania zbiorów, np. dubletów, wymiany, zbiorów zubytkowanych itp. Należy także uwzględnić, że agendy związane z gromadzeniem i opracowaniem powinny mieć bezpośredni dostęp do windy towarowo-osobowej (wewnętrznej), niezbędnej do transportu książek między oddziałami związanymi z obiegiem książki w budynku (oddział gromadzenia – oddział opracowania – magazyn).

2.2. Pomieszczenia Zespołu Przetwarzania i Udostępniania Informacji, w skład którego wejdą:

- a) Oddział Informacji Naukowej i Promocji z Punktem Dostępu do Wiedzy w formie czytelnia zaopatrzonej w komputery;

- b) Oddział Zasobów Cyfrowych (z pokojami biurowymi i pomieszczeniem Pracowni Digitalizacji Zbiorów wymagającym odmiennego sposobu aranżacji, w tym możliwości całkowitego zaciemnienia okien w celu utrzymania jednolitych warunków oświetleniowych);
 - c) Sekcja Badań i Rozwoju.
- 2.3. Centralne miejsce kondygnacji powinna zajmować sala konferencyjna oraz przestrzeń wystawiennicza z zapleczem gospodarczo-cateringowym. Należy przewidzieć układ trzech pomieszczeń tak, aby istniało między nimi bezpośrednie połączenie, tzn. możliwość korzystania z zaplecza gospodarczo-cateringowego zarówno ze środka sali konferencyjnej, jak i z przestrzeni wystawienniczej. Z doświadczeń wyniesionych z funkcjonowania biblioteki przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A wynika, że kompleks konferencyjno-wystawienniczy jest niezbędny w bibliotece naukowej. W przeszłości z sali konferencyjnej i holu wystawienniczego przy ul. Skłodowskiej korzystało wiele wydziałów oraz agend administracji centralnej, organizując konferencje, spotkania, szkolenia i zajęcia. Ta część Biblioteki będzie pełnić analogiczną funkcję także w kampusie, służąc całej społeczności akademickiej, a w szczególności jednostkom pozostającym poza kampusem.
- 2.4. Na piętrze należy zaprojektować Centrum Dokumentacji Europejskiej oraz ekspozycję Gabinetu Ryszarda Kaczorowskiego.
- 2.5. Ważnym elementem piętra z punktu widzenia użytkownika będzie przestrzeń rekreacyjno-wypoczynkowa z usługami kserograficznymi (punkt ten można także zaplanować na parterze, w obrębie holu wejściowego), która powinna sąsiadować z salą konferencyjną, Centrum Dokumentacji Europejskiej oraz Punktem Dostępu do Wiedzy. Ponadto do wszystkich tych agend powinien być zapewniony bezpośredni dostęp ze znajdującej się na parterze Czytelni, na przykład za pośrednictwem dodatkowych schodów wkomponowanych odpowiednio w przestrzeń czytelnianą (np. jako część regałów na książki lub służące równocześnie jako pion komunikacyjny oraz miejsca pracy dla użytkowników).

Zakładamy dalsze korzystanie z rozwijanego systemu bibliotecznego Aleph (ALMA) oraz powrót (względy finansowe) do kontroli czytelników poprzez system zabezpieczenia zbiorów typu EM (system elektromagnetyczny – książki z paskami magnetycznymi oraz bramka detekcyjna). Dodatkowo w Czytelni z Wolnym Dostępem powinny być ustawione

2 *self checki* służące samodzielnemu wypożyczaniu zbiorów w systemie wypożyczeń krótkoterminowych. W tym celu należy przewidzieć konieczność zakupu systemu RFID (komputer, sprzęt do kodowania, kodowalne etykiety, osprzęt, np. elektroniczne skontrum).

W budynku powinny być przewidziane podstawowe systemy zabezpieczeń ppoż. oraz dostęp do pomieszczeń za pomocą kart magnetycznych. Dwie kondygnacje budynku powinny być ze sobą połączone dwiema niezależnymi klatkami schodowymi – główną dla użytkowników i wewnętrzną wyłącznie dla pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej. Ponadto należy przewidzieć windę dla użytkowników (w tym użytkowników niepełnosprawnych) i odrębną na potrzeby gospodarczo-funkcjonalne agend biblioteki.

3. Infrastruktura teletechniczna

- 3.1. System nadzoru wizyjnego (CCTV) powinien obejmować kamerami wszystkie przestrzenie publicznie dostępne: hol, Czytelnię Wolnego Dostępu, przestrzeń rekreacyjną użytkowników, korytarze i klatki schodowe. Przy założeniu, że monitoring będzie podłączony do zintegrowanego systemu wizyjnego w kampusie, należy przyjąć możliwość utworzenia stanowiska do bieżącego podglądu monitoringu na terenie Punktu Obsługi Użytkownika z kamer obejmujących Czytelnię Wolnego Dostępu, co pozwoli pracownikom obsługi na kontrolowanie sytuacji w obrębie Czytelni.
- 3.2. Punkty dostępu (karty magnetyczne) powinny być zainstalowane we wszystkich drzwiach prowadzących z przestrzeni wspólnych – korytarzy – do pokoi biurowych pracowników Biblioteki (wewnętrzne drzwi między pokojami nie wymagają zamków magnetycznych). Ponadto punkty dostępu powinny być zainstalowane w nerwalgicznych punktach Biblioteki, zwłaszcza na granicy stref wspólnych i przestrzeni biurowo-administracyjnych (np. wejścia na korytarze prowadzące do pokoi biurowych, wejście do Punktu Obsługi Użytkownika) oraz do magazynów bibliotecznych, pomieszczeń o charakterze gospodarczym itd. Punkty dostępu powinny mieć czytniki kart tylko od strony zewnętrznej drzwi, natomiast wewnątrz pomieszczenia powinien znajdować się przycisk otwierania drzwi (bez konieczności używania karty magnetycznej do otwarcia drzwi od środka).
- 3.3. Instalacje audiowizualne należy przewidzieć w pomieszczeniach sali konferencyjnej i w pracowni komputerowej na potrzeby szkoleń

bibliotecznych – zakłada się standardowe wyposażenie złożone z rzutnika multimedialnego (2 sztuki), ekranów (2 sztuki) oraz zestawu nagłośnienia (2 zestawy: głośniki + mikrofony przenośne – mikroporty). Na zapleczu sali konferencyjnej należy rozważyć możliwość instalacji sprzętu i stanowisk służących do tłumaczenia symultanicznego. W przypadku obu pomieszczeń należy przewidzieć możliwość ich całkowitego zaciemnienia podobnie jak w przypadku Pracowni Digitalizacji Zbiorów (rolety).

- 3.4. Zakłada się, że oprócz wymienionej w opisie minimalnej liczby gniazd elektrycznych niezbędnych do podłączenia sprzętu komputerowego i multimedialnego (podtrzymywanego przez UPS w razie awarii), każde pomieszczenie w Bibliotece zostanie zaopatrzone w dodatkowe gniazda elektryczne, np. gniazdzka podwójne na każdej ze ścian (niezbędne np. w trakcie prac porządkowych). Gniazdzka powinny znajdować się także w przestrzeniach otwartych, np. korytarzach, przestrzeni rekreacyjnej, holu wystawienniczym itd.
- 3.5. Wszystkie pomieszczenia w Bibliotece powinny być zaopatrzone w czujniki przeciwpożarowe oraz czujniki ogólnego systemu alarmowego (napadu i włamania).
- 3.6. Przestrzeń magazynowa, zwłaszcza przestrzeń magazynu zbiorów specjalnych oraz przestrzeń czytelnicy powinny posiadać własny system zarządzania i monitorowania infrastrukturą, przede wszystkim kwestiami ogrzewania, klimatyzacji i oświetlenia. Pozostałe przestrzenie budynku mogą być objęte systemami wspólnymi dla całego kampusu. Należy zwrócić szczególną uwagę na ogrzewanie w obrębie Czytelnicy Wolnego Dostępu, która – ze względu na dużą powierzchnię – nie powinna być ogrzewana w konwencjonalny sposób (kaloryfery na ścianach obwodowych). Ogrzewaniem powinien być objęty także Punkt Obsługi Użytkownika.
- 3.7. Przy okazji organizacji Biblioteki Uniwersyteckiej w nowej lokalizacji przewiduje się możliwość wprowadzenia nowego systemu zarządzania księgozbiorem czytelnianym, ewidencjonowania i zabezpieczania zbiorów oraz automatyzacji wypożyczeń i zwrotów. W tym celu należy implementować w Bibliotece system RFID, który będzie obejmował następujące komponenty:
 - a) bramkę detekcyjną;
 - b) stację roboczą (komputer z oprzyrządowaniem do kodowania etykiet);
 - c) 120 tys. etykiet do kodowania;

- d) dwóch mobilnych „asystentów bibliotekarza”;
- e) dwa *self cheki* do samodzielnych wypożyczeń.

Wstępny szacunek implementacji w Bibliotece systemu RFID opiewa na kwotę 247 470,00 zł.

3.8. Przewiduje się następujące liczby sprzętu komputerowego:

- a) 87 komputerów (minimum 174 gniazdka elektryczne);
- b) 11 drukarek;
- c) 27 telefonów, w tym 14 analogowych z przenośnymi słuchawkami i 13 cyfrowych;
- d) 2 szafy serwerowe 19 cali, 42U na potrzeby 4 serwerów i przełączników i *patch paneli*;
- e) instalacja systemu UPS do podtrzymywania serwerów oraz całej sieci elektrycznej, do której podpięte są komputery pracowników i użytkowników;
- f) około 31 punktów dostępu (drzwi zamykanych kartą magnetyczną);
- g) około 95-105 punktów dostępu do Internetu rozmieszczonych w każdym pomieszczeniu według opisanej wyżej specyfikacji.

4. Wykończenie ścian i podłóg

4.1. Wykończenie ścian, w tym elementy wystroju ścian, powinny być zrealizowane w stylu analogicznym do stylu architektonicznego budynków kampusu – zakładamy, że ściany powinny być tynkowane na biało, bez malowania lub kładzenia płytek ceramicznych (można rozważyć możliwość ich ułożenia w miejscach, w których ściany są narażone w szczególności na zniszczenia, np. w obrębie magazynu, w niektórych partiach korytarzy, w okolicy wind i klatek schodowych. W oczywisty sposób kwestia ta dotyczy toalet, które powinny być wyłożone płytkami ceramicznymi). Odstępstwa od jednolitego wykończenia ścian przewiduje się w pomieszczeniach:

- a) Magazyn zbiorów specjalnych: ściany powinny być zabezpieczone przed możliwością wystąpienia na ich powierzchni wykwitów pleśni, dlatego zaleca się używanie do konstrukcji ścian materiałów trwałych oraz pokrycie ścian farbą i środkami grzybobójczymi.
- b) Pracownia Zbiorów Specjalnych i Digitalizacji: zgodnie z ogólnie przyjętymi katalogami dobrych praktyk digitalizacji wszystkie ściany, sufit oraz podłoga pracowni powinny być pomalowane

na kolor ciemnoszary. Należy unikać sufitów podwieszanych posiadających dodatkowe elementy rozpraszające lub odbijające światło.

4.2. Wykończenie podłóg powinno obejmować trzy podstawowe rodzaje materiałów: wykładziny dywanowe, wykładziny PCV oraz gres, o kolorystyce i rodzajach analogicznych do istniejących już budynków kampusu. Podział na rodzaj wykończenia wynika z funkcji pełnionych przez poszczególne pomieszczenia.

- a) Wykładziny dywanowe powinny znajdować się w pomieszczeniach reprezentacyjnych i biurowych: 1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.8, 2.9.1, 2.10.3, 2.11, 2.12, 2.13, 2.14 = około 1531 m².
- b) Wykładziny PCV powinny znajdować się w pomieszczeniach: 1.3, 1.5, 1.6, 2.7, 2.9.2, 2.10.1, 2.10.2, 2.12, 2.16, 2.17, 2.18, 2.19 = około 1150 m².
- c) W obrębie punktu obsługi użytkownika wykładzina PCV powinna znaleźć się na obszarze właściwej wypożyczalni, podczas gdy w obrębie Czytelni Wolnego Dostępu obszar ten może być pokryty wykładziną. Wykładzina PCV powinna znajdować się także na podłogach korytarzy wewnętrznych. Klatki schodowe i hol główny powinny być wyłożone np. gresem lub kamieniem. Podłoga w holu wystawienniczym (150 m²) powinna mieć charakter reprezentacyjny, np. kamień, płytki ceramiczne o wyższej jakości lub drewno.

Należy pamiętać, aby w obrębie wszystkich powierzchni budynku unikać jakichkolwiek progów, które utrudniałyby przewożenie księgozbiorów przy pomocy wózków bibliotecznych.

4.3. Nowe wyposażenie budynku, np. obicia foteli w sali konferencyjnej, powinno być zbliżone pod względem wykonania i kolorystyki do już posiadanego wyposażenia Biblioteki Uniwersyteckiej. Pragniemy utrzymać dotychczasowe elementy wizualizacji Biblioteki Uniwersyteckiej, złożone z kolorów: białego, szarego, ciemnozielonego (zieleni butelkowa) i pomarańczowego. Elementy wystroju wnętrza, w tym: drzwi do pomieszczeń biurowych, ościeżnice, ramy okienne, parapety itp., powinny być wykonane z drewna o kolorystyce zbliżonej do mebli stanowiących aktualnie wyposażenie Biblioteki.

5. Wyposażenie wnętrza (meble)

5.1. Biblioteka Uniwersytecka posiada kompletne wyposażenie wnętrza, w tym meble biurowe i czytelniane, które należy uwzględnić

w projektowaniu poszczególnych pomieszczeń. Specyfikacja mebli zostanie przekazana w odrębnym piśmie.

- 5.2. W wyniku przeprowadzki Biblioteki Uniwersyteckiej do nowych lokalizacji zostały zakupione regały kompaktowe elektryczne i korbowe, ustawione w magazynach przy ul. Akademickiej (korbowe i elektryczne), ul. Świerkowej (elektryczne) i ul. Pogodnej (korbowe). Przy czym zakłada się, że do nowego gmachu biblioteki zostaną przeniesione regały korbowe i elektryczne z magazynów przy ul. Akademickiej i Świerkowej, natomiast regały przy ul. Pogodnej obecnie użytkowane przez Bibliotekę pozostaną na miejscu i zostaną przeznaczone na potrzeby archiwum uczelni.

Aktualny stan regałów kompaktowych przesuwanych elektrycznych i korbowych (bez uwzględniania regałów w magazynie przy ul. Pogodnej) przedstawia się następująco:

- a) Regały elektryczne (ul. Akademicka i ul. Świerkowa):

- 18 systemów jezdnych, w tym 9 systemów 14,4 m i 9 systemów 7,2 m, co daje łącznie 324 regały 1200 mm (8 półek) i 3110,4 m.b. półek. Do kompletu regałów kompaktowych elektrycznych dołączone są regały stacjonarne: 48 regałów 1200 mm (8 półek) i 460,8 m.b. Łącznie regały kompaktowe elektryczne mają 3571,2 m.b. półek i zajmują około 134 m².

- b) Regały korbowe (ul. Akademicka):

- 40 systemów jezdnych, w tym 24 systemy 3,2 m, 9 systemów 4 m i 7 systemów 4,4 m, co daje łącznie 272 regały (8 półek) w tym 196 regałów 1000 mm i 76 regałów 1200 mm i 1568+729,6 m.b. = 2297,6 m.b. Do kompletu regałów kompaktowych elektrycznych dołączone są regały stacjonarne: 30 regałów (8 półek) w tym 16 regałów 1000 mm i 14 regałów 1200 mm, co daje 262,4 m.b. Łącznie regały kompaktowe korbowe mają 2560 m.b. półek i zajmują około 100 m².

- 5.3. Przyjmując, że w magazynach nowego gmachu powinno być ustawionych około 12 tys. m.b. półek w regałach kompaktowych (patrz pkt 1.2. Magazyny), przy projektowaniu budynku należy uwzględnić konieczność zakupu dodatkowych 6 tys. m.b. półek, które uzupełnią posiadane 6131 m.b. oraz nowych regałów kompaktowych do składowania czasopism wielkoformatowych (350 m.b.).

- 5.4. Na podstawie wstępnych szacunków koszt działań związanych z demontażem, transportem i montażem w nowej lokalizacji regałów kompaktowych elektrycznych i korbowych oraz zakupem

dotychczasowych regałów elektrycznych do składowania wydawnictw zwartych i czasopism wielkoformatowych, wyniesie łącznie 917 580 zł (brutto).

6. Podsumowanie

Przedstawiony projekt należałoby traktować jako istotny punkt wyjścia do dalszej dyskusji nad przyszłym kształtem systemu bibliotecznego oraz rolą i miejscem Biblioteki Uniwersyteckiej w tym systemie. W kontekście zachodzących przemian cywilizacyjnych, zmierzających do całkowitej otwartości nauki i wiedzy, projekt nowego budynku powinien uwzględniać również te tendencje. Należałoby np. połączyć wszystkie agendy zajmujące się udostępnianiem zbiorów w jedną, otwartą przestrzeń, gdzie czytelnik sam decydowałby o wyborze podręczników i sposobie ich wykorzystania. Również przestrzeń konferencyjno-wystawiennicza (hol wystawienniczy, sala konferencyjna, zaplecze cateringowe) powinna stanowić jedną całość, umiejscowioną na pierwszej kondygnacji połączoną bezpośrednio z klatką schodową i dostępem do windy. Ważnym aspektem nowego budynku powinna być ergonomia i oszczędność czasu pracy, tak względem obsługi czytelników (powinna być realizowana w jednym miejscu, a magazyny powinny bezpośrednio przylegać do czytelni), jak też realizacji procesu bibliotecznego (oddziały związane z gromadzeniem i opracowaniem powinny stanowić jeden zespół pomieszczeń).

Naszym zdaniem tak zarysowany schemat funkcjonalno-organizacyjny Biblioteki Uniwersyteckiej zawiera najbardziej optymalne rozwiązania dla jej działalności w przyszłości. Wcielenie ich w życie za pośrednictwem reorganizacji struktury i odpowiednio zaprojektowanego budynku zdecyduje o jakości świadczonych usług oraz wizerunku Biblioteki, jako instytucji otwartej, nowoczesnej i przyjaznej użytkownikom.

Oprac. zespół pod kierownictwem Haliny Brzezińskiej-Stec.

Bibliografia

1. Brzezińska-Stec H.: *Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia w Białymstoku w nowym gmachu – z perspektywy pięcioletnich doświadczeń*. „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 2(24), s. 50-60.
2. Brzezińska-Stec H.: *Biblioteka Uniwersytecka w Białymstoku w nowej siedzibie*. „Bibliotekarz” 2007, nr 7/8(688), s. 41-42.
3. Dahlgren A. C., Eigenbrodt O., Latimer K., Romero S.: *Key Issues in Building Design: how to get started in planning a Project*. Tryb dostępu: <https://www>.

ifla.org/files/assets/library-buildings-and-equipment/Publications/key-issues-in-building-design-en.pdf [21 września 2018].

4. *Fizyczna przestrzeń biblioteki*. Red. M. Wojciechowska. Gdańsk 2013.
5. *Historia*. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia. Tryb dostępu: <https://bg.uwb.edu.pl/?pid=Historia> [5 listopada 2018].
6. *Informacja z otwarcia ofert*. Tryb dostępu: <http://dzp.uwb.edu.pl/ogl/Dzp-32-U-2016inf.pdf> [5 listopada 2018].
7. Kycler M.: *Budownictwo i urządzenia biblioteczne. Przegląd Piśmiennictwa na podstawie „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” za lata 1981-2007*. „Bibliotheca Nostra” 2011, nr 2(24), s. 104-144.
8. McDonald A.: *The Ten Commandments revisited: the Qualities of Good Library Space*. „Liber Quarterly” Vol. 16, nr 2 (2006). Tryb dostępu: <https://www.liberquarterly.eu/articles/10.18352/lq.7840/> [10 marca 2018].
9. Osłowska I.: *Design i wielofunkcyjność nowoczesnych przestrzeni bibliotecznych*. „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2016, nr 2(17), s. 127-150.
10. Puksza K., Spychała A.: *Wolny Dostęp w Bibliotece Uniwersyteckiej w Białymstoku*. „Bibliotekarz” 2001, nr 7/8(688), s. 33-35.
11. Szczygieł H.: *Rola bibliotekarza w przygotowaniu i realizacji inwestycji bibliotecznej*. „Scripta Comeniana Lesnensia” 2007, nr 5, s. 147-173.
12. Walczak A.: *Dobra przestrzeń biblioteczna. Uwag kilka*. „Bibliotheca Nostra” 2014, nr 1(35), s. 92-98.

CZĘŚĆ 2

Biblioteki Podlasia i Polski północno-wschodniej

- przeszłość, teraźniejszość, przyszłość

mgr Anna Krawczuk

Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku

anak@cen.bialystok.pl

BIBLIOTEKA PEDAGOGICZNA W BIAŁYMSTOKU – HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

**PEDAGOGICAL LIBRARY IN BIALYSTOK
– THE PAST AND THE PRESENT**

Abstrakt

Artykuł stanowi przegląd historyczny polskich bibliotek pedagogicznych, poczynając od okresu odradzającej się państwowości polskiej do dnia dzisiejszego. Przedstawiono działania władz w okresie międzywojennym związane z odejściem od trzech różnych systemów edukacji, zmierzające do unifikacji szkolnictwa oraz budowy nowego systemu kształcenia nauczycieli. Zwrócono uwagę na okres II wojny światowej, w którym księgozbiory bibliotek uległy niemalże całkowitemu zniszczeniu, a ksiąźnice pedagogiczne przestały istnieć. Przybliżono ich powojenną historię, ze szczególnym uwzględnieniem Biblioteki Pedagogicznej funkcjonującej obecnie w strukturze Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku. Dokonano analizy aktów normatywnych oraz publikacji dotyczących badanego okresu. Udowodniono, że biblioteki pedagogiczne są organizacjami dostosowującymi się do zmieniającego się otoczenia i – oprócz gromadzenia, upowszechniania i udostępniania zbiorów bibliotecznych – kształtują również kompetencje informacyjne użytkowników.

Słowa kluczowe: biblioteki pedagogiczne, Biblioteka Pedagogiczna w Białymstoku – historia.

Abstract

The article is a historical overview of Polish pedagogical libraries, beginning from the revival of the Polish state up until the present day. It presents attempts on the part of the interwar authorities to depart from three

different systems of education by creating a unified educational system and a new system of teacher training. Attention is drawn to the period of the Second World War, when library collections were almost totally destroyed and pedagogical libraries ceased to exist. Their post-war history is presented, with an emphasis on the Pedagogical Library, which now functions as part of the Centre for Teacher Education in Białystok. The article contains an analysis of normative acts and publications regarding the period under consideration. It has been proved that pedagogical libraries are organisations that adapt to the changing environment and which – apart from gathering, popularizing and giving access to library collections – also develop the information competencies of the users.

Keywords: Pedagogical Library, Pedagogical Library in Białystok – history.

Z dziejów kształtowania się bibliotek pedagogicznych w Polsce

Biblioteki pedagogiczne w Polsce mają stuletnią tradycję swego istnienia. Powstawały w okresie międzywojennym i są ściśle związane z odradzaniem się państwowości polskiej. Po zaborach Polska odziedziczyła trzy różne systemy edukacji, dlatego głównym celem władz stała się unifikacja szkolnictwa oraz budowa nowego systemu kształcenia nauczycieli. Powołany w styczniu 1917 r. Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (DWRiOP), a przekształcony w grudniu 1917 r. w Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) rozpoczął prace związane z wprowadzeniem powszechnego nauczania i kształcenia nauczycieli. Elementarnym środkiem wszelkiej działalności oświatowej w tamtym czasie była książka. Umożliwiała uzupełnienie wiedzy ogólnej i fachowej, udostępniała kulturę, przekazywała określone wartości wychowawcze oraz zapobiegała analfabetyzmowi. Władze szkolne Drugiej Rzeczypospolitej rozpoczęły wieloletni proces formowania bibliotek dla nauczycieli. W 1917 r. powstała Biblioteka DWRiOP z siedzibą w Warszawie, która od końca lat dwudziestych pełniła funkcję centralnej księżnicy pedagogicznej Drugiej Rzeczypospolitej.

W okresie międzywojennym biblioteki nauczycielskie tworzyły nieformalną sieć biblioteczną ustrukturyzowaną w sposób następujący:

1. Centralne (naukowe) biblioteki pedagogiczne MWRiOP i agend ministerialnych, księżnice kuratoryjne wraz z filiami oraz biblioteka Instytutu Pedagogicznego w Katowicach.

2. Biblioteki inspektoratów szkolnych (powiatowe, obwodowe) oraz gminne i rejonowe biblioteki nauczycielskie.
3. Działy nauczycielskie księgozbiorów szkolnych.

Wśród bibliotek systemu oświaty Drugiej Rzeczypospolitej wyróżnia się „biblioteki pedagogiczne” i „biblioteki nauczycielskie”. Nazewnictwo wiązało się z zasięgiem oddziaływania książnic. Biblioteki pedagogiczne pełniły funkcje ponadlokalne, były związane z instytucjami centralnymi, znajdującymi się w dużych miastach, a zasięgiem oddziaływania obejmowały teren całego okręgu szkolnego, złożonego z jednego bądź kilku województw. Biblioteki nauczycielskie funkcjonowały na prowincji, m.in. przy inspektoratach szkolnych powiatowych (obwodowych) lub miejskich oraz innych placówkach oświatowych, np. w szkołach.

Współczesne wojewódzkie biblioteki pedagogiczne mają swoje korzenie w bibliotekach, które powstawały przy Kuratoriach Okręgów Szkolnych (KOS). Jako pierwsza, w 1921 r. powstała biblioteka KOS Pomorskiego w Toruniu, kolejne dwie książnice – krakowską i białostocką – utworzono w 1922 r. Biblioteka KOS Białostockiego mieściła się „w budynku Kuratorium OS Białostockiego przy ul. Warszawskiej 37”¹. „Trzon zasobów Biblioteki KOS Białostockiego [...] stanowiły okazowe egzemplarze nowych wydawnictw przekazywane w darze przez firmy wydawnicze. Biblioteka udostępniała zbiory urzędnikom kuratorskim i nauczycielstwu. Zamknięto ją w 1927 r. wraz z likwidacją Okręgu Szkolnego Białostockiego”². KOS Białostockiego zostało zlikwidowane rozporządzeniem Ministra WRiOP z dnia 24 sierpnia 1927 r. i włączone do Okręgu Szkolnego Warszawskiego³.

W latach 1921-1938, przy dziesięciu istniejących wówczas kuratoriach, powołano dziesięć książnic kuratorskich – Biblioteki KOS w: Toruniu, Krakowie, Wilnie, Brześciu, Lwowie, Łodzi, Poznaniu, Grodnie, Lublinie i Katowicach. Zarys działalności bibliotek pedagogicznych określono wstępnie w zarządzeniu MWRiOP z dnia 23 sierpnia 1921 r., a jako główne cele ich działania przyjęto polepszenie warunków pracy nauczycieli, pomoc w ich samokształceniu. Regulacje dotyczące działalności poszczególnych bibliotek pedagogicznych (statuty, regulaminy) opracowywane były przez właściwe kuratoria, a zatwierdzane przez MWRiOP.

1 J. Dziemiałowska: *Państwowe Biblioteki dla nauczycieli w Drugiej Rzeczypospolitej*. Kielce 2009, s. 204.

2 Tamże, s. 181.

3 Dz.Ust. RP 1927, Nr 81, poz. 711.

Okres II wojny światowej to czas, w którym księgozbiory bibliotek uległy niemalże całkowitemu zniszczeniu, a książki pedagogiczne przestały istnieć. Ich reaktywacja nastąpiła bezpośrednio po wyzwoleniu. W 1944 r. przy resorcie oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego utworzono wydział ds. bibliotek, któremu powierzono wszystkie działania związane z bibliotekami szkolnymi, powszechnymi i naukowymi.

Powstanie i rozwój Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Białymstoku

W sierpniu 1944 r. w Białymstoku utworzono Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego (KOSB) i podjęto działania związane z uruchomieniem biblioteki służącej nauczycielstwu, która otrzymała nazwę Kuratorska Biblioteka Okręgowa (KBO). Książki, pozyskane w początkowej fazie głównie od nauczycieli, przechowywano w sekretariacie Kuratorium przy ul. Starobojarńskiej 21. W 1946 r. KBO zmieniła nazwę na Centralną Bibliotekę Pedagogiczną przy KOSB i została przeniesiona do lokalu przy ul. Kilińskiego 19. Pod tą nazwą Biblioteka Pedagogiczna w Białymstoku funkcjonowała do 1950 r.

W 1951 r. Ministerstwo Oświaty wydało pierwszy akt prawny dotyczący bibliotek pedagogicznych – zarządzenie w sprawie statutu Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej (PBW)⁴, które określało te placówki jako biblioteki specjalne, mające zaspokoić potrzeby intelektualne nauczycieli i innych pracowników oświatowych, pedagogów-naukowców i osób przygotowujących się do zawodu nauczycielskiego. Statut zobowiązał PBW do poradnictwa i instruowania bibliotekarzy bibliotek posiadających księgozbiory z zakresu oświaty i wychowania.

Centralna Biblioteka Pedagogiczna przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego stała się Pedagogiczną Biblioteką Wojewódzką w Białymstoku. W 1979 r. nadano jej imię i odtąd funkcjonowała jako Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka im. Władysława Spasowskiego. W 1993 r. Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka została połączona z Wojewódzkim Ośrodkiem Metodycznym w Białymstoku tworząc Zespół Placówek

4 *Zarządzenie Ministra Oświaty z 21 maja 1951 (Nr NDB/Sz-1961/51) w sprawie statutu Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej.* „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” 1951, nr 10(31 V), poz. 116. Tryb dostępu: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/pla-in-content?id=33116> [27 stycznia 2019].

Doskonalenia Nauczycieli w Białymstoku i w 1996 r. przeniosła się do budynku przy ul. Złotej 4, w którym znajduje się obecnie.

Z dniem 1 sierpnia 1998 r. nastąpiło rozdzielenie obu placówek. Biblioteka Pedagogiczna w Białymstoku ponownie stała się samodzielną jednostką, by na nowo od 1 stycznia 2002 r. połączyć się z Ośrodkiem Doskonalenia Nauczycieli w Białymstoku tworząc zespół placówek pod nazwą Centrum Edukacji Nauczycieli (CEN) w Białymstoku. W strukturze CEN biblioteka funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

Obecnie Biblioteka Pedagogiczna w Białymstoku jest największą księżnicą pedagogiczną w regionie północno-wschodnim, dysponującą bogatą literaturą z zakresu pedagogiki, psychologii oraz nauk pokrewnych. Na koniec 2018 r. księgozbiór biblioteki obejmował 176 781 woluminów⁵. Wśród jej zbiorów znajdują się starodruki i reprinty, czasopisma pedagogiczne i zbiory specjalne (filmy, dokumenty dźwiękowe, przepowiednie, płyty gramofonowe, dokumenty elektroniczne, zbiory graficzne)⁶.

Poprzez stale aktualizowaną stronę internetową biblioteki czytelnicy mają dostęp do bieżących informacji, aktualnych wydarzeń, katalogu zbiorów biblioteki OPAC oraz do Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej tworzonej przez Konsorcjum Bibliotek Naukowych Miasta Białegostoku.

Biblioteka Pedagogiczna w Białymstoku prowadzi Serwis Informacyjny Bibliotek Szkolnych (BIBSerwis), adresowany do nauczycieli bibliotekarzy, służący inspirowaniu oraz promowaniu edukacji czytelniczej i medialnej, umożliwiający wymianę doświadczeń w zakresie organizacji pracy w bibliotekach szkolnych i pracy pedagogicznej z czytelnikiem⁷. W bibliotece funkcjonuje Mediateka Języka Niemieckiego pod patronatem Goethe-Institut, która zapewnia nauczycielom języka niemieckiego dostęp do bogatych zbiorów metodycznych, umożliwia udział w seminariach i projektach edukacyjnych.

Właściwa realizacja zadań statutowych Biblioteki Pedagogicznej w Białymstoku jest możliwa dzięki zaangażowanemu i kreatywnemu zespołowi. Pracownicy legitymujący się wykształceniem bibliotekarskim

5 Biblioteka Pedagogiczna Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku. Historia. Tryb dostępu: <http://www.cen.bialystok.pl/biblioteka/historia> [27 stycznia 2019].

6 Tamże. Zbiory. Tryb dostępu: <http://www.cen.bialystok.pl/biblioteka/o-bibliotece> [27 stycznia 2019].

7 BIBSerwis. Tryb dostępu: <http://www.cen.bialystok.pl/bibservis/> [27 stycznia 2019].

i pedagogicznym, stale doskonala swoje umiejetności na licznych kursach i szkoleniach, dzięki czemu mogą poszerzać ofertę realizowanych usług⁸.

Na przestrzeni dziejów biblioteki pedagogiczne realizują podstawowy cel, którym jest „służba” nauczycielstwu, zaspokajanie ich potrzeb intelektualnych poprzez gromadzenie, upowszechnianie i udostępnianie literatury z zakresu pedagogiki, psychologii i nauk pokrewnych, działalność instrukcyjno-metodyczną w stosunku do bibliotekarzy szkolnych. Celem statutowym bibliotek pedagogicznych jest także „wspieranie nauczycieli w realizacji zajęć dydaktycznych i wewnątrzszkolnego doskonalenia”⁹, a od 2013 r. „organizowanie i prowadzenie wspomaganie szkół i placówek w realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych”¹⁰. Wspomaganie, na mocy prawa, stało się obligatoryjne dla trzech placówek oświatowych: biblioteki pedagogicznej, ośrodka doskonalenia nauczycieli oraz poradni psychologiczno-pedagogicznej. Ważna jest współpraca tych instytucji, aby realizując swoje zadania statutowe, wzajemnie się uzupełniały i wzbogacały podejmowane działania. W przypadku Biblioteki Pedagogicznej i Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Białymstoku realizacja tego zadania jest zdecydowanie prostsza ze względu na wspomniane wcześniej włączenie obu placówek w strukturę Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku (2002 r.).

Wspomaganie szkół jest procesem, ujętym w rocznym planie wspomagania. Jego elementami są: diagnoza potrzeb, określenie kierunku zmiany służącej poprawie jakości pracy szkoły, pomoc w realizacji zaplanowanych działań, towarzyszenie im w trakcie wprowadzanej zmiany i wspólna ocena efektów oraz współpraca przy opracowaniu wniosków ze wspomagania. Bibliotekarz wkracza do szkoły często jako „asystent” nauczyciela konsultanta, który staje się dla niego „przewodnikiem”. Rolą bibliotekarza jest pomoc w diagnozie, wsparcie w zakresie znajomości fachowej literatury, towarzyszenie w zachodzącej zmianie, często także przeprowadzenie warsztatów dla nauczycieli w zakresie swojej specjalności. Nauczyciele bibliotekarze obejmują wsparciem te obszary, które wiążą się z edukacją

8 Biblioteka Pedagogiczna Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku. Usługi. Tryb dostępu: <http://www.cen.bialystok.pl/biblioteka/uslugi> [27 stycznia 2019].

9 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych z dnia 29 kwietnia 2003 r. Dz.U. 2003, Nr 89, poz. 824.

10 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych. Dz.U. 2013, poz. 369.

czytelniczo-medialną i technologią informacyjno-komunikacyjną, są ekspertami w zarządzaniu informacją i w tym zakresie mogą realizować wspomaganie szkół i placówek edukacyjnych.

W obliczu pojawiających się dyskusji, czy biblioteki pedagogiczne przetrwają, można mieć nadzieję, że nadal będą one realizowały swoją misję, podążając za zmieniającą się rzeczywistością, stając się w większym stopniu organizacjami uczącymi się, przygotowanymi do zdobywania i przekazywania wiedzy, modyfikowania swoich działań, nawiązywania więzi z otoczeniem i reagowaniem na jego potrzeby.

Bibliografia

1. Biblioteka Pedagogiczna Centrum Edukacji Nauczycieli w Białymstoku. Tryb dostępu: <http://www.cen.bialystok.pl/biblioteka/> [27 stycznia 2019].
2. BIBSerwis. Tryb dostępu: <http://www.cen.bialystok.pl/bibservis/> [27 stycznia 2019].
3. Dzieniakowska J.: *Państwowe Biblioteki dla nauczycieli w Drugiej Rzeczypospolitej; studium historyczno-bibliologiczne*. Kielce 2009.
4. Krawczuk A.: *Biblioteki Pedagogiczne i ich zasoby w kontekście nowych zadań*. Warszawa 2014. Tryb dostępu: https://www.doskonaleniewsieci.pl/Upload/Artykuly/6_6/krawczuka_biblioteki_i_ich_zasoby.pdf [27 stycznia 2019].
5. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych z dnia 29 kwietnia 2003 r.* Dz.U. 2003, Nr 89, poz. 824.
6. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych.* Dz.U. 2013, poz. 369.
7. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 sierpnia 1927 r. o zniesieniu okręgu szkolnego białostockiego.* Dz.Ust. RP 1927, Nr 81, poz. 711. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19270810711/O/D19270711.pdf> [27 stycznia 2019].
8. *Zarządzenie Ministra Oświaty z 21 maja 1951 (Nr NDB/Sz-1961/51) w sprawie statutu Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej.* „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” 1951, nr 10(31 V), poz. 116. Tryb dostępu: <http://mbc.cyfrowe-mazowsze.pl/dlibra/plain-content?id=33116> [27 stycznia 2019].

dr hab. Adam Czesław Dobroński, prof. senior UwB
Uniwersytet w Białymstoku
adobron@o2.pl

BIBLIOTEKA MIEJSKA W OSTROWI MAZOWIECKIEJ. UWARUNKOWANIA POWSTANIA I DZIAŁALNOŚCI DO POCZĄTKU LAT 30. XX W.

**THE MUNICIPAL LIBRARY IN OSTRÓW MAZOWIECKA.
THE CIRCUMSTANCES OF ITS FOUNDATION AND ACTIVITY
UP UNTIL THE EARLY 1930'S**

Abstrakt

W artykule podjęto próbę zbadania genezy Biblioteki Miejskiej w Ostrowi Mazowieckiej, mieście powiatowym średniej wielkości na Mazowszu, z nieliczną społecznością inteligencką (polską i żydowską). Przybliżono początki promowania czytelnictwa przez przedstawicieli ostrowskiej inteligencji oraz stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, a także działalność prywatnych typografii, zakładów fotograficznych i punktów sprzedaży książek poprzedzających powstanie biblioteki publicznej. Zwrócono uwagę na istotne kwestie bibliotek ostrowskich (miasta i powiatu) na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia. Na tle lokalnych uwarunkowań zaprezentowano pierwsze lata działalności Biblioteki Miejskiej w Ostrowi Mazowieckiej (do początku lat 30. XX w.). Z powodu braku (lub niezachowania) pełnej dokumentacji źródłowej z okresu międzywojennego i niepodejmowania przez biblioteki badań dotyczących własnej przeszłości, skorzystano przede wszystkim z prasy, wspomnień oraz danych statystycznych wyżej wymienionego okresu. Udowodniono, że w badanym okresie Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej była instytucją ważną dla podniesienia prestiżu miasta, wzmacniała ofertę edukacyjną i działała integrująco na rozwarstwione społeczeństwo.

Słowa kluczowe: Ostrow Mazowiecka, międzywojnie, biblioteki, czytelnictwo, społeczność polska i żydowska.

Abstract

The article attempts to examine the origins of the Municipal Library in Ostrów Mazowiecka, an average size county town in Mazovia, with a small intelligentsia community (Polish and Jewish). It describes the beginnings of promoting readership on the part of members of the Ostrów intelligentsia and sociocultural associations, as well as the activity of private printing houses, photographer's shops and bookshops prior to the establishment of a public library. Attention is drawn to important issues regarding Ostrów (municipal and county) libraries at the turn of the 1930's. The first years of the activity of the Municipal Library in Ostrów Mazowiecka (up until the early 1930's) are presented against the background of local conditions. Due to lack of full documentation (either non-existent or not preserved) from the interwar period and the fact that the libraries did not conduct any research regarding their own past, information from the press, memoirs and statistical data of said period were used. It has been proved that in the period under consideration, the Municipal Library in Ostrów Mazowiecka was an important institution in terms of raising the town's prestige; it broadened the educational offer and had an integrating effect on the stratified society.

Keywords: Ostrów Mazowiecka, interwar period, libraries, readership, Polish and Jewish community.

Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej (obecnie mieście powiatowym w województwie mazowieckim) powstała w 1928 r. – w roku reaktywowania Biblioteki Narodowej. Różnice między placówkami są oczywiste, więc to zestawienie pozornie nie ma sensu. Warto jednak – zdaniem autora – prześledzić losy biblioteki obsługującej miasto liczące w okresie międzywojennym kilkanaście tysięcy mieszkańców, by odnieść się do niektórych problemów polskiej sieci bibliotecznej. Autor odstąpił od referowania całych dziejów wybranej biblioteki, która doczekała się jubileuszowej publikacji¹. Artykuł poświęcił okolicznościom powstania tej placówki, w tym wątpliwościom wymagającym skomentowania. Ponadto omówił istotne kwestie bibliotek ostrowskich (miasto i powiat) na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia.

1 [Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Marii Dąbrowskiej w Ostrowi Mazowieckiej (1928-2018). Red. J. Sadowska i J. Andruszkiewicz. Ostrów Mazowiecka 2018.

Czynniki sprzyjające powstaniu biblioteki

Biblioteka Narodowa nie powstała na „surowym korzeniu”, miała zasłużone poprzedniczki (Biblioteka Załuskich z 1747 r.), stała się ukoronowaniem marzeń i działań rodaków zmierzających do powstania w niepodległej Polsce zwartego, sprawnego systemu bibliotecznego. Jednak na ogół powstanie mniejszych bibliotek zostało poprzedzone wydarzeniami, które ułatwiły władzy i prywatnym inicjatorom podjęcie stosownej decyzji, a mieszkańcom nabranie przekonania o celowości otwarcia takiej placówki. W wielu ośrodkach na ziemiach polskich w roli prekursorów wystąpili mecenasi kultury, zakony i parafie, szkoły różnych typów, urzędy cywilne i wojskowe, organizacje społeczne, podmioty gospodarcze. Bezcenne mogły być gromadzone przez pokolenia zbiory prywatne, w tym pasjonatów, a nie można też nie docenić przedsięwzięć typowo merkantylnych (księgarnie, czytelnie, drukarnie, zakłady fotograficzne itp.).

W Ostrowi Mazowieckiej w ostatnich latach okresu zaborowego odnotowano istnienie: dwóch typografii (właścicielami byli Lejzor Knyszyński i Józef Jezierski, późniejszy zasłużony działacz kulturalno-oświatowy), trzech zakładów fotograficznych (wśród nich znajdował się dokumentalista społeczności lokalnej Wincenty Dembek), trzech sklepów, w których można było nabywać także książki. Najważniejsze były jednak pierwsze małe biblioteki katolickie i otwarte prywatne. Od 1908 r. przybywało placówek Towarzystwa Bibliotek Parafialnych Biskupstwa Płockiego, które zamierzało utworzyć swe punkty w każdej parafii. W 1910 r. potwierdzono istnienie w powiecie ostrowskim sześciu takich bibliotek w: Andrzejewie, Broku, Bogutach, Czyżewie, Ostrowi, Zarębach Kościelnych, a oddział ostrowski uznano za najlepiej działający na terytorium całej guberni łomżyńskiej. Ponadto książki można było wypożyczać u „żydka Mortki” i Mendla Markurfelda (mającego kantor sprzedaży gazet i wydawnictw patriotycznych). Z zachętą władz carskich powstawały herbacianie z dostępem do gazet², a w 1909 r. w Ostrowi otwarto prywatne gimnazjum, które z pewnością przyczyniało się do wzrostu czytelnictwa³.

2 Stosunek do nich kół narodowych nie był jednoznaczny. Przyznawano, że były pomocne w ograniczaniu plagi pijaństwa, ale mogły również sprzyjać wzmocnieniu rusyfikacji.

3 Zob. A. Cz. Dobroński: *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 roku*. Ostrów Mazowiecka 2007. Dane szczegółowe pochodzą z *Обзоров і Памятних книжек* guberni łomżyńskiej oraz raportów żandarmerii i straży ziemskiej.

W mieście mieszkali aktywni przedstawiciele inteligencji, przewodził im lekarz Jan Harusewicz (1863-1929), prezes Koła Polskiego w IV Dumie i poseł Sejmu Ustawodawczego w II RP. Kilku innych społeczników m.in. Ludwik Mieczkowski i Jan Dołęga-Zakrzewski, dwaj późniejsi burmistrzowie miasta oraz Jan Załuska i Amelia Harusewiczowa (żona Jana), promowali czytelnictwo, sami zasilali czasopisma artykułami i wydawali książki⁴. W latach rewolucji 1905-1907 przybyło wydatnie związków, stowarzyszeń i spółdzielni (kooperatyw), powiększył się zakres swobód, osłabły represje carskie. Cenna zwłaszcza była oferta oświatowa kół Polskiej Macierzy Szkolnej, dzięki którym otwierano szkoły, kursy, również czytelnie i biblioteczki. Z pewnością też wprowadzanie w obieg „bibuły” partyjnej (broszur, gazetek, ulotek), pobudzało nawyk czytania. To tylko wybrane przykłady świadczące o wzroście zainteresowań czytelnictwem, narastaniem zapotrzebowania społeczności lokalnych na biblioteki z prawdziwego zdarzenia, co miało już miejsce w dużych miastach.

Pierwsza wojna światowa przyhamowała te tendencje, choć okupanci niemieccy po sierpniu 1915 r. zezwalali na rozwój szkół polskich, nie przeszkadzali w organizowaniu obchodów świąt i rocznic narodowych oraz wzmocnili samorząd terytorialny. Władze wprowadziły gazety urzędowe i zwyczaj wywieszania (kolportowania) ogłoszeń publicznych. Naturalnym zjawiskiem była zwiększona ciekawość wydarzeń i szybko zmieniająca się sytuacja na frontach, ponadto wojna miała wpływ na nasilającą się mobilność ludności. Te i inne jeszcze czynniki uzmysławiały korzyści wynikające z umiejętności czytania i dostępu do różnego rodzaju druków.

Pierwsze lata niepodległości nie były dogodne dla pobudzania życia kulturalnego ze względu na trwające walki o granice państwa, utrzymujące się trudności ekonomiczne (kryzysy, szalejąca inflacja do kwietnia 1924 r.) oraz konieczność odbudowania w pierwszej kolejności obiektów mieszkalnych i infrastruktury. Pomimo to miasta i gminy starały się wykorzystać wyzwolony entuzjazm mieszkańców, podkreślić tożsamość lokalną, nadrobić stracony czas, także z myślą o edukowaniu i kształtowaniu postaw młodego pokolenia. Poprawiano wyposażenie szkół i kompletowano grona pedagogiczne (zatrudniając m.in. nauczycieli z Galicji), urządzano wystawy (głównie rolnicze), promowano występy teatralne i koncerty (przede wszystkim amatorskie), zachęcano do czytania literatury, wykorzystywanej do wychowywania propaństwowego.

4 Dowodem byli nowi korespondenci, autorzy tekstów nadsyłanych do czasopism regionalnych i łomżyńskich, naśladujących w tym względzie Zygmunta Glogera.

Wiele wskazuje na to, że przełom nastąpił wraz z dopływem do środowisk nauczycielskich synów i córek wywodzących się z warstw chłopskiej i małomiasteczkowej. Na ogół słabiej przygotowanych merytorycznie, ale ambitnych, świadomych celów, znających realia życia na prowincji, mających dobry kontakt ze współmieszkańcami. To samo działo się w Kościele, gdzie częściej niż przed wojną pojawiali się młodzi księża, synowie z rodzin ubogich. Niewątpliwie zmiany te miały ogromne znaczenie dla tworzenia sieci bibliotecznej.

Przy rozważaniach wstępnych należy jeszcze odnieść się do niektórych kwestii demograficznych. Ostrow Mazowiecka w 1927 r. liczyła około 16,3 tys. mieszkańców, z czego 44% stanowiła ludność żydowska, a prawie co trzeci mieszkaniec zaliczany był do gospodarzy (rolników) i członków ich rodzin⁵. Wbrew obiegowym opiniom Żydzi wykazywali się niższym wskaźnikiem analfabetyzmu niż chrześcijanie, choć powszechnie narzekano na niski poziom nauczania w chederach (szkółkach wyznaniowych). Ponadto zwłaszcza starsi mieszkańcy tej narodowości preferowali lektury w języku żydowskim (jidysz), znali i rosyjski, natomiast nie radzili sobie z językiem polskim. Powstawały więc odrębne biblioteki, o których wiemy wciąż zbyt mało, ale ze statystyk wynika, że największe z nich miały bogatszy zestaw książek niż placówki chrześcijańskie (polskie). Analfabetyzm wyłączał z grona potencjalnych czytelników również starszych wiekiem rolników, ich żony i w znacznym stopniu także dorosłe córki⁶. Natomiast nie można lekceważyć utrwalonego we wspomnieniach chłopskich samouctwa, które z pomocą szlachetnych społeczników stawało się udziałem niektórych synów chłopskich.

Utworzenie biblioteki, jej usytuowanie w mieście

Biblioteka Miejska w Ostrowi Mazowieckiej powstała ostatecznie w 1928 r., na co wpływ mogły mieć obchody dziesiątej rocznicy odzyskania niepodległości. Po zamachu majowym 1926 r. Józef Piłsudski i jego

5 W 1931 r. w Ostrowi Mazowieckiej były 1934 domy mieszkalne. Zob. *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Nieruchomości i budynki w miastach*. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 1933, s. 24-25.

6 Potwierdzały to wyniki spisu powszechnego przeprowadzonego w Rosji na początku 1897 r., a także dane statystyczne z okresu okupacji niemieckiej i z pierwszych lat II RP. W 1897 r. w Ostrowi przynajmniej czytać umiało 53% mężczyzn i 34,5% kobiet (razem 44%). *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. LIV, Ломжинская губерния*. (ред.) Н. А. Тройницкий. S. Petersburg 1904.

otoczenie polityczne forsowało ideę silnego państwa, czemu sprzyjała utrzymująca się koniunktura ekonomiczna (wielki kryzys zaznaczył się w 1929 r.) i wspomniana rocznica. Skorzystały na tym m.in. kultura i oświata, powołano wiele nowych instytucji, placówek. Władze samorządowe nie chciały być gorsze od administracyjnych, burmistrzowie z partii opozycyjnych wobec sanacji obawiali się ingerencji ze strony starostów i wojewodów, a mała aktywność magistratów mogła przyspieszyć wprowadzanie komisarzy.

W kwestionariuszu przygotowanym dla biskupa łomżyńskiego „O parafii ostrowskiej” z 1927 r., znalazła się informacja: „Biblioteki publicznej nie ma; jest natomiast zaczątek jej przy Towarzystwie Gimnastycznym »Sokół«. Jest »Strzelec« i dwa stowarzyszenia kulturalno-oświatowe: 1) Koło Młodzieży Polskiej (dla młodszych) i 2) Zjednoczenie Kulturalne (dla dorosłych) z zaczątkiem biblioteki”⁷. Takich „zaczątków” było więcej, nie licząc księgozbiorów prywatnych.

Pod koniec tego samego roku, burmistrz Ostrowi, wspomniany już działacz Narodowej Demokracji, farmaceuta i wielki społecznik L. Mieczkowski (1866-1932), w preliminarzu budżetu na 1928 r. zapisał: „Założyć bibliotekę i czytelnię miejską i wstawić do budżetu 1 tys. zł na czytelnię i 2 tys. na bibliotekę”⁸. Charakterystyczne, że w następnych punktach znalazły się zapisy na stypendia dla pięciu niezamożnych i najpilniejszych uczniów gimnazjalnych (1,2 tys. zł, zmienione na 1,5 tys. zł) oraz dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego „szczególnie uzdolnionych” (1,2 tys. zł). Cały budżet miasta zamknął się kwotą około 433 tys. zł, zatem wydatki na czytelnię i bibliotekę stanowiły niespełna 0,7%, a na fundusz stypendialny niemal tyle samo⁹. Burmistrz liczył zapewne na ofiarność mieszkańców wyrażoną przekazywaniem książek i na wsparcie nowej placówki przez instytucje ulokowane w mieście. Miał duży autorytet, nie posiadał natomiast możliwości natury urzędowej, by doprowadzić do scalenia zbiorów bibliotecznych. Taka sytuacja utrzymała się do końca II RP.

Natomiast Rada Miasta 23 stycznia 1928 r. postanowiła przeznaczyć na pomieszczenie dla nowej placówki dwa pokoje w prawym skrzydle ratusza, którego budowę właśnie zakończono. Obiekt ten zyskał opinię

7 J. Zakrzewski: *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej*. Zebrał A. Zakrzewski, do druku przygotował L. S. Zakrzewski. Warszawa – Ostrów Mazowiecka 2004, s. 138.

8 Preliminarz zachowany w materiałach archiwalnych. W: *[Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej...*, dz. cyt., s. 13.

9 Tamże.

najpiękniejszego ratusza w województwie białostockim, wśród obiektów zbudowanych już w wolnym państwie. Był to „[...] budynek piętrowy z wieżą i czterema alkierzami po rogach, nawiązujący wyglądem do tradycji pałaców barokowych”; koszt budowy zamknął się kwotą około 300 tys. zł¹⁰. Nie bez znaczenia było też centralne położenie ratusza. W ten sposób spełniono oczekiwania, że biblioteka powinna mieścić się w gmachu ładnym, nobliwym, o korzystnej lokalizacji. Jednak dwa pokoje byłyby niewystarczające w przypadku szybkiego rozwoju, a sąsiedztwo urzędników i licznych petentów zakłócało ciszę. Znamienne, że na pierwszym miejscu wymieniano czytelnię, a dopiero na drugim, bibliotekę (wypożyczalnię). Można to interpretować jako zamiar osiągnięcia szybszego sukcesu ze wskazaniem na lekturę czasopism i książek pomocnych doraźnie, na miejscu.

Jeszcze bardziej aspekt użyteczności z podtekstem politycznym zaznaczył się w relacji następnego burmistrza ostrowskiego, działacza Polskiej Partii Socjalistycznej, publicyisty „Robotnika” Stanisława Leśniewskiego (1900-1981). „Polskiej biblioteki publicznej w Ostrowi nie było, a głód książki był ogromny. Uważałem to za fakt karygodny i postanowiłem zorganizować miejscową bibliotekę. Ale w fachowych sprawach bibliotecznych wiedziałem tyle, ile w sprawach elektryczności. Wiedziałem, które książki można czytać, ale nie wiedziałem, w jaki sposób wybrać odpowiednią liczbę odpowiednich książek. Wobec tego zwróciłem się do Księgarni Robotniczej w Warszawie, która była instytucją pepeesowską. A pracowali tam Julian Gromadzki i Julian Maliniak. Na moją prośbę wybrali dla mnie ponad trzy tysiące książek i książki te przysłali do Ostrowi bez żadnego zaliczenia, bo obaj mnie znali, a ja miałem z nimi dobre stosunki, szczególnie z Gromadzkim [...]. Książki dotarły do Ostrowi, zapłaciliśmy i powstała Biblioteka Miejska. Mieściła się w Ratuszu, w dwóch dużych ładnych pokojach. Prowadziła ją jako etatowa bibliotekarka miejska, siostra [Leona] Ormezowskiego, absolwentka wyższej uczelni, będąca już, zdaje się, po studiach filologicznych”¹¹.

S. Leśniewski w swym wspomnieniu przypisał sobie utworzenie Biblioteki Miejskiej w Ostrowi, pomijając inicjatywę L. Mieczkowskiego i eksponując udział członków PPS. Tymczasem został on zdjęty przez wojewodę białostockiego z funkcji burmistrza w końcu maja 1929 r., nie miał więc

10 M. Orłowicz: *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim....* Białystok 1937, s. 114.

11 S. Leśniewski: *Moje burmistrzowanie w Ostrowi Mazowieckiej 1927-1929*. W: *PPS – wspomnienia z lat 1918-1939*. T. 1. Warszawa 1987, s. 563-584.

możliwości, aby tak bardzo rozwinąć placówkę. Definitywnie spór ten rozstrzyga relacja prasowa:

„Ostrów-Mazowiecka, licząca z górą 15 tys. mieszkańców, nie posiadała dotychczas polskiej biblioteki i czytelnicy. Istniejąca w mieście biblioteka żydowska nie zaspakajała oczywiście potrzeb kulturalnych ludności polskiej. Toteż miejscowe społeczeństwo z prawdziwą radością przyjęło do wiadomości fakt otwarcia przez Magistrat biblioteki i czytelnicy miejskiej, dając temu wyraz przez wzięcie licznego udziału w uroczystości poświęcenia. Znaczenie tej kulturalnej placówki podniósł w swym przemówieniu Komisarz Rządowy m. Ostrowi, pan Władysław Gacki, stwierdzając, że książka polska, prześladowana przez zaborcę, winna obecnie doznać należytej opieki ze strony samorządu, iżby mogła dotrzeć do najszerzych warstw społeczeństwa.

Przedstawiciele miejscowego społeczeństwa: ks. prefekt Skrzeczkowski, profesor [Eugeniusz] Rytel – prezes Dozoru Szkolnego i przewodniczący powiatowego oddziału Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, p. [Jan] Gosiewski w przemówieniach swych podkreślili doniosłość nowej placówki, dziękując Komisarzowi Rządowemu, który mimo ciężkich warunków finansowych zorganizował tak ważną instytucję oświatową.

Biblioteka posiada ponad 900 tomów, przy czym z inicjatywy tymczasowego Komitetu Bibliotecznego miejscowa inteligencja, co z uznaniem z tego miejsca podnieść należy, ofiarowała znaczną ilość tomów książek ze swych prywatnych księgozbiorów. W czytelnicy znajduje się szereg czasopism, w tym: 4 dzienniki, a między nimi regionalny »Głos Obywatela«, 3 tygodniki ilustrowane i 2 miesięczniki. Jest to tylko zaczątkiem pracy - w skromnych ramach budżetu na rok 1929/1930, który na te cele przewiduje 5 tys. zł. Ostatnio, celem żywszego zainteresowania szeregu społeczeństwa i stworzenia ogniska towarzyskiego i kulturalnego współżycia – Komisarz Rządowy zarządził zainstalowanie zaofiarowanego bezpłatnie przez osobę prywatną radia; poza tym czytelnicy posiada warcaby i szachy dla gier towarzyskich¹².

Spór o „ojcostwo” ostrowskiej Biblioteki Miejskiej dowodzi, że placówkę tę uznano za prestiżową dla miasta. Komisarz rządowy – narzucony miastu przez wojewodę – zasługiwał na pochwałę nie tyle jednak z racji dokończenia organizacji biblioteki, co za zamiar (niezrealizowany) wprowadzenia do budżetu w czasie szalejącego kryzysu ekonomicznego kwoty 5 tys. zł.

12 *Pierwsza polska biblioteka i czytelnicy w Ostrowi Mazowieckiej (Ostrów Mazowiecka 26 października 1929)*. „Głos Obywatela” 1929, nr 10. Za udostępnienie dziękuję doktorantowi Uniwersytetu w Białymstoku – Piotrowi Sobieszczakowi.

Cieszyły i słowa uznania ze strony mieszkańców dla miejscowej inteligencji, chociaż nie wydaje się, by w późniejszych latach wspierała ona nadal bibliotekę. Należy mieć na uwadze, że powyższy reportaż prasowy zamieszczono w „Głosie Obywatela”, czasopiśmie prorządowym, co stało się okazją dla wywyższenia komisarza, który decyzją rządową zastąpił burmistrza socjalistę.

Biblioteki ostrowskie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w.

W zestawieniu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) z 1930 r. podano, że biblioteka miejska w Ostrowi miała na koniec 1929 r. 860 książek (w powyżej cytowanym artykule – „ponad 900 tomów”), korzystało z niej 120 czytelników, a przeciętna liczba wypożyczeń w ciągu roku wynosiła 6 tys. tomów. Te dane uwiarygodnił kolejny burmistrz, Jan Dołęga Zakrzewski – narodowiec, geodeta, badacz regionalny, „człowiek kryształowego charakteru”. Dodał on jeszcze, że w mieście istnieje duża biblioteka żydowska, pominął zaś inne, mniejsze placówki¹³.

Dane statystyczne z 1930 r. sporządzone przez MWRiOP dotyczące bibliotek oświatowych, z podziałem na Ostrów Mazowiecką i macierzysty powiat nie objęły wszystkich placówek, a jedynie biblioteki oświatowe ogólnokształcące. Za takie uznano „[...] zarówno biblioteki publiczne dostępne dla wszystkich, jak i biblioteki z dostępem ograniczonym, należące do stowarzyszeń, związków, instytucji [...]”¹⁴.

Zdecydowana większość bibliotek oświatowych została otwarta w Ostrowi w 1926 r. Zaskakuje brak wśród nich bibliotek szkolnych, przede wszystkim gimnazjum ostrowskiego, którego zbiory biblioteczne w marcu 1930 r. oszacowano na równowartość 3799 zł¹⁵. Prawdopodobnie skromne zestawy książek, bez wydzielonej biblioteki, miały jeszcze niektóre

13 *Ankieta o stanie miast województwa białostockiego, 1930 r.* W: J. Zakrzewski: *Zbiór materiałów do monografii...*, dz. cyt., s. 109. J. Zakrzewski zrezygnował z pobierania pensji. Dane z 1930 r., zob. *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne.* Warszawa 1932, s. 109.

14 *Biblioteki oświatowe...*, dz. cyt., s. 100. Także: Z. Mirkowicz: *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939.* Ostrołęka 1988, s. 43 (autorka pominęła bibliotekę parafialną).

15 A. Dobroński: *Dzieje Gimnazjum i Liceum w Ostrowi Mazowieckiej.* W: *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące w Ostrowi Mazowieckiej 1909-1999.* Red. J. Dzieniszewski, A. Dobroński. Ostrow Mazowiecka 1999, s. 28.

urzędy, instytucje i zakłady (np.: bank, nasycalnia kolejowa, nadleśnicztwo). Ponadto w mieście przybywało księgarń i prywatnych wypożyczalni książek, w latach 1929-1930 ich właścicielami byli: J. Grosman, R. Janowski, W. Paszkowski, J. Radwański¹⁶.

Tabela. Biblioteki oświatowe w Ostrowi Mazowieckiej
Spis na dzień 1 stycznia 1930 r.

Instytucja	Rok założenia	Liczba tomów	Liczba czytelników	Liczba wypożyczeń	Wydatki w złotych
Stowarzyszenie „Oświata”	1902	5630	589	15651	6879
Komenda Powiatowa Policji	1926	517	84	376	353
Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży	1926	100	60	700	345
Żydowska Organizacja Skautów „Haszomer Hacair”	1926	350	79	–	344
Towarzystwo Kursów Wieczornych dla Robotników	1926	140	–	276	–
Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”	1928	156	14	364	345
Biblioteka Miejska	1929	610	62	153	2787
Centralna Biblioteka Ruchomych Wydziałów Powiatu Sejmiku Ostrowskiego	1929	74	–	–	–
Biblioteka Parafialna pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	?	200	–	–	–

Źródło: *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne*. Warszawa 1932, s. 100; Z. Mirkowicz: *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939*. Ostrołęka 1988, s. 43.

Z dodatkowych informacji, nieuwzględnionych w powyższym zestawieniu, wynika, że osobny lokal biblioteczny posiadały dwie instytucje: żydowskie Stowarzyszenie „Oświata” (ul. Miodowa 1) i Towarzystwo

16 Z. Mirkowicz wymieniła ponadto Janinę Czapską. Zob. Z. Mirkowicz: *Ostrów Mazowiecka...*, dz. cyt., s. 42.

„Sokół” (ul. 11 Listopada, dla tylko 14 czytelników!), natomiast pozostałe placówki miały jedynie wydzielone kąciki (szafy). Dwie z nich – Biblioteka Komendy Powiatowej Policji i Centrala Bibliotek Ruchomych Wydziału Powiatowego Sejmiku Ostrowskiego – wysyłały książki poza Ostrów. W ten sposób Biblioteka Funkcjonariuszów Policji Państwowej (przy Komendzie Powiatowej Policji) promowała czytelnictwo wśród obsad posterunków w: Andrzejewie, Brańszczyku, Broku, Długosiodle, Jasienicy, Małkini Górnej, Nurze i Zarębach Kościelnych. Centralna Biblioteka Ruchomych Wydziałów Powiatu Sejmiku Ostrowskiego wysyłała książki do następujących miejscowości: Godlewo, Gostkowo, Mianowo i Szulborze Koty (w gminie Szulborze-Koty), Rostki-Piotrowice, Skłody-Piotrowice, Skłody-Stachy, Świerże-Kończany, Świerże-Zielone, Zakrzewo-Kopiejki i Zaręby Kościelne (w gminie Zaręby Kościelne). Wybór miejscowości obsługiwanych przez starostwo ostrowskie zdaje się potwierdzać tezę, że czytelnictwo książek i prasy było bardziej upowszechnione na terenie dawnych zaścianków drobnoszlacheckich.

Tylko co druga z wymienionych bibliotek ostrowskich deklarowała powszechną dostępność, prawdopodobnie jednak z koniecznością wpłacenia kaucji za wypożyczenie tomów. Z pozostałych placówek korzystać mogli wyłącznie członkowie stowarzyszeń, funkcjonariusze i pracownicy. W praktyce było jeszcze gorzej, bo dodatkową przeszkodę stanowiły podziały wyznaniowe. Podobnie wyglądały proporcje między placówkami pobierającymi opłaty i oferującymi bezpłatnie swe zbiory. Omawiana Biblioteka Miejska była dostępna dla wszystkich, jednak pobierane przez nią opłaty uważano za wysokie, a ponadto posiadała ona jedynie książki i czasopisma wydawane w języku polskim. Czytelnicy mogli odwiedzać tę placówkę wprawdzie we wszystkie dni robocze, jednak łączny czas jej pracy wynosił 12 godzin tygodniowo. Można domniemywać, że przyczyną takiej decyzji były względy oszczędnościowe¹⁷. Po względem regulaminu wyróżniała się biblioteka żydowskiego Stowarzyszenia „Oświata”, czynna przez siedem dni w wymiarze 40 godzin, jednak tylko dla posiadaczy legitymacji. Biblioteka „Sokoła” obsługiwała nielicznych czytelników raz w tygodniu przez dwie godziny, a biblioteka parafialna w ogóle nie podała godzin otwarcia (w niedzielę po sumie?).

17 W latach 1932-1938 w bibliotece pracowała Janina Rudnicka-Kacprzak, nie wiadomo, czy na pełnym etacie. Zob. [Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej..., dz. cyt., s. 13.

Łącznie dwie biblioteki żydowskie 31 grudnia 1929 r. posiadały na stanie 6160 tomów, z których korzystało około 660 czytelników. Przeważały liczebnie biblioteki z książkami polskimi, ale dysponowały one tylko niespełna 1,8 tys. tomami. Udział księgozbioru Biblioteki Miejskiej wynosił około 34%, czyli ponad 600 tomów. W ciągu całego 1929 r. wydatki na dwie biblioteki żydowskie wyniosły ponad 7,2 tys. zł, zaś na pozostałe biblioteki ponad 3,6 tys.; razem 10 843 zł. Na rozwój Biblioteki Miejskiej zamiast zapowiadanych 5 tys. zł. przeznaczono niespełna 2,8 tys. zł, co i tak stanowiło około 77% wszystkich wydatków na placówki nieżydowskie, ale tylko 25,7% w odniesieniu do wszystkich bibliotek oświatowych w mieście. Warto podkreślić, że według spisu powszechnego w 1931 r. ludność żydowska w Ostrowi Mazowieckiej stanowiła 38,6% ogółu mieszkańców¹⁸. Większą troskę wyznawców mojżeszowych o stan bibliotek tłumaczy się między innymi słabszą kondycją szkół żydowskich.

Podział bibliotek na miejskie i zlokalizowane na terenach gminnych (wiejskich) miał jedynie charakter formalny, bo w powiecie ostrowskim prawa miejskie miał także Brok, a czytelnicy mogli wybierać dowolne placówki. W końcu 1929 r. biblioteki oświatowe znajdowały się również w: Bogutach (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, 1927 r., 347 tomów), Brańszczyku (parafialna, 1916 r. – okupacja niemiecka, tylko 40 tomów), Brok (żydowska im. W. Medema „Kultur-Liga”, 1927 r., 360 tomów), Długosiodło (parafialna, 200 tomów), Małkinia Górna (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej Żeńskiej, 1914 r., 438 tomów), Małkinia Górna (Związek Zawodowy Kolarzy, 115 tomów), Poręba (parafialna, 1926 r., 200 tomów), Zaręby Kościelne (Koło Młodzieży Wiejskiej, 1926 r., 418 tomów), Zaręby Kościelne (gminna, 1927 r., 103 tomy), Zaręby Kościelne (żydowskiej gminy wyznaniowej, 1916 r., 1896 tomów), Zaręby Kościelne (im. B. Borochowa, Towarzystwa Kursów Wieczorowych dla Robotników, 1927 r., 286 tomów), Zuzela (Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, 1926 r., 831 tomów)¹⁹.

Wyróżniała się osada („miasteczko”) Zaręby Kościelne licząca 1630 mieszkańców, którzy w czterech bibliotekach mogli korzystać z około 2,7 tys. tomów, a ponadto docierały tu książki ze starostwa ostrowskiego (także do kilku pobliskich wiosek) i z Biblioteki Funkcjonariuszów Policji Państwowej. Z materiałów prasowych wiadomo, że dużą troskę o stan

18 Nie ma odrębnego rozdziału o bibliotekach żydowskich. Zob. *Memorial (Yizkor) Book of the Jewish Community in Ostrow Mazowiecka*. Edit. by A. Gordin, M. Gelbart. New York 2013.

19 *Biblioteki oświatowe...*, dz. cyt., s. 100.

bibliotek przejawiały organizacje młodzieżowe. Urządzały one zbiórki pieniężne, organizowały loterie i zabawy oraz wystawiały sztuki teatralne, by pozyskać środki na zakup nowych książek i czasopism, radia, wyposażenia pomieszczeń. Przy takim entuzjazmie i konsekwencji uzyskiwano bardzo dobre wyniki czytelnictwa. Na przykład Koło Młodzieży Wiejskiej w Zaręczach Kościelnych w 1929 r. liczyło 31 czytelników, ale aż 1247 wypożyczeń (40 na jedną osobę) i zebrało na zakup książek 154 zł²⁰.

Biblioteki najstarsze na ogół nie przekazywały wszystkich wymaganych danych statystycznych, względnie podawały je mało precyzyjnie. Przy nielicznym księgozborze i biernej postawie personelu trudno było oczekiwać dużego ruchu czytelników. W Zaręczach Kościelnych liczba wypożyczeń w 1929 r. we wszystkich bibliotekach oświatowych, uwzględnionych w spisie MWRiOP, zbliżała się do liczby wszystkich mieszkańców (bez względu na wiek i wyznanie), w Ostrowi Mazowieckiej stosunek ten wynosił jak 1,2 do 1, a w mieście Brok jak 0,4 do 1. Skąpy materiał źródłowy nie pozwala na ustalenie przyczyn istotnych dysproporcji i luk w sieci bibliotecznej. Nie ulega wątpliwości, że nie wszystko zależało od środków finansowych.

Do Ostrowi przylegały tereny koszarowe, w których miała swą siedzibę po maju 1926 r. jedyna w Polsce Szkoła Podchorążych Piechoty. W trosce o wysoki poziom wyszkolenia przyszłych oficerów Wojska Polskiego zadbano również o dobre wyposażenie biblioteki szkolnej. Od 1930 r. nad jej stanem czuwała pięciosobowa rada (pod przewodnictwem mjr. dypl. Józefa Moszczeńskiego), mająca pełnić rolę łącznika między zarządem biblioteki a czytelnikami. Księgozbiór został podzielony na cztery działy: naukowy, czasopisma, podręczny, beletrystyczny. Zwiększono zakupy „wartościowych dzieł” i zamierzano powiększyć posiadany lokal. W połowie 1930 r. zbiory tej wyjątkowej placówki wynosiły 12 617 tomów i 40 czasopism²¹.

Należałoby prześledzić losy bibliotek na omawianym obszarze w końcowych latach 30. Placówki te po okresie tworzenia sieci w latach 1926-1929, weszły w wielki kryzys gospodarczy i padły ofiarą drastycznych oszczędności na szczeblu rządowym oraz zarządzonych przez samorządy. Dopiero od 1934 r. pojawiły się szanse na poprawę sytuacji bibliotek, ale jednocześnie zaczęły się w kraju wielkie inwestycje przemysłowe, zmierzające do poprawy infrastruktury, a następnie priorytet uzyskały przedsięwzięcia

20 Tamże.

21 *Księga Pamiątkowa SPP*. Warszawa 1931, s. 380-381.

proobronne. W takiej sytuacji lepiej radziły sobie biblioteki miejskie, a gorzej gminne i wiejskie.

Bibliografia

1. *Ankieta o stanie miast województwa białostockiego, 1930 r.* W: *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej*. J. Zakrzewski, zebrał A. Zakrzewski, do druku przygotował L. S. Zakrzewski. Warszawa – Ostrów Mazowiecka 2004, s. 108-115.
2. *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne*. Warszawa 1932.
3. Dobroński A. Cz.: *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 r.* Ostrów Mazowiecka 2007.
4. Dobroński A.: *Dzieje Gimnazjum i Liceum w Ostrowi Mazowieckiej*. W: *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące w Ostrowi Mazowieckiej 1909-1999*. Red. J. Dzieniszewski, A. Dobroński. Ostrów Mazowiecka 1999, s. 23-27.
5. *[Dziewięćdziesiąt] 90 lat Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Marii Dąbrowskiej w Ostrowi Mazowieckiej (1928-2018)*. Red. J. Sadowska i J. Andruszkiewicz. Ostrów Mazowiecka 2018.
6. *Księga Pamiątkowa SPP*. Warszawa 1931.
7. Leśniewski S.: *Moje burmistrzowanie w Ostrowi Mazowieckiej 1927-1929*. W: *PPS – wspomnienia z lat 1918-1939*. T. 1. Warszawa 1987, s. 563-584.
8. *Memorial (Yizkor) Book of the Jewish Community in Ostrow Mazowiecka*. Edit. by A. Gordin, M. Gelbart. New York 2013.
9. Mirkowicz Z.: *Ostrów Mazowiecka w okresie międzywojennym 1918-1939*. Ostrołęka 1988.
10. Orłowicz M.: *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim...* Białystok 1937.
11. *Pierwsza polska biblioteka i czytelnia w Ostrowi Mazowieckiej (Ostrów Mazowiecka 26 października 1929)*. „Głos Obywatela” 1929, nr 10, s. 4.
12. Zakrzewski J.: *Zbiór materiałów do monografii miasta Ostrowi Mazowieckiej*. Zebrał A. Zakrzewski; do druku przygotował L. S. Zakrzewski. Warszawa – Ostrów Mazowiecka 2004.
13. *Обзор Ломжинской губернии... [по годам]*. Ломжа 1873-1913.
14. *Памятная книжка Ломжинской губернии на 1909 год*. Ломжа 1909.
15. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.* Т. LIV, *Ломжинская губерния*. (ред.) Н. А. Тройницкий. S. Petersburg 1904.

mgr Violetta Perzyńska

Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie

Biblioteka Główna im. Jędrzeja Śniadeckiego

violetta.perzynska@awf.edu.pl

BIBLIOTEKI I BIBLIOTEKARZE W ŚWIETLE ZMIAN PRAWNYCH

LIBRARIES AND LIBRARIANS IN THE LIGHT OF THE PROPOSED LEGAL CHANGES

Abstrakt

Celem referatu jest zbadanie miejsca i roli biblioteki w obliczu zmian regulacji prawnych dokonujących się w latach 2013-2018. Omówione zostaną reperkusje wejścia w życie *Ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów*, *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 2 grudnia 2017 r. w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą dla pracowników zatrudnionych w uczelni publicznej* oraz *Ustawy 2.0*. Podstawą badań była analiza piśmiennictwa odnoszącego się do omawianej problematyki. Przywołano opinie autorzytetów najtrafniej opisujące stan obecny i przyszłość bibliotek.

Słowa kluczowe: bibliotekarze, kwalifikacje zawodowe, deregulacja zawodu, biblioteki szkół wyższych, regulacje prawne.

Abstract

The aim of the report is to examine the place and the role of the library in the face of changes in legal regulations taking place from 2013 to the present. The repercussions of the entry into force of the following documents such as the Act of 13 June 2013 on amending laws regulating the performance of certain professions, the Regulation of the Minister of Science and Higher Education of 2 December 2017 on the terms of remuneration for work and other work-related benefits for employees employed at a public University as well as the Act 2.0 (being at the stage of proceeding)

will be discussed. A comprehensive review of the literature relating to the discussed issues was carried out. In the article the author referred to the opinions of known authorities most accurately describing the current state and the future of libraries.

Keywords: librarians, professional qualifications, university libraries, legal regulations.

Reperkusje wejścia w życie *Ustawy z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów*

Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów w art. 7. zmieniła *Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach*¹.

Tzw. ustawa deregulacyjna nawiązała do *Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach*². „Art. 28.1. Osoby, które przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy:

6) nabyły kwalifikacje dyplomowanego bibliotekarza oraz dyplomowanego pracownika dokumentacji i informacji naukowej na podstawie przepisów ustawy zmienianej w art. 21, w brzmieniu dotychczasowym, zachowują swoje uprawnienia”³.

Zamysłem ustawodawcy było otwarcie zawodów, w tym zawodu bibliotekarza, co w przypadku bibliotek szkół wyższych było nieuzasadnione. Zawód ten nigdy nie należał do zawodów zamkniętych. W bibliotekach zatrudnienie mógł otrzymać każdy. Kwestię wymogów kwalifikacyjnych regulowało Rozporządzenie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW). Omawiana ustawa nie wpłynęła na otwarcie zawodu, jedynie zamknęła drogę awansu na stanowiska dyplomowanych kustoszów i dokumentalistów.

1 Zob. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów*. Dz.U. 2013, poz. 829.

2 *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o bibliotekach*. Dz.U. 2012, poz. 642, zob. też: *Ustawa z dnia 13 lipca 2012 r. o zmianie ustawy o działach administracji rządowej oraz niektórych innych ustaw*. Dz.U. 2012, poz. 908.

3 Zob. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów*. Dz.U. 2013, poz. 829. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130000829/T/D20130829L.pdf> [31 października 2018].

Pomimo podjęcia wielu wysiłków mających na celu wyjaśnienie błędu, jakim było uznanie przez ustawodawcę stanowiska kustosza dyplomowanego, starszego kustosza dyplomowanego oraz dyplomowanego dokumentalisty i dyplomowanego starszego dokumentalisty za zawód bibliotekarza dyplomowanego – minister Jarosław Gowin nie przyjął jakiegokolwiek argumentacji i opinii płynących ze środowiska. Ustawodawca założył, że zawód bibliotekarza nie wymaga podnoszenia kwalifikacji i kompetencji. Nie pamiętał, że funkcjonowanie instytucji bibliotecznych jest oparte na wielu aktach prawnych, takich jak: prawo autorskie, prawo własności intelektualnej, ochrona danych osobowych, ustawa o finansowaniu nauki, ustawa o bibliotekach. Można wnioskować, że omawiana ustawa nie miała na celu otwarcia zawodu bibliotekarza, ale była jednym z pierwszych ciosów uderzających w zniszczenie drogi awansu zawodowego na najwyższe stanowiska bibliotekarskie: kustosza dyplomowanego, starszego kustosza dyplomowanego. Zamknęła jawną, jednakową dla wszystkich i uregulowaną zapisami *Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym* szansę na uzyskanie uprawnień kierowniczych oraz drogi rozwoju naukowego. Zakwestionowała zdobyte uprawnienia i zdegradowała bibliotekarzy wspierających naukę i dydaktykę. W konsekwencji wejścia tzw. ustawy deregulacyjnej, znacząco spadł prestiż stanowiska kustosza i starszego kustosza dyplomowanego. Istotny jest także spadek osób chcących je uzyskać. Ukończenie studiów kierunkowych przestało być gwarancją awansu czy podwyżki wynagrodzenia.

Ustawodawca swoją decyzją przyczynił się do uszczuplenia kadry bibliotekarskiej zatrudnionej w uczelniach wyższych. Brak wykwalifikowanych pracowników zaczyna przekładać się na rezygnację z części prac wykonywanych na rzecz obsługi użytkowników. Istnieje obawa, że kolejne ruchy kadrowe mogą przełożyć się na dalsze obniżanie standardów i jakości kształcenia, ograniczenie możliwości wprowadzania osiągnięć i narzędzi technologicznych, informacyjnych i informatycznych, które były zapewnione dzięki mobilności bibliotekarzy doskonalących swoje kompetencje. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego nie wskazał, kto zastąpi doświadczonego bibliotekarza, który podczas szkoleń wspiera, a czasem wyręcza użytkowników w dotarciu do wartościowych źródeł, zajmuje się cyfryzacją, digitalizacją, zapewnia semantyczne powiązania pomiędzy dokumentami. W trosce o dobro użytkowników dba o utrzymanie wysokich standardów oferowanej wiedzy naukowej, doskonali narzędzia informacyjno-wyszukiwawcze. Prowadzi badania naukowe, dzieli się swoją wiedzą podczas warsztatów i konferencji naukowych, a także publikuje

w czasopiśmie fachowych⁴. Marnotrawienie kapitału, potencjału bibliotekoznawców i informatologów nie służy podnoszeniu jakości badań naukowych i ich upowszechnianiu.

***Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie warunków wynagradzania
za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą
dla pracowników zatrudnionych w uczelni publicznej***

Z niepokojem odnotowano pojawienie się kolejnego aktu prawnego, w którym na podstawie art. 151 ust. 1 *Ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym*⁵ Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego obniżyło dotychczasowe wymogi dla pracowników bibliotecznych⁶.

W *Tabeli stanowisk pracy, wymagań kwalifikacyjnych i minimalnego zaszeregowania pracowników bibliotecznych oraz pracowników dokumentacji i informacji naukowej*⁷ dla stanowisk bibliotekarskich podobnie jak w przypadku *Wymagań kwalifikacyjnych i minimalnego zaszeregowania pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych* Minister Jarosław Gowin zlikwidował wymóg kwalifikacyjny określający liczbę wymaganych lat pracy oraz obniżył wymogi kwalifikacyjne dla starszych bibliotekarzy do wykształcenia średniego.

-
- 4 E. Żurawska: *Stanowisko Regionalnej Sekcji Nauki Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ Solidarność w sprawie projektu Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 16 września 2017 r.* Katowice, 11.10.2017 r. Tryb dostępu: http://organizacje.polsl.pl/Solidarnosc/stanowisko_rsn_ws_proj_ust_2_0_sum_20171011_ostat.pdf [3 października 2018].
 - 5 Zob. *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 października 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym.* Dz.U. 2016, poz. 1842; *Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o zmianie niektórych ustaw określających warunki prowadzenia działalności innowacyjnej.* Dz.U. 2016, poz. 1933.
 - 6 Zob. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą dla pracowników zatrudnionych w uczelni publicznej.* Dz.U. 2016, poz. 2063.
 - 7 *Rozporządzenie MNiSW z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą dla pracowników zatrudnionych w uczelni publicznej.* Załącznik nr 4. *Tabela stanowisk pracy, wymagań kwalifikacyjnych i minimalnego zaszeregowania pracowników bibliotecznych oraz pracowników dokumentacji i informacji naukowej*, s. 17. Tryb dostępu: https://www.uph.edu.pl/images/UPH_2017/pliki_pdf/dzial_organizacyjno_prawny/warunki_wynagradzania_za_prace_2017_01.pdf [30 października 2018].

Tym razem Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego – inaczej niż to było w przypadku ustawy deregulacyjnej – pominął zapisy ustawy o bibliotekach odnoszące się do bibliotek uczelni wyższych. Deprecjonowanie roli biblioteki i bibliotekarzy szkół wyższych jest tym bardziej krzywdzące, że awans na najwyższe stanowiska bibliotekarskie zawsze wiązał się ze stażem pracy oraz podnoszeniem kompetencji. Bibliotekarze, którzy realizują zadania wynikające z *Ustawy o bibliotekach*⁸, czyli zajmują się gromadzeniem, opracowaniem, udostępnianiem i magazynowaniem zbiorów – są zatrudniani na stanowiskach podstawowych. Dopiero aktywność na polu informacyjno-naukowym lub wspomagającym dydaktykę, poparte uzyskaniem wykształcenia wyższego, zapewniała awans zawodowy pracownika.

W przywołanej *Ustawie o bibliotekach*, w rozdziale 6: *Biblioteki naukowe* są zapisy, których nie powiązano z omawianym Rozporządzeniem MNiSW, choć wprost odwołują się do bibliotek szkół wyższych jako bibliotek naukowych:

„Art. 21.1. Biblioteki naukowe:

1) służą potrzebom nauki i kształcenia, zapewniając dostęp do materiałów bibliotecznych i zasobów informacyjnych niezbędnych do prowadzenia prac naukowo-badawczych oraz zawierających wyniki badań naukowych;

2) prowadzą działalność naukowo-badawczą w zakresie bibliotekoznawstwa i dziedzin pokrewnych, a także w zakresie obsługiwanych przez nie dziedzin nauki.

Art. 21.2. Do bibliotek naukowych należą:

2) biblioteki, których organizatorami są szkoły wyższe”⁹.

Taki zapis oznacza, iż starsi bibliotekarze i kustosze w bibliotekach naukowych w myśl Rozporządzenia, nie są już postrzegani jako zaplecze dla pracy naukowej i dydaktycznej, choć nadal biorą czynny udział w dydaktyce poprzez prowadzenie zajęć z przysposobienia bibliotecznego i informacyjnego. Wspierają swymi umiejętnościami podstawowe jednostki organizacyjne poprzez: przygotowanie szczegółowych analiz niezbędnych przy parametryzacji, zebranie oceny dorobku naukowego, czy opracowanie

8 *Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach*. Opracowano na podstawie: *Obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 marca 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o bibliotekach*. Dz.U. 2018 poz. 574 i *Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. - Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Dz.U. 2018 poz. 1669. Zob. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000574/U/D20180574Lj.pdf> [30 października 2018].

9 Tamże, s. 10.

materiałów do akredytacji jednostek organizacyjnych oraz wszelkiego rodzaju sprawozdawczości i doskonałą swoje kompetencje cyfrowe. Praca bibliotekarzy polega także na zarządzaniu dokumentacją, planowaniu, monitorowaniu i kontrolowaniu obiegu dokumentów w jednostce. Do obowiązków bibliotekarzy należy m.in.: tworzenie nowych zasad i procedur dotyczących opracowania, przechowywania i udostępniania zasobów. Ponadto pracownik w tym zawodzie jest odpowiedzialny za tworzenie efektywnych i wydajnych systemów elektronicznego zarządzania zasobami, przyjaznych dla użytkownika i odpowiadających potrzebom danej organizacji. W tym celu analizuje istniejące systemy i procedury zarządzania, aby ocenić ich skuteczność i wydajność, a następnie odpowiednio je przebudować lub zaktualizować. Może również zostać zatrudniony do stworzenia nowego systemu od podstaw.

Decyzja o zdegradowaniu zawodu bibliotekarza do roli wykonawcy, od którego nie wymaga się żadnych umiejętności czy doświadczenia, nie oczekuje się kreatywności, inicjatywy, innowacyjności, pokazała, że walka ze stereotypami nie powiodła się. Minister właściwy ds. szkolnictwa wyższego postrzega bibliotekarzy jako pracowników przyuczonych do podawania książek.

Ustawa 2.0

Wpływ na pauperyzację bibliotek akademickich, poza omawianą ustawą deregulacyjną oraz Rozporządzeniem MNiSW z 2017 r., ma Ustawa 2.0. zwana także Konstytucją dla nauki. Trudno nie zgodzić się ze stanowiskiem Ewy Żurawskiej, która m.in. zauważa, że: „Objawiła ona brak troski państwa o zapewnienie zasobów do nauki i dydaktyki w uczelniach wyższych oraz całkowity brak zainteresowania rolą i pracą bibliotek wspierających wysiłek uczelni w dążeniu do zapewnienia jakości kształcenia”¹⁰.

Procedowanie Ustawy, pomimo licznych protestów społeczności akademickich, odbyło się bez opóźnień. W dniu 3 lipca 2018 r. Sejm uchwalił ustawę *Przepisy wprowadzające ustawę Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, czyli przepisy wprowadzające, które regulują funkcjonowanie uczelni w okresie przejściowym. Dla podkreślenia wagi zmian minister Jarosław Gowin ogłosił, że od 1 października 2018 r. będzie wdrożony nowy model zarządzania i funkcjonowania uczelni wyższych. Nowa ustawa miała w założeniach wprowadzić duże zmiany projakościowe, m.in.: w działaniu

10 E. Żurawska: *Stanowisko Regionalnej Sekcji Nauki...*, dz. cyt.

uczelni, jej finansowaniu, a przede wszystkim w karierze naukowej pracowników. W dniu 1 sierpnia 2018 r. *Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*¹¹ oraz przepisy ją wprowadzające została podpisana przez prezydenta Andrzeja Dudę.

Nowa ustawa *Prawo o szkolnictwie wyższym* zastąpiła cztery dotychczas istniejące: *Prawo o szkolnictwie wyższym*, *Ustawę o zasadach finansowania nauki*, *Ustawę o stopniach i tytułach naukowych*, a także *Ustawę o kredytach i pożyczkach studenckich*.

W obszernej Ustawie 2.0 niewiele miejsca poświęcono bibliotekom, tym samym przesądając o dalszej ich destrukcji. Przenoszenie na uczelnie wyższe obowiązku ustalenia ścieżki awansu zawodowego pracowników bibliotek pogłębi już istniejący chaos, co podkreśla w swoim stanowisku Wiceprzewodnicząca Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” Uniwersytetu Śląskiego – Ewa Żurawska. W tym samym dokumencie zauważa: „Najistotniejszą zmianą z punktu widzenia Uczelni i pracownika jest wprowadzenie systemu ewaluacji osiągnięć jednostek naukowych i poszczególnych pracowników (system punktowy), zgodnie z którym jednakowo są traktowane wszystkie dyscypliny naukowe. System ten nie uwzględnia specyfiki oraz odrębności nauk humanistycznych i społecznych. Szczególnie krzywdzący jest dla grupy zawodowej bibliotekarzy”¹². Trudno nie zgodzić się z autorką Stanowiska Regionalnej Sekcji Nauki.

Najdotkliwszą zmianą, którą wprowadza MNiSW jest skierowanie bibliotekarzy do Kodeksu pracy¹³, rozporządzeń niższego rządu i statutów uczelni, co spowoduje ogromne różnice w zakresie dotychczasowych praw i obowiązków bibliotekarzy zatrudnionych na tych samych stanowiskach (m.in. zlikwiduje dotychczasowe uprawnienia do 36-godzinnego czasu pracy). Wprawdzie art. 241 przepisów wprowadzających ustawę¹⁴ zakłada, że do czasu wejścia w życie nowego statutu uczelni bibliotekarze dyplomowani oraz kustosze i starsi bibliotekarze mają zagwarantowany 36-godzinny tydzień pracy, lecz ujęcie to nie gwarantuje zachowania przez tę grupę zawodową wszystkich praw nabytych.

11 *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Dz.U. 2018, poz. 1668. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU20180001668> [30 października 2018].

12 E. Żurawska: *Stanowisko Regionalnej Sekcji Nauki...*, dz. cyt.

13 Art. 155. 1. W sprawach dotyczących stosunku pracy pracowników uczelni, nieuregulowanych w ustawie, stosuje się przepisy *Ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy*.

14 *Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Dz.U. 2018, poz. 1669. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001669/T/D20181669L.pdf> [30 października 2018].

Ustawodawca w żaden sposób nie odniósł się do złej sytuacji finansowej bibliotek akademickich. Nie wziął pod uwagę wysiłku bibliotekarzy, którzy od dekad dbali o wprowadzenie do uczelni wyższych nowych technologii, zapewniali standardy jakości, aktywnie pozyskiwali środki na upowszechnianie nauki. Z determinacją wspierali społeczność akademicką we wszelkich przedsięwzięciach na rzecz podniesienia jakości kształcenia.

Pochylając się nad poruszaną problematyką trudno nie zauważyć, że kwestie zasadnicze Ustawy 2.0, pomimo iż nie traktują wprost o bibliotekach, będą mieć istotny wpływ na rolę i miejsce biblioteki w uczelni, a może nawet na jej likwidację w przyszłości. Zapowiadane zmiany w finansowaniu uczelni obrazują, jak zmieni się algorytm przyznawania im subwencji. Znamionym jest, że zmiana ta odpowiada koncepcji MNiSW, dążącej do podnoszenia jakości studiów i poziomu badań naukowych. Zostanie wstrzymany nabór wniosków o finansowanie zadań z zakresu działalności upowszechniającej naukę. Oznacza to, iż z dniem 1 października 2018 r. zostanie wstrzymany nabór wniosków o finansowanie zadań z zakresu działalności upowszechniającej naukę.

Wnioski

Omawiane ustawy łączy nazwisko Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego – Jarosława Gowina. Każda z nich przyczyniła się do degradacji zawodu bibliotekarza, utrudnienia awansu zawodowego i do pauperyzacji bibliotek uczelni wyższych.

Coroczne obniżanie subwencji dla uczelni wyższych ma bezpośredni wpływ na cięcia w budżetach bibliotek oraz systematyczne zamykanie dodatkowych strumieni finansowania bibliotek. Od 1 października 2018 r. wstrzymana jest możliwość pozyskiwania przez biblioteki uczelni wyższych dodatkowych środków z MNiSW na Działalność Upowszechniającą Naukę.

Środowisko bibliotekarskie, pomimo kierowanych do MNiSW opinii, nie spotkało się ze zrozumieniem ustawodawcy.

Zmianą wynikającą z Ustawy 2.0 jest także brak dostatecznego przedstawicielstwa bibliotekarzy w Senacie.

W istotny sposób zagraża ona prawom nabytym pracowników służby bibliotecznej i bibliotekarzy dyplomowanych.

Ustawa 2.0 nie ujmuje bibliotekarzy dyplomowanych i dyplomowanych pracowników dokumentacji i informacji naukowej ani jako nauczycieli akademickich, ani jako grupy zawodowej mającej prawo do krótszego czasu pracy i dłuższego wymiaru urlopu.

Pomimo zapisu w art. 123 ust. 3 stanowiącego, że statut może określić również inne stanowiska nauczycieli akademickich niż określone w ust. 1 (profesor, profesor uczelni, adiunkt, asystent), czyli np. stanowiska bibliotekarzy dyplomowanych¹⁵ zasadna jest obawa, że dyplomowani bibliotekarze oraz dyplomowani pracownicy dokumentacji i informacji naukowej w różnych uczelniach będą różnie traktowani.

Z powyższym zapisem koresponduje art. 247 *Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, gdzie jest mowa wprost, że statuty uczelni określą stanowiska bibliotekarzy dyplomowanych oraz wymagania kwalifikacyjne do zajmowania tych stanowisk: „W uczelniach, w których w dniu wejścia w życie ustawy, o której mowa w art. 1, dyplomowani bibliotekarze oraz dyplomowani pracownicy dokumentacji i informacji naukowej są zatrudnieni na stanowiskach, o których mowa w art. 113 ustawy uchylanej w art. 169 pkt 3, statuty uczelni, o których mowa w art. 227 ust. 1, określą te stanowiska oraz wymagania kwalifikacyjne niezbędne do ich zajmowania”¹⁶.

Ustawa deregulacyjna pokazała, że uczelnie różnie rozumieją i interpretują zasady trybu awansowania oraz wymogi kwalifikacyjne ustalone (ale tylko jako wytyczne, bez obowiązku stosowania) przez Konferencję Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich, a zarekomendowane do przyjęcia przez Konferencję Rektorów Akademickich Szkół Polskich.

W rezultacie nadawanie stanowisk dyplomowanych bibliotekarzy oraz dyplomowanych pracowników dokumentacji i informacji naukowej nie jest obecnie zunifikowane. Pominięcie w ustawie tego zagadnienia pogłębi jedynie problem.

Rozporządzenie MNiSW nie uwzględnia zapisów ustawy o bibliotekach odnoszących się do roli biblioteki naukowej, jaką jest biblioteka szkoły wyższej, choć MNiSW ma świadomość¹⁷, że ustawa o bibliotekach zawiera takie zapisy.

15 Statut uczelni może określać: 1) również inne stanowiska dla nauczycieli akademickich niż określone w ust. 1 oraz wymagania kwalifikacyjne niezbędne do ich zajmowania; 2) dodatkowe wymagania kwalifikacyjne niezbędne do zajmowania stanowisk, o których mowa w ust. 1, dla poszczególnych grup pracowników. „4. Szczegółowy zakres obowiązków nauczyciela akademickiego ustala Rektor. – Przepisy przejściowe Ustawy 2.0.

16 *Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Dz.U. 2018 poz. 1669.

17 Minister Jarosław Gowin uwzględnił je w ustawie deregulacyjnej.

Bibliografia

1. Kwalifikacje [online]. Departament Rynku Pracy, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Tryb dostępu: <http://www.kwalifikacje.praca.gov.pl/main!show.action>. [31 października 2018].
2. Malicki M.: *Reforma nauki, czyli o czym nie chcemy rozmawiać*. „Dziennik Gazeta Prawna” 2018, nr 138(4788), s. A6.
3. *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 marca 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o bibliotekach*. Dz.U. 2018, poz. 574. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000574/U/D20180574Lj.pdf> [30 października 2018].
4. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie ewaluacji jakości działalności naukowej*. Tryb dostępu: <http://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12314505> [30 października 2018].
5. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą dla pracowników zatrudnionych w uczelni publicznej*. Dz.U. 2016, poz. 2063.
6. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 sierpnia 2006 r. w sprawie kandydatów na dyplomowanego bibliotekarza oraz dyplomowanego pracownika dokumentacji i informacji naukowej*. Dz.U. 2006, Nr 155, poz. 1112.
7. Siek-Smoczyńska D.: *Pracownicy zdecydują, czy zostaną w uczelniach*. „Dziennik Gazeta Prawna” 2018, nr 33(138), s. C18.
8. Sztabińska J.: *Konstytucja dla nauki od 1 października praca na uczelniach w nowej odsłonie*. „Dziennik Gazeta Prawna” 2018, nr 33(138), s. C16.
9. *Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustaw regulujących wykonywanie niektórych zawodów*. Dz.U. 2013, poz. 829. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130000829/O/D20130829.pdf>. [30 października 2018].
10. *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Dz.U. 2018, poz. 1668. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668> [30 października 2018].
11. *Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. - Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Dz.U. 2018, poz. 1669. Tryb dostępu: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001669/T/D20181669L.pdf>. [31 października 2018].
12. Żurawska E.: *Stanowisko Regionalnej Sekcji Nauki Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ Solidarność w sprawie projektu ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 16 września 2017 r.* Katowice, 11. 10. 2017 r. Tryb dostępu: http://organizacje.polsl.pl/Solidarnosc/stanowisko_rsn_ws_proj_ust_2_0_sum_20171011_ostat.pdf [3 października 2018].

dr Bogumiła Konieczny-Rozenfeld

Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie

Biblioteka Główna

bogumila.konieczny-rozenfeld@wat.edu.pl

NIE TAKIE RODO STRASZNE. WYBRANE ZAGADNIENIA Z ZAKRESU OCHRONY DANYCH OSOBOWYCH W BIBLIOTECE

**GDPR – NOT SUCH A SCARY PROCESS. SELECTED ISSUES
IN THE FIELD OF PERSONAL DATA PROTECTION AT THE LIBRARY**

Abstract

Z dniem 25 maja 2018 r. weszły w życie nowe przepisy w zakresie ochrony danych osobowych, tzw. RODO. Zmieniają one podejście do ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych. Wejście w życie reformy systemu ochrony danych osobowych jest wyzwaniem dla wszystkich podmiotów, w tym bibliotek. W artykule omówiono niektóre zagadnienia generujące najczęstsze pytania i wątpliwości związane z wprowadzeniem RODO w bibliotekach. Szczegółowej analizie poddano pojęcie danych osobowych oraz interpretację przepisów dotyczących ochrony wizerunku. Omówiono także rejestr przewinień podlegających karom finansowym za naruszanie ochrony danych osobowych.

Słowa kluczowe: RODO, dane osobowe, kategorie danych osobowych, ochrona obrazu, kary administracyjne.

Abstract

On May 25, 2018, new regulations regarding the protection of personal data entered into force, the so-called GDPR (RODO). They change the approach to the processing of individuals' personal data. The entry into force of the reform of the personal data protection system is a challenge for all entities that process these data, including libraries. The article discusses some issues that generate the most common questions and concerns related

to the introduction of the GDPR in libraries. The concept of personal data and the interpretation of provisions regarding image protection are analyzed in detail. The record of offenses subject to financial penalties for violation of personal data protection is also discussed.

Keywords: GDPR (RODO), personal data, categories of personal data, image protection, administrative penalties.

RODO w bibliotece – nowe podejście do przetwarzania danych

W maju 2018 r., po dwuletnim okresie przygotowawczym, weszło w życie ogólne rozporządzenie o ochronie danych RODO¹, zmieniające podejście w zakresie przetwarzania danych oraz dostosowanie dotychczasowych przepisów w zakresie bezpieczeństwa informacji. Każda, nawet najmniejsza biblioteka, powinna wdrożyć odpowiednie działania, które zabezpieczą dane osób fizycznych – czytelników, pracowników oraz firm współpracujących z biblioteką. Czy należy się obawiać nowego podejścia, nowej polityki w zakresie przetwarzania danych w pracy biblioteki? Na temat rewolucji, bądź ewolucji², jak to opisuje Sylwia Czub-Kiełczewska, w postrzeganiu zagadnień bezpieczeństwa i przetwarzaniu danych pojawiło się już sporo publikacji. Wydaje się, że dwa lata przystosowawcze umożliwiły dostosowanie i przygotowanie nowych procedur bibliotecznych, pozwalając tym samym uniknąć sytuacji problematycznych. Nowe przepisy wprowadziły szereg obowiązków, nowe rodzaje odpowiedzialności, a także dotkliwe sankcje finansowe. Prognozowane kary za działanie niezgodne z RODO, to miliony euro lub setki tysięcy złotych w zależności od podmiotu, który zostanie ukarany. Nowa ustawa przewiduje rozszerzające kategorie odpowiedzialności za naruszenia, wskazuje kierowników jednostek jako osoby odpowiedzialne bezpośrednio za poprawność przetwarzania danych osobowych, powołuje nowych inspektorów danych osobowych (IOD) oraz nakazuje przeprowadzanie audytów bezpieczeństwa i prowadzenie

1 *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)*. Tryb dostępu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [22 października 2018].

2 S. Czub-Kiełczewska: *OdliczaIODnie do RODO rozpoczęte...* „Bibliotekarz” 2018, nr 2, s. 37-38.

rejestrów ryzyka oraz naruszeń. To niektóre ze zmian, jakie należy wdrożyć w swojej organizacji.

Wydaje się, że wraz z wejściem obowiązku przestrzegania nowej ustawy tzw. RODO, wszystkie biblioteki dostosowały procedury upoważnień do przetwarzania danych, umów powierzenia, szkoleń podnoszących świadomość i wiedzę w tym zakresie, zarówno pracowników, jak i użytkowników. Wydaje się oczywistym, że w obecnej chwili stan znajomości i kompetencji dyrekcji i pracowników bibliotek nie powinien stanowić już źródła niepokoju i obaw związanych z wprowadzeniem systemu kar administracyjnych za naruszenie przepisów RODO. Wprowadzenie wszystkich wytycznych i ich właściwa interpretacja była procesem długim i trudnym. Dostosowanie praktycznej wiedzy w zakresie prawidłowego działania nowego rozporządzenia można ująć skrótowo w 10 najważniejszych punktach.

Po pierwsze, bardzo istotna jest bezpośrednia odpowiedzialność przetwarzającego dane. Za naruszenie przepisów o ochronie danych osobowych odpowiada szef firmy, jednostki, szkoły, urzędu. Odpowiedzialność jest bezpośrednia, a powołanie inspektora ochrony danych osobowych, nie zwalnia z tej odpowiedzialności. Rektor, dyrektor czy kierownik organizacji powinien być dobrze przygotowany do wdrożeń dyrektyw RODO. Kierownik organizacji odpowiada zarówno przed urzędem kontroli, jak i przed sądem cywilnym czy karnym. Nie może cedować tej odpowiedzialności na innych pracowników. Szczególną uwagę zwraca fakt, że odpowiedzialność karna dotyczy każdej osoby naruszającej przepisy w tym zakresie, w tym bibliotekarza. RODO wprowadza dotkliwe kary finansowe za brak wdrożenia i przestrzegania nowych przepisów dotyczących ochrony danych osobowych. Przewiduje się, że wysokość nakładanych kar będzie proporcjonalna do skali naruszenia przepisów. Odpowiedzialność karną można ponieść za przetwarzanie danych, pomimo że ich przetwarzanie jest niedopuszczalne, lub za przetwarzanie danych bez stosownych uprawnień. Ukaranym można zostać także za udaremnianie prowadzenia kontroli dotyczącej przestrzegania przepisów o ochronie danych osobowych³. Istotnym zagadnieniem jest bezpośrednia odpowiedzialność przetwarzającego dane.

Novum w działalności każdej firmy, w tym organów nadzorczych bibliotek każdego szczebla organizacji, jest powołanie Inspektora Ochrony Danych (IOD). Inspektor, to nowa osoba w organizacji, odpowiedzialna za bezpieczeństwo danych oraz za raportowanie naruszeń do urzędu

3 M. Sierpień: *Jaką karę może zapłacić biblioteka za naruszenie ochrony danych osobowych*. „Nowoczesna Biblioteka 3.0” 2018, nr 6, s 3-4.

kontroli. Funkcja dotychczasowego administratora danych osobowych przestaje istnieć. Powołanie IOD jest obligatoryjne dla podmiotów, które prowadząc swoją działalność, przetwarzają dane, w których brak należytego zabezpieczenia może spowodować naruszenie praw i wolności osób fizycznych, a w szczególności, jeśli dotyczy nieletnich. Inspektor Ochrony Danych powinien wykazywać się wiedzą ekspercką w zakresie ochrony danych osobowych, aby odpowiednio kierować polityką bezpieczeństwa danych w organizacji. Inspektor jest osobą odpowiedzialną za szkolenia i podnoszenie świadomości pracowników w zakresie poprawności przetwarzania danych. Ma obowiązek zgłaszania wszelkich naruszeń bezpieczeństwa danych osobowych w czasie do 72 godzin od naruszenia, bezpośrednio do właściwego organu nadzoru. W niektórych przypadkach należy również poinformować o takim incydencie konkretne osoby, których dane „wyciekły”.

Kolejną zmianą, jaką wprowadziło RODO, jest dla Inspektorów Ochrony Danych obowiązek prowadzenia rejestru naruszeń oraz przeprowadzenie analizy ryzyka przetwarzania danych. Koniecznością jest opracowanie i wdrożenie w każdej firmie, także w bibliotece, procedur oraz środków zapewniających bezpieczeństwo przetwarzanych danych osobowych, w tym metod regularnego testowania i oceny ich. Rozporządzenie nie wskazuje wprost, jakie dokumenty, procedury i polityki należy wdrożyć. Należy pamiętać, że to podmiot musi się wykazać starannością w zabezpieczeniu tych procesów, aby podczas przetwarzania danych osobowych nie doszło do nieprawidłowości. Każda biblioteka musi w tym zakresie opracować i upublicznić swoim użytkownikom nowe klauzule informacyjne. RODO nie wymaga rejestracji zbiorów danych osobowych, nakłada natomiast obowiązek ich inwentaryzacji, polegający na prowadzeniu wewnętrznych rejestrów czynności przetwarzania danych, zawierający m.in. informacje takie jak: powody przetwarzania danych, kategorie podmiotów danych i danych osobowych, rejestry naruszeń, osoby odpowiedzialne za poszczególne procesy przetwarzania.

RODO przyznaje użytkownikom wiele nowych uprawnień, które muszą być respektowane przez biblioteki. Wśród uprawnień jest prawo do „bycia zapomnianym”, czyli trwałe usunięcie danych osobowych przetwarzanych przez bibliotekę i dotyczy to informacji w formie cyfrowej, papierowej i kopii zapasowej. Warto też zwrócić uwagę na kolejny bardzo istotny punkt dotyczący przetwarzania danych osobowych dzieci, w tym upubliczniania wizerunku dziecka. Opiekunowie prawni dziecka mają pełne prawo wyrażenia zgody lub odmowy na wykorzystanie jego danych (w szczególności

w usługach świadczonych elektronicznie). Pracownicy biblioteki muszą wiedzieć, że zgoda wyrażona przez dziecko może być nieważna, zwłaszcza jeżeli dotyczy celów marketingowych czy też aktywności dzieci w mediach społecznościowych.

Dane osobowe – zwykle i szczególne

Opisując nowe podejście do rozporządzenia o ochronie danych należy zdefiniować pojęcie „dane osobowe”. Według słownika języka polskiego termin „dane” oznacza: rzeczy, fakty, informacje, wiadomości, ale też dane biograficzne, osobiste, personalne⁴. Pojęcie danych osobowych jest jedną z osi, wokół której zbudowane jest prawo ochrony danych osobowych. Wraz z rozwojem i upowszechnianiem się roli technologii informatycznych zmieniał się również zakres pojęcia danych osobowych. Rozwój technologiczny i informatyczny, spotęgował zagrożenia strefy prywatności człowieka, jaką stanowią jego dane osobowe. Zgodnie z art. 4 ust. 1 RODO „dane osobowe” to informacje o zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osobie fizycznej. Osobę można bezpośrednio lub pośrednio zidentyfikować w szczególności na podstawie identyfikatora takiego jak:

- imię i nazwisko;
- numer identyfikacyjny;
- dane o lokalizacji;
- identyfikator internetowy⁵ (adresy IP, identyfikatory plików cookie – generowane przez ich urządzenia, aplikacje, narzędzia i protokoły czy też inne identyfikatory, generowane na przykład przez etykiety RFID⁶;
- jeden bądź kilka szczególnych czynników określających fizyczną tożsamość osoby fizycznej, a wśród nich tożsamość fizjologiczną, genetyczną, psychiczną, ekonomiczną, kulturową lub społeczną.

4 *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Warszawa 1978, s. 360.

5 *Identyfikator internetowy*. Zob. Portal o unijnym rozporządzeniu o ochronie danych osobowych. Tryb dostępu: <https://gdpr.pl/dane-osobowe> [22 października 2018].

6 RFID (ang. *Radio-frequency identification*) – technika wykorzystująca, w celu identyfikacji obiektu, fale radiowe do przesyłania danych oraz zasilania elektronicznego układu stanowiącego etykietę obiektu przez czytnik. Zob: M. Czerniawski: *Prawne aspekty identyfikacji z użyciem fal radiowych (RFID)*. „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2010, nr 3, s. 95-116. Tryb dostępu: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Prawa_Publicznego/Kwartalnik_Prawa_Publicznego-r2010-t10-n3/Kwartalnik_Prawa_Publicznego-r2010-t10-n3-s95-116/Kwartalnik_Prawa_Publicznego-r2010-t10-n3-s95-116.pdf [17 października 2018].

Na gruncie praktyki bibliotecznej istotne znaczenie mają zasady przetwarzania danych osobowych. Artykuł 5 RODO jasno określa, że wszelkie działania związane z przetwarzaniem danych powinny być rzetelne i zgodne z prawem. Zasady powinny być przejrzyste, wszelkie komunikaty związane z przetwarzaniem należy sformułować jasnym i prostym językiem. Zasada ta dotyczy w szczególności informowania użytkowników bibliotek o tożsamości administratora i celach przetwarzania oraz innych informacji zapewniających przejrzystość przetwarzania czy np. czasu przechowywania danych.

W regulacji wprowadzone zostają następujące zasady:

- legalności, rzetelności i przejrzystości;
- ograniczenia celu;
- minimalizacji danych;
- prawidłowości (poprawności danych);
- ograniczenia przechowywania;
- integralności i poufności (bezpieczeństwa informacji);
- rozliczalności.

W bibliotekach przetwarzane są dane zwykłe. Ważne jest, aby osoby przetwarzające dane w codziennej praktyce bibliotecznej miały świadomość, czym są dane osobowe szczególne, zwane w poprzedniej ustawie danymi wrażliwymi. Szczególne dane osobowe to takie, które zawierają informacje o pochodzeniu rasowym lub etnicznym, o poglądach politycznych, o przekonaniach religijnych lub światopoglądowych, o przynależności do związków zawodowych, danych genetycznych, biometrycznych, dotyczących zdrowia czy seksualności lub orientacji seksualnej. W odniesieniu do tych danych ustanowiono generalny zakaz ich przetwarzania.

Ochrona danych osobowych w bibliotece jako miejscu pracy

Nowe podejście do przetwarzania danych w bibliotece dotyczy zarówno jej użytkowników, jak i pracowników. Prawa w zakresie ochrony danych pracowników już zatrudnionych zabezpieczają umowy o pracę, klauzule zawierające zgody na przetwarzanie danych, czy upoważnienia na przetwarzanie danych przez pracowników. Należy zwrócić również uwagę na zasady przetwarzania w ramach rekrutacji na nowe stanowiska biblioteczne. Proces poszukiwania nowych pracowników wiąże się z pozyskiwaniem danych osobowych z dokumentów rekrutacyjnych. Dane przedstawiane w aplikacjach rekrutacyjnych powinien charakteryzować minimalizm. Potencjalny pracodawca powinien przetwarzać tylko takie dane, które są niezbędne ze

względu na ich cel, jakim jest zatrudnienie nowego bibliotekarza. Informacje przekazywane przez pracownika powinny być konkretne i odpowiadające wymogom oferty pracy. Dyrektor biblioteki bądź organ kierujący biblioteką musi poinformować kandydatów do pracy o przetwarzaniu ich danych osobowych, określając cel przetwarzania, czas trwania celu, prawa dostępu do danych, otrzymania ich kopii, sprostowania danych, czy cofnięcia zgody na przetwarzanie danych. Zdarza się, że poszukujący pracy wysyłają dokumenty rekrutacyjne, choć nie jest prowadzony nabór na stanowiska. Dyrektor biblioteki powinien w takiej sytuacji usunąć dokumenty aplikacyjne z poczty elektronicznej. Nie można też zatrzymywać tych dokumentów na poczet przyszłych i nieokreślonych w czasie innych rekrutacji do pracy w bibliotece. Niedopuszczalna jest także praktyka pozyskiwania danych o kandydacie do pracy z portali społecznościowych czy od poprzednich pracodawców. Taki sposób pozyskiwania informacji jest niezgodny z prawem. Kandydat do pracy nie wie, jakie informacje podlegają przetwarzaniu przez przyszłego, potencjalnego pracodawcę. Mimo, iż portale społecznościowe zawierają mnóstwo danych przekazywanych przez właścicieli kont, to pracodawca nie jest uprawniony do przetwarzania takich danych. Kandydat do pracy nie powinien być oceniany na podstawie informacji prezentowanych w mediach społecznościowych. Rejestr czynności, danych prezentowanych w procesie rekrutacji, ich zakresów, celu i interpretacji szczegółowo omawia Poradnik RODO, wydany w 2018 r. przez Urząd Ochrony Danych Osobowych⁷.

Wizerunek i monitoring wizyjny jako kategoria danych

Istotnym zagadnieniem w ochronie przetwarzania danych w bibliotece jest wizerunek osoby – zarówno czytelnika, użytkownika czy pracownika biblioteki. Prawo do wizerunku podlega ochronie na gruncie *Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*⁸. Nie można rozpowszechniać cudzego wizerunku bez zgody osoby na nim przedstawionej, z wyłączeniem trzech wyjątków: po pierwsze osoba, której wizerunek ma być rozpowszechniony, jest osobą powszechnie znaną, a jej wizerunek utrwalono w związku z pełnieniem przez nią funkcji

7 *Ochrona danych osobowych w miejscu pracy. Poradnik dla pracodawców*. Urząd Ochrony Danych Osobowych. Warszawa, październik 2018.

8 *Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. Dz.U. 1994, Nr 24, poz. 83.

publicznych (w szczególności politycznych, społecznych, zawodowych); a po wtóre, wizerunek osoby stanowi jedynie szczegół całości takiej jak: zgromadzenie, krajobraz, publiczna impreza. Ostatnim warunkiem jest fakt, że osoba otrzymała umówioną zapłatę za pozowanie. Jeśli w galeriach zdjęć z imprez bibliotecznymi, kronice, na wystawach bibliotecznymi pojawia się wizerunek dziecka, które nie ukończyło 16. roku życia, to nie może ono samodzielnie wyrazić zgody na publikację wizerunku – muszą to w jego imieniu zrobić rodzice lub opiekunowie prawni⁹.

Kolejnym zagadnieniem w nowej ustawie o ochronie danych osobowych jest monitoring wizyjny. Zasady korzystania z monitoringu wizyjnego opisuje RODO oraz reguluje Kodeks pracy¹⁰, gdzie zgodnie z art. 22² i art. 22³ pracodawca może prowadzić monitoring wizyjny, jeżeli jest to niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa pracowników lub ochrony mienia. Monitoring może obejmować teren biblioteki oraz obszar wokół biblioteki. To jedyne przesłanki uzasadniające instalację kamer. Nie jest to natomiast dozwolone kontrolowanie przy użyciu monitoringu wizyjnego, sposobu wykonywania pracy. Monitoring, co do zasady, nie może być instalowany w pomieszczeniach sanitarnych, szatniach, stołówkach oraz palarni lub pomieszczeniach udostępnianych zakładowej organizacji związkowej. W ramach monitoringu wizyjnego przetwarzane są dane osobowe w postaci wizerunku. RODO nie zawiera regulacji dotyczącej możliwości stosowania monitoringu w zakładzie pracy, jednakże przepisy w tym zakresie mają zostać wprowadzone do kodeksu pracy. Zapis z monitoringu jest „daną osobową” zwykłą, oznaczającą informacje o zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osobie fizycznej. Bez wątplenia nagranie z kamery, na którym został utrwalony wizerunek określonej osoby, pozwala na jej zidentyfikowanie (określenie jej tożsamości). W związku z tym konieczne jest ustalenie powiązań pomiędzy monitoringiem wizyjnym a ochroną danych osobowych. Zapis RODO nie precyzuje pełnego unormowania zapisu monitoringu wizyjnego. W stosunku do danych pozyskanych za pomocą kamer przemysłowych należy stosować wszystkie zasady, o których mowa w RODO, zwłaszcza dotyczące obowiązku informacyjnego

9 Art. 8. Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Tryb dostępu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [22 października 2018].

10 *Kodeks pracy. Ustawa.* Dz.U. 2018, poz. 917, 1000, 1076, 1608, 1629.

oraz regulujące prawa osób, których dane dotyczą. Obiektem wideofilmowania przemysłowego w bibliotekach nie jest osoba czy grupa osób, lecz określone miejsce w celu wczesnego wykrycia niepożądanych zdarzeń i możliwości podjęcia odpowiednich działań prewencyjnych. Osoby, które potencjalnie mogą się znaleźć w takim obszarze powinny być poinformowane, że wejście w taki obszar jest równoznaczne z wyrażeniem przez tę osobę zgody na przetwarzanie jej danych w zakresie wizerunku.

Rejestr przewinień, czyli co według RODO podlega karze finansowej

RODO szczegółowo określa w art. 83 zakres naruszeń, za które przyznawane mogą być nakładane kary finansowe oraz podkreśla, że kary te powinny być za każdym razem skuteczne, proporcjonalne oraz odstraszające. Regulacja określa przesłanki wpływające na decyzję o wysokości i zasadności grzywny organu nadzorczego, nakładającego karę finansową. Wśród nich znajdują się m.in.:

- istotność naruszenia (rozmiar powstałych szkód, liczba osób przez nie dotkniętym);
- celowość lub umyślność wykroczenia;
- fakt, czy administrator danych osobowych podejmował próbę naprawienia szkód;
- występowanie innych naruszeń w przeszłości;
- fakt, czy naruszenie zostało dobrowolnie zgłoszone organowi nadzorczemu.

Na jakie kary administracyjne może być narażony bibliotekarz za naruszenie przepisów RODO? Kary pieniężne przewidziane dla sektora publicznego to kwota do 10 tys. zł dla instytucji państwowych i samorządowych i do 100 tys. zł dla jednostek sektora finansów publicznych.

Wśród podstawowych przewinień podlegających karom finansowym wymienić należy:

- przetwarzanie danych bez zgody osoby, której dane dotyczą;
- niedopełnienie obowiązku informacyjnego wobec osoby, której przetwarzane dane dotyczą;
- nieprzestrzeganie nakazu, tymczasowego lub ostatecznego ograniczenia przetwarzania lub przepływu danych;
- nieuwzględnienie ochrony danych w fazie projektowania, co w praktyce oznacza, że przed dokonaniem pierwszych czynności przetwarzania administrator jest zobowiązany do uwzględnienia i zaplanowania

kwestii związanych z ochroną danych osobowych. Projektując produkt lub usługę należy więc mieć na uwadze to, w jaki sposób zapewnione zostanie prawidłowe stosowanie RODO;

- wybór podmiotu przetwarzającego, który nie spełnia wymogów technicznych, aby przetwarzać powierzone mu dane.

Podsumowanie

Czy należy bać się RODO w praktyce i działalności bibliotek. Zmiany zobowiązały kierownictwo bibliotek do dostosowywania systemów przechowywania danych osobowych. Oczekuje się znajomości w tym zakresie dyrektyw RODO, Kodeksu pracy i Ustawy o prawie autorskim. Ponadto RODO nakłada obowiązek powołania IOD w każdym zakładzie pracy, opracowania przez niego polityki bezpieczeństwa danych, oceny ryzyka w zakresie przetwarzania danych. Pod kierownictwem IOD powinny być tworzone upoważnienia do przetwarzania danych, zgodnie z zapisem prawnym, klauzule informacyjne czy umowy powierzenia.

Zgodnie z zaproponowanym tytułem artykułu *Nie takie RODO straszne*, przyjmując do kodeksu postępowania kilka priorytetowych zadań, strach przed niewiadomą zostanie całkowicie zminimalizowany. Rejestr podstawowych zasad w zakresie przetwarzania danych w bibliotece, a będących w zgodzie z RODO:

- minimalizacja posiadanych danych osobowych – nie należy ich gromadzić w nadmiarze;
- stosowanie umów powierzenia danych osobowych;
- nadawanie upoważnień do przetwarzania danych osobowych pracownikom, którzy takie dane przetwarzają;
- zwiększenie świadomości pracowników – szkolenia!
- nieudostępnianie bez zgody danych osobowych oraz czyjeś wizerunku;
- informacja o użyciu wizerunku;
- udostępnianie wizerunku dziecka poniżej 16. roku życia, wyłącznie za zgodą rodzica/opiekuna;
- weryfikacja poprawności wpisanego adresu e-maila, a przy masowej wysyłce korespondencji korzystanie z funkcji ukrywania poszczególnych odbiorców wiadomości;
- spełnianie obowiązku informacyjnego – poinformowanie użytkowników biblioteki o tym, jakie dane osobowe są przetwarzane,

poinformowanie o przysługujących prawach oraz informacja, kto jest administratorem danych;

- opracowanie procedury ochrony danych osobowych.

Ponadto zawsze, w przypadku wątpliwości, należy zwrócić się do Inspektora Ochrony Danych z wnioskiem o audyt procedur.

Bibliografia

1. Czerniawski M.: *Prawne aspekty identyfikacji z użyciem fal radiowych (RFID)*. „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2010, nr 3, s. 95-116. Tryb dostępu: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Prawa_Publicznego/Kwartalnik_Prawa_Publicznego-r2010-t10-n3/Kwartalnik_Prawa_Publicznego-r2010-t10-n3-s95-116/Kwartalnik_Prawa_Publicznego-r2010-t10-n3-s95-116.pdf [17 października 2018].
2. Czub-Kielczewska S.: *Czy biblioteki mogą być zwolnione z obowiązków wynikających z RODO*. „Bibliotekarz” 2018, nr 4, s. 38-39.
3. Czub-Kielczewska S.: *Odliczanie do RODO rozpoczęte....* „Bibliotekarz” 2018, nr 2, s. 37-38.
4. *Identyfikator internetowy*. Tryb dostępu: <https://gdpr.pl/dane-osobowe> [22 października 2018].
5. *Kodeks pracy. Ustawa*. Dz.U. 2018, poz. 917, 1000, 1076, 1608, 1629. Kancelaria Sejmu, s. 11-12/157.
6. Koziara A.: *Reorganizacja usług bibliotecznych a wymagania wynikające z Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego w prawie ochrony danych osobowych*. W: *Ewolucja nowych przestrzeni bibliotecznych. Od założeń do praktyki*. Olsztyn 2018, s. 67-76.
7. Lubasz D.: *Zmiany w zakresie ochrony danych osobowych*. Warszawa 2018.
8. *Ochrona danych osobowych w miejscu pracy. Poradnik dla pracodawców*. Urząd Ochrony Danych Osobowych. Warszawa, październik 2018.
9. Pióro B.: *RODO. Ochrona danych osobowych. Przewodnik po zmianach*. Warszawa 2018.
10. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)*. Tryb dostępu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [22 października 2018].
11. Sierpień M.: *Jaką karę może zapłacić biblioteka za naruszenie ochrony danych osobowych*. „Nowoczesna Biblioteka 3.0” 2018, nr 6, s. 3-4.
12. *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Warszawa 1978, s. 360.
13. *Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. Dz.U. 1994, Nr 24, poz. 83. Kancelaria Sejmu, s. 46.

mgr Anna Starek

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Biblioteka Główna
anna.starek@up.lublin.pl

mgr inż. Magdalena Piech

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Biblioteka Główna
magdalena.piech@up.lublin.pl

BIBLIOTEKA – CENTRUM EDUKACYJNE CZY MIEJSCE SPOTKAŃ. HYBRYDA PRZESTRZENI W BIBLIOTEKACH AKADEMICKICH

**LIBRARY – EDUCATIONAL CENTER OR MEETING PLACE.
SPACE HYBRIDS IN ACADEMIC LIBRARIES**

Abstrakt

Celem artykułu jest próba ustalenia funkcji współczesnej zmodernizowanej biblioteki akademickiej, a zwłaszcza roli przestrzeni bibliotecznych. Na podstawie literatury przedmiotu oraz informacji zawartych na stronach domowych wybranych bibliotek (polskich i światowych) wskazano na przenikanie się przestrzeni edukacyjnej i towarzyskiej. Prezentowane oferty wskazują, że obecnie biblioteki akademickie pełnią zarówno rolę centrum edukacyjnego, jak i stanowią miejsce spotkań ich użytkowników.

Słowa kluczowe: biblioteka akademicka, społeczeństwo informacyjne, centrum edukacyjne, użytkownik, architektura biblioteki, przestrzeń biblioteczna.

Abstract

The article attempts to determine the function of a modernized academic library, especially the role of library spaces. The analysis of the information available in the literature and that gathered from selected library websites (Polish and foreign) shows that the educational and social spaces

intermingle. The presented cases indicate that academic libraries today function both as educational centers and meeting places of their users.

Keywords: academic library, information society, educational center, user, library architecture, library space.

Wstęp

Biblioteka jest organizacją podlegającą ewolucji, która musi stale dostosowywać się do nowoczesnego środowiska i współczesnych wyzwań. Oferta bibliotek powinna być dopasowana do oczekiwań użytkowników, które kształtują zarówno produkty, jak i usługi. Skutkuje to ciągłym badaniem oczekiwań oraz stosowaniem tzw. marketingu bibliotecznego¹. Biblioteka naukowa stoi w obliczu procesu dostosowania swojej oferty do potrzeb jej użytkowników. Oprócz gromadzenia i udostępniania źródeł informacji, przystosowuje swoich użytkowników do umiejętnego przetwarzania wyszukanych danych i informacji. Dzisiejszy czytelnik jest członkiem społeczeństwa informacyjnego, a biblioteka akademicka – mobilnym centrum zarządzania wiedzą. Mobilność bibliotek akademickich to z jednej strony elektroniczne zasoby informacji udostępniane na różnych urządzeniach i w dowolnych miejscach, z drugiej zaś strony, to specyfika pracy współczesnego bibliotecarza. Biblioteka oraz jej pracownicy stają się dynamiczną społecznością, stale doskonalącą swoje umiejętności w celu zaspokojenia zmieniających się potrzeb swoich użytkowników².

Biblioteka akademicka w społeczeństwie informacyjnym i jej rola w strukturze uczelni

Życie i działanie współczesnego człowieka wymaga od niego korzystania z różnorodnych informacji. Poza zasobami demograficznymi, surowcowymi i energetycznymi zasoby informacyjne, które obejmują osiągnięcia

1 K. Żmigrodzka: *Biblioteka akademicka wsparciem gospodarki opartej na wiedzy*. W: *Biblioteka akademicka. Infrastruktura – uczelnia – otoczenie*, Gliwice, 24-25 października 2013 r. Gliwice 2014, s. 398.

2 M. Jędrzejczak: *Mobilna biblioteka akademicka jako centrum zarządzania wiedzą*. W: *Biblioteka w komórce? Przyszłość usług bibliotecznych*. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź 2013, s. 245-252.

nauki, kultury i sztuki, stanowią najistotniejszy składnik potencjału cywilizacyjnego nowego społeczeństwa informacyjnego³.

„Społeczeństwo informacyjne” to termin powszechnie używany zarówno w nauce, jak i w życiu codziennym. Po raz pierwszy pojawił się w artykule japońskiego etnologa Tadao Umeseo w 1963 r.⁴ Jego praca dotyczyła ewolucji teorii społeczeństwa opartego na technologiach informatycznych i przetwarzaniu informacji.

Biblioteki wychodzą naprzeciw wyzwaniom i potrzebom społeczeństwa informacyjnego, którego rozwój postulowała strategia lizbońska, kładąc nacisk na edukację mającą stanowić jedną z wiodących dziedzin w rozwoju społeczeństwa opartego na wiedzy.

Kierunki rozwoju bibliotek akademickich to przede wszystkim organizacja przestrzeni wiedzy, wspieranie biegłości w posługiwaniu się informacją oraz uświadamianie użytkownikom, że biblioteka jest najwłaściwszym miejscem do zdobywania wiarygodnej informacji, a bibliotekarze idealnymi przewodnikami po „oceanie informacji”⁵. Biblioteki stały się miejscem pracy i nauki, ale też przyjazną przestrzenią, gdzie można się spotkać, porozmawiać, wymienić poglądy i odpocząć. Zadania, które niewątpliwie wpisują się w przestrzeń informacyjno-edukacyjną to:

- kształcenie (szkolenia w zakresie umiejętności informacyjnych);
- słuchanie (analizowanie i identyfikowanie potrzeb użytkowników poprzez badania ilościowe i jakościowe; istotne jest tutaj empatyczne wsłuchanie się w potrzeby użytkownika i spojrzenie na korzystanie z zasobów z jego perspektywy);
- informowanie (formy przekazu informacji naukowej; witryna biblioteki, wystawy tradycyjne i elektroniczne, współpraca bibliotek z międzynarodowymi firmami – zbieranie danych i ich udostępnianie, blogi, portale społecznościowe)⁶.

3 T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz: *Społeczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*. Kraków 1999, s. 42. Tryb dostępu: <http://informacyjafrowa.wsb.edu.pl/pdfs/SpolczenstwoInformacyjne.pdf> [20 lipca 2018].

4 Za: J. Papińska-Kacperek: *Nowa epoka – społeczeństwo informacyjne*. W: *Społeczeństwo informacyjne*. Red. J. Papińska-Kacperek. Warszawa 2008, s. 14.

5 Ł. Maciejewska, B. Urbańczyk: *Czego oczekują użytkownicy biblioteki akademickiej w dobie informacji elektronicznej*. W: *Biblioteka: klucz do sukcesu użytkowników*. (ePublikacje instytutu INiB UJ. Red. Maria Kocójowa, Nr 5). Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Uniwersytet Jagielloński. Kraków 2008, s. 48. Tryb dostępu: <http://eprints.rclis.org/13039/1/maciejewskaurbanczyk-n.pdf> [20 lipca 2018].

6 P. Studzińska-Jaksim: *Kształcić, słuchać, informować. Rola i zadania nowoczesnych bibliotek akademickich*. W: *Biblioteka w komórce? Przyszłość usług bibliotecznych*. Mię-

Działalność dydaktyczno-edukacyjna bibliotek akademickich dotyczy kształcenia przede wszystkim użytkowników, ale również i samych bibliotekarzy. Wspomaganie procesu kształcenia przez biblioteki to przygotowanie użytkowników do sprawnego i samodzielnego poszukiwania informacji, jej selekcji, krytycznej oceny oraz wyboru tej najlepszej jakości mającej wartość naukową. Coraz częściej do prowadzenia takiej działalności, biblioteki wykorzystują Internet, korzystając z platform e-learningowych do kształcenia zdalnego.

Innym bardzo ważnym zadaniem biblioteki akademickiej jest działalność dokumentacyjna i bibliometryczna, ponieważ biblioteki naukowe są predysponowane do gromadzenia, opracowywania i przetwarzania danych dotyczących publikacji, raportów z badań, projektów. Prowadzą bibliografie publikacji pracowników, które stanowią nie tylko dokumentację działalności piśmienniczej pracowników uczelni, ale są również bazami wykorzystywanymi przez studentów poszukujących literatury do prac dyplomowych. Ponadto przyczyniają się do zwiększenia widoczności publikacji pracowników oraz są narzędziami umożliwiającymi raportowanie do Modułu Sprawozdawczego Polskiej Bibliografii Naukowej. Bazy umożliwiają generowanie raportów do parametryzacji, awansów zawodowych pracowników, są też przydatne przy ubieganiu się o granty, czy uczestnictwie w konkursach.

Uzupełnianie księgozbioru oraz zasobów elektronicznych o najbardziej aktualne źródła, to kolejna bardzo ważna misja biblioteki. Jest to szczególnie istotne dla nauk technicznych, przyrodniczych czy matematycznych, które należą do najszybciej rozwijających się dziedzin. Kształcenie na najwyższym poziomie wymusza posiadanie literatury najnowszej, stąd też bardzo ważna jest współpraca biblioteki z jednostkami uczelni oraz innymi użytkownikami w procesie gromadzenia literatury. Dlatego też wiele bibliotek polskich i zagranicznych oferuje możliwość zgłaszania przez użytkowników propozycji zakupu. W Bibliotece Głównej Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie (BG) istnieje możliwość zgłoszenia zakupu zbiorów drukowanych poprzez zakładkę „Zaproponuj kupno książki” oraz zbiorów elektronicznych na platformie IBUK-Libra. Wiele bibliotek przygotowało w tym celu specjalne formularze do zgłoszenia propozycji tytułów książek, wśród nich jest Biblioteka Uniwersytecka w Bambergu⁷.

dzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź 2013, s. 134-145.

7 Bamberg University Library. Tryb dostępu: <https://www.uni-bamberg.de/en/ub/acquisition-suggestion/> [22 sierpnia 2018].

Potrzeby i oczekiwania współczesnego użytkownika biblioteki naukowej

Chcąc zaspokoić potrzeby współczesnego odbiorcy informacji biblioteki naukowej, należy je najpierw zidentyfikować. Może się to odbywać np. poprzez badanie ankietowe. Sposobem na komunikację z użytkownikiem, budowanie wizerunku, jak i realizowanie misji naukowo-kulturalnej jest wykorzystanie narzędzi Web 2.0, wśród których wymienić można media społecznościowe, jak np.: Facebook, Instagram oraz blog. Inne dominujące sposoby komunikacji z użytkownikiem w celu wypełnienia zadań naukowych, edukacyjnych czy informacyjnych, to wideo i transmisje na żywo, Wikipedia, serwis Youtube czy Twitter⁸. Bibliotekarze z Purdue University przeprowadzili badania mające na celu ustalenie, z jakich platform społecznościowych korzystają studenci, z jakich chcieliby, aby korzystały biblioteki i jakie treści chcieliby, aby biblioteki zamieszczały na każdej z platform. W tym celu przeprowadzili w 2017 r. ankietę, aby określić nawyki i preferencje studentów w mediach społecznościowych. Wyniki wykazały, że studenci używają obecnie Facebooka, Youtuba i Snapchata, a bibliotekę chcieliby zobaczyć na Facebooku, Instagramie i Twitterze⁹.

Powyższe wyniki badań są sugestią dla bibliotek, aby opracować ulepszone kanały komunikacyjne oraz wyraźnie zaznaczać swoją obecność w mediach społecznościowych. W stosunku do narzędzi Web 2.0 pojawiały się jednakże głosy krytyki, gdyż interaktywność użytkownika, który może być jednocześnie i producentem, i odbiorcą tekstu, obrazu czy też dźwięku, jest dla niektórych krokiem wstecz, ponieważ dopuszczenie milionów internautów, niefachowców do tworzenia sieciowej rzeczywistości, pogłębia szum informacyjny, który jest główną „zmorą” Internetu¹⁰. Użytkownicy bibliotek akademickich to młodzi ludzie wychowani w poczuciu

8 K. Puksza, E. Witkowska: *Facebook, Instagram, blog... i co dalej?* – *Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku w mediach społecznościowych*. „Biuletyn EBIB” 2018, nr 1(178). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/614> [30 sierpnia 2018].

9 H. Howard, S. Huber, L. Carter, E. Moore: *Academic Libraries on Social Media: Finding the Students and the Information They Want*. „Information Technology & Libraries” Vol. 37, nr 1 (2018), s. 11-15. Tryb dostępu: <https://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ital/article/view/10160/pdf> [9 września 2018].

10 M. Wecko: *Portal biblioteki pomostem w procesie komunikacji i wymiany informacji między biblioteką a jej użytkownikiem*. W: *Dolnośląskie Centrum Informacji Naukowej i Ekonomicznej – biblioteka otwarta*. Pod red. B. Żmigrodzkiej. Wrocław 2011, s. 68.

nieograniczonego dostępu do informacji. Ci „cyfrowi tubylcy” wykazują biegłość w obsłudze narzędzi informacyjnych, słabą ich stroną jest zaś przetwarzanie informacji, tj. wyszukiwanie, selekcja i ocena. Generacja Google nie jest zwiastunem końca bibliotek, lecz otwiera nowe możliwości na odegranie kluczowej roli w procesie kształtowania społeczeństwa opartego na wiedzy¹¹. Na atrakcyjność biblioteki akademickiej w oczach współczesnego konsumenta informacji wpływa wizerunek biblioteki, wszelkie działania *public relations*, dostosowanie oferty do potrzeb współczesnego użytkownika, architektura budynku. Aby przyciągnąć pokolenie Google, biblioteki naukowe powinny dostosować swoją ofertę do aktualnego odbiorcy i zaplanować działania, które zwiększyłyby liczbę odwiedzających i korzystających użytkowników. Wydzielenie odrębnych miejsc do pracy indywidualnej czy też odpowiedniej przestrzeni do pracy grupowej i spotkań, jest dzisiaj oczywistością. Takie miejsca charakteryzują się wielką różnorodnością i występują praktycznie w każdej bibliotece akademickiej.

Witryna biblioteczna to doskonale miejsce promocji instytucji, narzędzie współpracy i komunikacji z użytkownikiem prezentujące działalność i zasoby biblioteki. Dzięki dobrej stronie internetowej oraz działaniom *public relations* zwiększył się zasięg oddziaływania biblioteki. Przykładem dobrej praktyki dopasowania strony internetowej do obowiązującej identyfikacji wizualnej jest Biblioteka Uniwersytecka w Santa Cruz¹² czy też Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Humboldta w Berlinie¹³. Strony te bardzo dobrze korespondują z serwisami uczelnianymi, ponieważ wykazują spójność na poziomie wizualnym poprzez schematyczny układ czy też logo.

Dobra strona internetowa, która spełnia powyższe warunki, jest ponadto szczególnie ważna dla bibliotek cyfrowych, których odbiorcą jest użytkownik wirtualny. Wówczas sam budynek i wszelkie udogodnienia architektoniczne nie mają znaczenia, a witryna biblioteczna staje się wizytówką biblioteki. Biblioteki cyfrowe są odpowiedzią na rosnące wymagania użytkowników w zakresie nieograniczonej dostępności do zbiorów i jednym z przejawów aktywności współczesnej biblioteki akademickiej. Umożliwiają bezpłatne korzystanie o każdej porze i z dowolnego miejsca z wybranych zasobów bibliotecznych. Jest to szczególnie ważne w procesie kształcenia

11 S. Skórka: *Biblioteka akademicka wobec wyzwań użytkowników „generacji Google”*. „Biblioteka i Edukacja” 2012, nr 1, s. 1-3.

12 Biblioteka Uniwersytecka w Santa Cruz. Tryb dostępu: <https://library.ucsc.edu/> [16 września 2018].

13 Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. Tryb dostępu: <https://www.ub.hu-berlin.de/de/> [16 września 2018].

na odległość. Dzięki digitalizacji i tworzeniu bibliotek cyfrowych możliwe jest udostępnianie zasobów szerokiej liczbie użytkowników, ochrona i archiwizacja zbiorów czy też promowanie instytucji w skali globalnej. Digitalizacja przyczynia się do rozwiązania problemu niszczenia cennych zbiorów, w tym druków i rękopisów wymagających szczególnej ochrony, daje możliwość nie tylko utworzenia elektronicznych kopii archiwalnych, ale także ich upowszechniania. „Z ekonomicznego punktu widzenia zaletą cyfryzacji jest zmniejszenie zapotrzebowania na powierzchnie magazynowe”¹⁴. Biblioteki musiały szybko zareagować na nowe technologie, które dawały nowe narzędzia służące podtrzymywaniu kontaktu z czytelnikami.

W odpowiedzi na Web 2.0 pojawił się termin „Library 2.0” (Biblioteka 2.0). Biblioteka 2.0, to biblioteka społeczności czytelników i bibliotekarzy cyfrowych. Sam termin oznacza wyszukiwanie informacji przez bibliotekarza przy jednoczesnym zaangażowaniu użytkownika, którego aktywność jest nieodłącznym elementem Biblioteki 2.0. Jej ideą jest koncentracja na użytkowniku, który chce uczestniczyć w działalności biblioteki, zaznaczając swoją obecność przez komunikatory, kanały RSS, wiki, blogi czy tagi. Dzięki możliwości wykorzystania tych narzędzi ma miejsce dwukierunkowy przepływ informacji między bibliotekarzem a użytkownikiem, co przyczynia się do udoskonalania usług bibliotecznych. Dziś często pierwszy kontakt z biblioteką odbywa się nierzadko za pomocą stron WWW biblioteki, które są portalem lub serwisem bibliotecznym. Portale te, wzbogacone o nowe technologie, umożliwiają dialog między biblioteką a jej użytkownikami. W elektronicznej komunikacji z użytkownikiem jest wiele różnorodnych form, m.in.: poczta elektroniczna, formularze (WWW, interaktywne), newslettery, e-ankiety, księgi gości, listy i fora dyskusyjne, czat. Ciekawym rozwiązaniem jest specjalistyczne oprogramowanie typu *Web Contact Center*, którego przykładem jest *Co-browsing*, pozwalające oglądać ekran użytkownika, a użytkownikowi ekran bibliotekarza¹⁵.

Nowoczesne technologie, kanały komunikacji z użytkownikiem, odpowiednia witryna biblioteczna, to istotne elementy, mające decydujący wpływ na liczbę wirtualnych użytkowników biblioteki. Aby jednak wzrosła liczba użytkowników biblioteki fizycznie ją odwiedzających, musi być ona atrakcyjna pod względem architektonicznym i mieć tak zorganizowaną

14 E. Dobrzyńska-Lankosz: *Biblioteka cyfrowa jako jeden z przejawów aktywności współczesnej biblioteki akademickiej*. W: *Biblioteka w kryzysie czy kryzys w bibliotece?: IV Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej*. Łódź 2010, s. 65.

15 M. Wecko: *Portal biblioteki...*, dz. cyt., s. 69-73.

przestrzeni, aby zachęcić użytkowników do odwiedzin nie tylko w celach naukowych, ale także korzystania z jej działań kulturotwórczych. Biblioteka stała się miejscem do pracy grupowej i indywidualnej, stąd też powszechnym stało się wyodrębnienie przestrzeni na pokoje do pracy grupowej i indywidualnej, jak i również stanowisk posiadających wejścia do prywatnych laptopów. Równie ważnym stała się organizacja miejsca na pracownice kserograficzne, skanery, miejsca do digitalizacji zbiorów, strefy *chillout'u* czy też kąciki gastronomiczne. Tak więc w nowoczesnej bibliotece akademickiej przewidziane powinny być miejsca do nauki i udzielania informacji oraz spędzania czasu wolnego.

Przy projektowaniu budynków bibliotek istotne znaczenie ma ich funkcjonalność. H. Faulkner-Brown podkreśla zasadę *flexibility*, elastyczności budynku, tak aby było możliwe przeorganizowanie danej struktury, przystosowanie jej do zmieniających się potrzeb i wymagań użytkowników¹⁶.

Oferta biblioteki akademickiej jako centrum edukacyjnego

We współczesnych bibliotekach akademickich edukacja informacyjna stanowi stały element programu studiów. Biblioteki naukowe opracowały własne strategie szkoleń i siatki przedmiotów. Są to już nie tylko kursy z przysposobienia bibliotecznego dla studentów pierwszego roku studiów, ale również zajęcia z metodyki wyszukiwania źródeł informacji naukowej¹⁷ kierowane do pracowników naukowych i doktorantów. Przykładem jest inicjatywa Biblioteki Politechniki Lubelskiej oferująca szkolenia dotyczące informacji naukowej, zasobów naukowych, zarządzania bibliografią, czy *E-resources available through your library* kierowane do studentów i doktorantów obcojęzycznych¹⁸.

Bardzo bogaty pakiet szkoleń oferuje Biblioteka Uniwersytecka w Wiedniu. Szkolenia tam prowadzone dotyczą technik wyszukiwawczych i innych

16 H. Faulkner-Brown: *Some thoughts on the design of major library buildings*. W: *Intelligent Library Buildings proceedings of the Tenth Seminar of the IFLA Section on Library Buildings and Equipment: The Hague, Netherlands, 24-29 August 1997*. Ed. by M.-F. Bisbrouck and M. Chauveinc; International Federation of Library Associations and Institutions. München 1999, s. 9-24.

17 Biblioteka Główna Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Tryb dostępu: <http://bg.up.lublin.pl/4715/?rid=10744> [16 września 2018].

18 S. Pietrzyk-Leonowicz: *Miejsce biblioteki w strukturze uczelni*. W: *Z problemów bibliotek naukowych Wrocławia 13, V Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy*. Red. A. Łuszk-pak, J. Leśniewski. Wrocław 2017, s. 26.

ważnych tematów bibliotecznych, i mają wspierać kompetencje informacyjne użytkowników biblioteki. Zajęcia są podzielone na dwa główne bloki: szkolenia ogólne i szkolenia online. Szkolenia ogólne obejmują m.in.: podstawy korzystania z Biblioteki, wykorzystanie zasobów elektronicznych, wyszukiwanie „pod opieką”, zajęcia korzystania z wypożyczalni międzybibliotecznej, prawo autorskie i plagiaryzm. Szczególnie interesującą ofertę szkoleniową przygotowano dla doktorantów: warsztaty składające się z kilku bloków tematycznych i zawierające m.in.: wyszukiwanie literatury i zarządzanie przez menedżery bibliografii, zastosowanie wskaźników altmetrycznych, strategie publikowania w modelu *open access*, prezentację wyników badań, pisanie, prezentacje i komunikację w języku angielskim, wspieranie badań i składanie wniosków o dofinansowanie, planowanie kariery i zarządzanie projektami, weryfikację danych¹⁹. W odróżnieniu od innych ofert szkoleń bibliotek akademickich grupą docelową w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wiedniu mogą być nie tylko studenci, doktoranci i pracownicy naukowcy, ale dowolna grupa użytkowników tzw. *interested public*²⁰.

W większości szkół wyższych szkolenie biblioteczne ma charakter obowiązkowy, w niektórych z wpisem do indeksu. Głównymi uczestnikami szkoleń są studenci I stopnia studiów stacjonarnych i niestacjonarnych, którym przekazuje się informacje na temat podstawowych usług i narzędzi bibliotecznych. Zdecydowanie rzadziej szkolenia skierowane są do studentów II i III stopnia, co oznacza, że ta forma edukacji bibliotecznej sprawdza się do tzw. przysposobień bibliotecznych. Większość bibliotek szkoli także w zakresie wyszukiwania w licencjonowanych bazach danych²¹.

Przy projektowaniu oferty edukacyjnej istotne jest rozpoznanie opinii, nawyków, posiadanych umiejętności i potrzeb informacyjnych odbiorców szkoleń, np. w formie badania ankietowego. Tego typu badanie odbyło się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie i dostarczyło wielu ciekawych obserwacji i wniosków istotnych dla całego środowiska akademickiego. Zwrócono uwagę, że szkolenia biblioteczne powinny obejmować mniejszy zakres materiału i być silniej ukierunkowane tematycznie.

19 Biblioteka Uniwersytecka w Wiedniu. Tryb dostępu: <https://bibliothek.univie.ac.at/schulungen.html> [21 sierpnia 2018].

20 Tamże. Tryb dostępu: https://bibliothek.univie.ac.at/schulungen-eressourcen_grundlagen.html [21 sierpnia 2018].

21 J. Dziak, E. Rozkosz, M. Karciarz, Z. Wiorogórska: *Edukacja informacyjna w polskich bibliotekach akademickich – raport z badań*. „Bibliotheca Nostra, Śląski Kwartalnik Naukowy” 2013, nr 1(31), s. 26-41. Tryb dostępu: <http://hdl.handle.net/11479/30> [13 października 2018].

Szkolenia jednorazowe cechują się niską efektywnością. Spośród trzech form szkoleniowych: online, w bibliotece z biernym uczestnictwem i w bibliotece z uczestnictwem aktywnym, zdecydowana większość respondentów wybrała aktywną formę szkolenia w bibliotece. Tematy, które wzbudzają największe zainteresowanie odbiorców, to przede wszystkim tworzenie bibliografii i wyszukiwanie informacji połączone z jej ewaluacją. Ogromne znaczenie ma też wsparcie instytucjonalne umożliwiające rozwijanie kompetencji dydaktycznych bibliotekarzy poprzez uczestnictwo w kursach, szkoleniach z zakresu pedagogiki, metod nauczania czy tworzenia szkoleń online²².

Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Tallinie organizuje szkolenia dla nowych użytkowników. Odbywają się one w formie e-szkoleń na platformie Moodle lub za pomocą filmów instruktażowych na stronie biblioteki, także w języku angielskim. Po zakończonym kursie każdy może sprawdzić swoją wiedzę, rozwiązując quiz. Biblioteka oferuje też szkolenia specjalistyczne z zakresu e-źródeł, czy organizowania warsztatu pracy naukowo-dydaktycznej²³.

Biblioteka akademicka jako miejsce spotkań

Biblioteki akademickie, oprócz funkcji informacyjnej i edukacyjnej pełnią coraz częściej funkcję społeczną i kulturalną. Z powodzeniem wchodzi w rolę tzw. trzeciego miejsca, w którym łączy się praca naukowo-badawcza z aktywnością towarzyską. Rośnie znaczenie bibliotek jako miejsc popularnych w środowisku akademickim i lokalnym²⁴. Działalność kulturotwórcza bibliotek naukowych najczęściej realizuje się poprzez wykłady, szkolenia, promocje książek, prezentacje kolekcji zbiorów, spotkania z autorami, twórcami nauki i sztuki, konkursy i formy wizualne. Wydarzenia te są zazwyczaj poprzedzone odpowiednią promocją, aby mogły

22 L. Nalewajska: *Proces tworzenia oferty edukacyjnej w bibliotece akademickiej – na przykładzie Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. „Przegląd Biblioteczny” 2018, z. 2, s. 165-193.

23 D. Woźniak: *Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Tallinie – wrażenia z pobytu w ramach programu Erasmus+*. „Biuletyn EBIB” 2017, nr 4(174). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/540> [3 października 2018].

24 K. Olesiak: *Działalność edukacyjno-kulturalna bibliotek akademickich na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego*. „Biuletyn EBIB” 2016, nr 5(167). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/460> [3 października 2018].

zaistnieć w świadomości odbiorców. Przedsięwzięcia naukowo-kulturalne, edukacyjne i artystyczne budują pozytywny obraz biblioteki i przyciągają czytelników, zachęcając ich do regularnych odwiedzin i korzystania ze stałej oferty placówki.

Do ważnych corocznych wydarzeń akcentowanych w wielu bibliotekach, również akademickich, należy Tydzień Bibliotek organizowany w maju, którego celem jest promocja czytelnictwa i działalności bibliotek. Wydarzeniu towarzyszą różne inicjatywy, kierowane praktycznie do wszystkich grup wiekowych. W Bibliotece Głównej Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie odbyły się warsztaty, wystawy, konkursy i wykłady. Zorganizowane zostały wystawy: reprintów oraz książek o intrygujących tytułach. Natomiast na tarasie Biblioteki urządzono strefę relaksu, gdzie można było skorzystać z gier planszowych, złożyć origami, pokolorować antystresową zakładkę do książki. W całym budynku na spostrzegawczych czekały ciekawostki na temat nośników i technik czytania, a dla kreatywnych został zorganizowany konkurs na hasło promujące czytelnictwo²⁵. W ramach Dnia Otwartego Funduszy Europejskich zaprezentowano najważniejsze informacje i ciekawostki o stolicach europejskich, przeprowadzono wykłady o kajakarstwie morskim oraz o kuchni śródziemnomorskiej. Ostatni wykład wzbudził duży entuzjazm wśród uczestników, którymi byli uczniowie technikum gastronomiczno-hotelarskiego w Lublinie, ponieważ połączony był z degustacją pizzy²⁶. Takie spotkania czynią bibliotekę bliższą i tworzą jej pozytywny wizerunek.

Biblioteki celebują ponadto święta międzynarodowe, jak np.: Światowy Dzień Bibliotekarzy i Bibliotek, Światowy Dzień Książki i Praw Autorskich, Międzynarodowy Dzień Lasów. Wydarzenia te organizowane są samodzielnie przez jednostki lub we współpracy ze studenckimi kołami naukowymi. Pozytywny wizerunek jednostki budowany jest przez organizowanie akcji charytatywnych. Biblioteka Główna Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie wzięła udział w akcji „Antykwariat marzeń”, polegającej na zbiorce książek, a następnie przekazaniu ich na kiermasz, z którego dochód został przeznaczony na spełnianie marzeń ciężko chorych dzieci²⁷.

25 Biblioteka Główna Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Tryb dostępu: <http://bg.up.lublin.pl/biblioteka/?page=4&rid=14887> [18 września 2018].

26 Tamże. Tryb dostępu: <http://bg.up.lublin.pl/biblioteka/?page=4&rid=14884> [18 września 2018].

27 Tamże. Tryb dostępu: <https://www.facebook.com/bguplublin> [3 października 2018].

W wielu miastach Polski organizowane są festiwale nauki, w które aktywnie włączają się biblioteki. Są to wydarzenia o charakterze naukowo-kulturalnym i jednocześnie promującym i popularyzującym najnowsze osiągnięcia naukowe i techniczne. W Lublinie deklaracja o powołaniu Lubelskiego Festiwalu Nauki (LFN) została podpisana przez rektorów pięciu lubelskich uczelni i dyrektora Instytutu Agrofizyki Polskiej Akademii Nauk. Dała początek największej imprezie popularnonaukowej na Lubelszczyźnie, która trwale wpisała się w przestrzeń społeczną i kulturową Lublina i regionu. Działalność bibliotek akademickich Lublina w czasie LFN widoczna jest w organizacji wykładów popularnonaukowych wygłaszanych przez bibliotekarzy („Herbata esencją mądrości”, „Miód mądrością medycyny naturalnej”, „Niezwykłe losy wynalazków i ich twórców”) i zaproszonych gości („Kajakowe opowieści” czy „Natura jest dziedziną wolności”). Projekty kierowane są również do uczniów młodszych klas szkoły podstawowej. W czasie ostatniej edycji festiwalu realizowane były projekty: „Poszukiwanie skarbu w bibliotece” oraz warsztaty plastyczne polegające na zdobieniu płóciennych toreb za pomocą szablonów.

Podczas organizowanych pikników naukowych proponowane są prezentacje z wykorzystaniem najnowszych osiągnięć i udogodnień dla osób z dysfunkcją wzroku i słuchu. Dużym zainteresowaniem cieszą się warsztaty z kaligrafii (pisanie gęsim piórem), czy pisania na maszynie, które młodym osobom ukazują historię piśmiennictwa. Bibliotekarze odważnie prezentują tematy niezwiązane z czytelnictwem, organizując m.in. warsztaty ilustracji żurnalowej/modowej poprowadzone przez zaproszonego gościa.

W bibliotekach akademickich odbywają się także cykliczne spotkania kierowane przede wszystkim do środowiska akademickiego, ale także do wszystkich zainteresowanych. Jako przykład można podać comiesięczne wykłady otwarte, dotyczące różnorodnej tematyki, np. z cyklu „Sekrety Natury”, które przyczyniają się do budowania i wzmocnienia kontaktów międzyludzkich i wymiany doświadczeń²⁸. Szczególnie ważne jest to w dzisiejszych czasach, w których technologia dominuje w życiu człowieka.

28 E. Kosik: *Kreowanie wizerunku bibliotek poprzez imprezy społeczno-kulturalne*. „Biuletyn EBIB” 2016, nr 2(164). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/418> [3 października 2018].

Podsumowanie

Biblioteki akademickie stoją przed kolejnym wyzwaniem związanym z wejściem w życie *Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, w związku z tym muszą sprostać stojącym przed nimi wymaganiom. W myśl ustawy w uczelni ma działać system biblioteczno-informacyjny, którego podstawę stanowi biblioteka (art. 54.1), zaś jednym z zadań uczelni jest „Upowszechnianie i pomnażanie osiągnięć nauki, kultury narodowej i techniki, w tym poprzez gromadzenie i udostępnianie zbiorów bibliotecznych i informacyjnych” (art. 11).

Centrum Kształcenia IDEA oferuje bogaty wachlarz szkoleń kierowany do jednostek naukowych. Dotyczą one, m.in. Ustawy 2.0 i interpretacji zawartych w niej postulatów, warsztatu pracy naukowca – wykorzystania narzędzi wspomagających proces pisanie tekstów (w tym menedżerów bibliografii), wyszukiwania źródeł, udostępniania publikacji w Internecie, pisanie artykułów naukowych, promocji i budowania wizerunku uczelni²⁹. Szkolenia są dość kosztowne i nie każda jednostka naukowa może sobie pozwolić na wysłanie swojego przedstawiciela. Pojawia się zatem pytanie, czy biblioteka naukowa nie mogłaby wyjść z ofertą tego typu szkoleń do swojej uczelni? Wymagałoby to od niej oczywiście odpowiedniego przygotowania formalnego, opracowania programów, w tym rzetelnego przygotowania bibliotekarzy. Inną tematyką szkolenia, której biblioteka mogłaby się podjąć, to np. zagadnienie wskaźników altmetrycznych czy nowych narzędzi bibliometrycznych: InCites na platformie Web of Sciences oraz SciVal na platformie Scopus. Zarówno na jedno, jak i na drugie narzędzie została zamówiona przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego licencja pilotażowa na 2018 r. Szczególnie ważna jest wiedza na temat funkcjonalności i zastosowania narzędzia analitycznego SciVal, które będzie źródłem do pobrania wskaźników i zagregowanych danych bibliometrycznych na potrzeby przygotowania rankingu *Perspektyw* oraz oceny jednostki.

Ze względu na dynamiczny rozwój otwartej nauki, która zakłada, że wiedza naukowa powinna być publicznie udostępniana, w gestii bibliotek naukowych leży promowanie otwartości poprzez różne działania, jak, np. popularyzowanie *open data day*³⁰, czy też umieszczenie na swojej

29 Centrum Kształcenia Idea. Tryb dostępu: <http://cknik.pl/> [23 sierpnia 2018].

30 Biblioteka Politechniki Wrocławskiej. Tryb dostępu: <http://biblioteka.pwr.edu.pl/aktualnosci/open-data-day-2018-111.html> [24 sierpnia 2018].

stronie domowej odrębnej zakładki z informacją o *open access*³¹. Publikowanie w otwartym dostępie i regularne udostępnianie danych badawczych w portalach społecznościowych (np. *ResearchGate*, *Academia.edu*), czy też w otwartych czasopismach i repozytoriach, przynosi korzyści zarówno użytkownikom, jak i autorom (rozwój kariery zawodowej, wzbogacenie profilu zawodowego, budowanie sieci kontaktów). Ponadto prace zamieszczone w otwartym dostępie mają większą liczbę cytowań. Korzyści dla autorów przekładają się na korzyści dla uczelni.

Otwartość biblioteki naukowej wyraża się poprzez otwarty dostęp do zbiorów, przyjazną przestrzeń dla użytkownika, która jest dla niego nie tylko miejscem zdobywania wiedzy, pracy i nauki, ale również odpoczynku i relaksu. Biblioteka spełnia zatem rolę zarówno centrum edukacyjnego, jak i miejsca spotkań.

Bibliografia

1. Bamberg University Library. Tryb dostępu: <https://www.uni-bamberg.de/en/ub/acquisition-suggestion/> [22 sierpnia 2018].
2. Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej. Tryb dostępu: <http://www.bg.pw.edu.pl/index.php/ruch-open-access> [24 sierpnia 2018].
3. Biblioteka Główna Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Facebook. Tryb dostępu: <https://www.facebook.com/bguplublin> [3 października 2018].
4. Biblioteka Główna Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. Tryb dostępu: <http://bg.up.lublin.pl/4715/?rid=10744> [16 września 2018]; <http://bg.up.lublin.pl/biblioteka/?page=4&rid=14887> [18 września 2018]; <http://bg.up.lublin.pl/biblioteka/?page=4&rid=14884> [18 września 2018].
5. Biblioteka Politechniki Wrocławskiej. Tryb dostępu: <http://biblioteka.pwr.edu.pl/aktualnosci/open-data-day-2018-111.html> [24 sierpnia 2018].
6. Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. Tryb dostępu: <https://www.ub.hu-berlin.de/de/> [16 września 2018].
7. Biblioteka Uniwersytecka w Santa Cruz. Tryb dostępu: <https://library.ucsc.edu/> [16 września 2018].
8. Biblioteka Uniwersytecka w Wiedniu. Szkolenie. Tryb dostępu: <https://bibliothek.univie.ac.at/schulungen.html> [21 sierpnia 2018].
9. Biblioteka Uniwersytecka w Wiedniu. Wykorzystanie e-zasobów: podstawy. Tryb dostępu: <https://bibliothek.univie.ac.at/schulungen-eressourcen-grundlagen.html> [21 sierpnia 2018].
10. Centrum Kształcenia Idea. Tryb dostępu: <http://cknik.pl/> [23 sierpnia 2018].

31 Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej. Tryb dostępu: <http://www.bg.pw.edu.pl/index.php/ruch-open-access> [24 sierpnia 2018].

11. Dobrzyńska-Lankosz E.: *Biblioteka cyfrowa jako jeden z przejawów aktywności współczesnej biblioteki akademickiej*. W: *Biblioteka w kryzysie czy kryzys w bibliotece?: IV Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej*. Łódź 2010, s. 65.
12. Dziak J., Rozkosz E., Karciarz M., Wiorogórska Z.: *Edukacja informacyjna w polskich bibliotekach akademickich – raport z badań*. „Bibliotheca Nostra, Śląski Kwartalnik Naukowy” 2013, nr 1(31), s. 26-41. Tryb dostępu: <http://hdl.handle.net/11479/30> [13 października 2018].
13. Faulkner-Brown H.: *Some thoughts on the design of major library buildings*. W: *Intelligent Library Buildings proceedings of the Tenth Seminar of the IFLA Section on Library Buildings and Equipment: The Hague, Netherlands, 24-29 August 1997*. Ed. by M.-F. Bisbrouck and M. Chauveinc; International Federation of Library Associations and Institutions. München 1999, s. 9-24.
14. Goban-Klas T., Sienkiewicz P.: *Społeczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*. Kraków 1999.
15. Howard, H., Huber S., Carter L., Moore E.: *Academic Libraries on Social Media: Finding the Students and the Information They Want*. „Information Technology & Libraries” Vol. 37, nr 1 (2018), s. 11-15. Tryb dostępu: <https://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ital/article/view/10160/pdf> [9 września 2018].
16. Jędrzejczak M.: *Mobilna biblioteka akademicka jako centrum zarządzania wiedzą*. W: *Biblioteka w komórce? Przyszłość usług bibliotecznych. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*. Łódź 2013, s. 245-252.
17. Kosik E.: *Kreowanie wizerunku bibliotek poprzez imprezy społeczno-kulturalne*. „Biuletyn EBIB” 2016, nr 2(164). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/418> [3 października 2018].
18. Maciejewska Ł., Urbańczyk B.: *Czego oczekują użytkownicy biblioteki akademickiej w dobie informacji elektronicznej*. W: *Biblioteka: klucz do sukcesu użytkowników* (ePublikacje instytutu INiB UJ. Red. Maria Kocójowa, Nr 5). Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Uniwersytet Jagielloński. Kraków 2008, s. 42-52. Tryb dostępu: <http://eprints.rclis.org/13039/1/maciejewskaurbańczyk-n.pdf> [20 lipca 2018].
19. Nalewajska L.: *Proces tworzenia oferty edukacyjnej w bibliotece akademickiej – na przykładzie Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. „Przegląd Biblioteczny” 2018, z. 2, s. 165-193.
20. Olesiak K.: *Działalność edukacyjno-kulturalna bibliotek akademickich na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego*. „Biuletyn EBIB” 2016, nr 5(167). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/460> [3 października 2018].
21. Pietrzyk-Leonowicz S.: *Miejsce biblioteki w strukturze uczelni*. W: *Z problemów bibliotek naukowych Wrocławia 13, V Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy*. Red. A. Łuszek, J. Leśniewski. Wrocław 2017, s. 19-34.
22. Puksza K., Witkowska E.: *Facebook, Instagram, blog... i co dalej? – Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku w mediach społecznościowych*. „Biuletyn EBIB” 2018, nr 1(178). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/614> [30 sierpnia 2018].
23. Skórka S.: *Biblioteka akademicka wobec wyzwań użytkowników „generacji Google”*. „Biblioteka i Edukacja” 2012, nr 1, s. 1-3.

24. *Spółeczeństwo informacyjne*. Red. J. Papińska-Kacperek. Warszawa 2008.
25. Studzińska-Jaksim P.: *Kształcić, słuchać, informować. Rola i zadania nowoczesnych bibliotek akademickich*. W: *Biblioteka w komórce? Przyszłość usług bibliotecznych*. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź 2013, s. 134-145.
26. Wecko M.: *Portal biblioteki pomostem w procesie komunikacji i wymiany informacji między biblioteką a jej użytkownikiem*. W: *Dolnośląskie Centrum Informacji Naukowej i Ekonomicznej – biblioteka otwarta*. Pod red. B. Żmigrodzkiej. Wrocław 2011, s. 68-73.
27. Woźniak D.: *Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Tallinnie – wrażenia z pobytu w ramach programu Erasmus+*. „Biuletyn EBIB” 2017, nr 4(174). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/540> [3 października 2018].
28. Żmigrodzka K.: *Biblioteka akademicka wsparciem gospodarki opartej na wiedzy*. W: *Biblioteka akademicka. Infrastruktura – uczelnia – otoczenie*, Gliwice, 24-25 października 2013 r. Gliwice 2014, s. 393-409.

dr Marcin Pędich
mpedich@gmail.com

ANALIZA ORGANIZACJI PRZESTRZENNEJ BIBLIOTEKI Z PUNKTU WIDZENIA KULTURY ORGANIZACYJNEJ NA PRZYKŁADZIE GMACHU BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ IM. JERZEGO GIEDROYCIA I KSIĄŻNICY PODLASKIEJ IM. ŁUKASZA GÓRNICKIEGO

**LIBRARY SPACE AS SEEN THROUGH THE LENS OF ORGANISATIONAL
CULTURE: THE BUILDING OF THE UNIVERSITY LIBRARY IN BIAŁYSTOK
AND KSIĄŻNICA PODLASKA**

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie oceny dawnego gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia, obecnie zajmowanego przez Książnicę Podlaską im. Łukasza Górnickiego, z użyciem innowacyjnej metodologii badania fizycznej przestrzeni gmachów bibliotecznych w oparciu o teoretyczny model analizy kultury organizacyjnej oparty o model wymiarów kultury zaproponowany przez Geerta Hofstede. W badaniu zastosowano metodę obserwacji uczestniczącej, w której badacz analizuje organizację przestrzenną biblioteki z punktu widzenia czytelnika, w oparciu o formularz dotyczący aspektów organizacji przestrzennej związanych z wybranymi wymiarami kultury z modelu 6D Hofstede. Badanie wykazało, że model kultury organizacyjnej omawianych bibliotek wyłaniający się z organizacji przestrzennej ich gmachu, odbiega od zaleceń literatury przedmiotu. Co więcej, po przejściu gmachu przez Książnicę Podlaską, skopiowano wiele chybionych rozwiązań przestrzennych stosowanych wcześniej w Bibliotece Uniwersyteckiej, mimo iż te biblioteki pełnią zasadniczo odmienne funkcje.

Słowa kluczowe: przestrzeń biblioteczna, organizacja przestrzenna, architektura bibliotek, budownictwo biblioteczne, kultura organizacyjna.

Abstract

The aim of the article is to present an assessment of the former building of Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, which is currently occupied by Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego using an innovative methodology of analysing the physical space of library buildings in relation to a theoretical model of organisational culture based on Geert Hofstede's six-dimensional model of culture. Research was conducted using the hidden agent method, whereby the researcher posed as a reader to observe library space and analyse it on the basis of an observation form detailing aspects of spatial organisation related to selected dimensions of culture from Hofstede's 6D model. The research indicates that the image of organisational culture projected by the space of the library building in question diverges from what is proposed in subject literature. Moreover, the spatial organisation of Książnica Podlaska copies many of the solutions adopted by the building's previous occupant, even though the role of the two libraries is markedly different.

Keywords: library space, spatial organisation, library architecture, library buildings, organisational culture.

Wstęp

Przestrzeń biblioteczna i jej wykorzystanie to istotne zagadnienia dla funkcjonowania bibliotek. Organizacja przestrzenna wpływa na wiele aspektów działalności biblioteki, od kwestii organizacyjnych i technicznych, po kulturę organizacyjną i wizerunek biblioteki. W ostatnich dekadach w Polsce powstało wiele nowych gmachów bibliotecznych, dokonuje się też remontów i rewitalizacji w siedzibach już istniejących. Problematyka organizacji przestrzennej bibliotek stała się zatem istotnym obszarem zainteresowania badaczy. Jednocześnie, mimo iż koncepcje kultury organizacyjnej przeniknęły w ostatnich latach do świadomości środowiska bibliotekarskiego, niewiele jest publikacji łączących te dwa zagadnienia, szczególnie w bardziej ogólnym i kompleksowym wymiarze.

Związkom między organizacją przestrzenną biblioteki a jej kulturą organizacyjną Elżbieta Barbara Zybert poświęciła rozdział w książce *Kultura organizacyjna w bibliotekach*¹. Autorka podkreśla, że budynek

1 E. B. Zybert: *Organizacja przestrzeni bibliotecznej jako element kultury organizacyjnej*. W: E. B. Zybert: *Kultura organizacyjna w bibliotekach*. Warszawa 2004, s. 163-177.

i wyposażenie biblioteki można uznać za artefakty, czyli materialne przejawy jej kultury organizacyjnej. Organizacja przestrzenna odgrywa szczególną rolę w kreowaniu przyjaznej, otwartej atmosfery istotnej w bibliotece przyjmującej postawę „prokliencką”. Jako najważniejszą cechę „przyjaznej” przestrzeni bibliotecznej E. B. Zybert wymienia łatwość poruszania się po bibliotece (wynikającą przede wszystkim z intuicyjnej, logicznej i czytelnej organizacji wnętrza). Jedną z najważniejszych cech przyjaznej przestrzeni bibliotecznej wydaje się też „otwartość wizualna”, a więc taka organizacja wnętrza, która pozwala czytelnikowi widzieć jak najwięcej wnętrza biblioteki – zwiększa to wspomnianą łatwość poruszania się po bibliotece i pomaga w pokonaniu barier psychologicznych, związanych z korzystaniem z biblioteki. Ta otwartość, zarówno wizualna, jak i fizyczna, jest najczęściej wymienianym aspektem dobrej przestrzeni bibliotecznej. Istotny dla stworzenia przyjaznej atmosfery jest też wystrój wnętrza. Trudno jednoznacznie określić, co stanowi o przyjazności wystroju, ale E. B. Zybert wymienia tu takie cechy, jak unikanie zarówno przepychu, jak i monotonii oraz wprowadzenie skromnych elementów zdobniczych (obrazy, kwiaty, sztuka użytkowa). Przyjazności biblioteki służy też wolny dostęp i swoboda kontaktów między czytelnikiem a bibliotekarzem.

Kilka artykułów na ten temat pojawia się w tomie *Kultura organizacyjna w bibliotece*², ale w niewielkim stopniu odwołują się one do zagadnień kultury organizacyjnej. W zawartym w tym tomie artykule Agnieszka Bogusz zaznacza, że podstawę kultury organizacyjnej „stanowi już projekt architektoniczny budynku i organizacja pomieszczeń”³. Autorka nie rozwija jednak dalej tego tematu, nie wyjaśnia, jak organizacja przestrzenna wiąże się z kulturą organizacyjną, skupiając się na innych aspektach kultury organizacyjnej.

Kolejny artykuł, autorstwa Radosława Gazińskiego i Mirosławy Różyckiej⁴, dotyczy już bezpośrednio organizacji przestrzennej bibliotek (w adaptowanych budynkach historycznych), jednak w kwestii kultury organizacyjnej, również ogranicza się do pojedynczego stwierdzenia. Autorzy wyjaśniają, że organizacja przestrzenna biblioteki jest istotnym

2 *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008.

3 A. Bogusz: *Image nowo powstającej biblioteki w oparciu o kulturę organizacyjną na przykładzie Biblioteki Politechniki Krakowskiej*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 361-373.

4 R. Gaziński, M. Różycka: *Adaptacja obiektów historycznych na potrzeby biblioteki naukowej na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 413-426.

elementem jej kultury organizacyjnej, ponieważ „wpływa [...] na lepszą lub gorszą obsługę użytkownika”⁵.

Autorka innego artykułu zawartego w tym samym tomie, Lidia Szczygłowska⁶, podkreśla, że „tradycyjna kultura organizacyjna biblioteki, kładąca nacisk na stabilność, sztywne zasady, reguły i kontrolę”⁷ kontrastuje z potrzebami czytelników nowoczesnej biblioteki akademickiej. Podobnie Maria Pawłowska w swoim artykule wskazuje, że „kultura organizacyjna nowoczesnej biblioteki jest skierowana na użytkownika”⁸ i że powinno to znaleźć odzwierciedlenie w otwartym planowaniu wnętrza. M. Pawłowska podkreśla też znaczenie aranżacji i wyposażenia wnętrza biblioteki jako artefaktów fizycznych kultury organizacyjnej.

Ukazały się też dwa artykuły autora niniejszej pracy, wiążące architekturę i organizację przestrzenną bibliotek z aspektami kultury narodowej. W pierwszym z nich autor omawia potencjalny związek między różnymi wartościami, tzw. wymiarów kultury zaproponowanych przez Geerta Hofstedeego, a różnymi rozwiązaniami stosowanymi w architekturze i organizacji przestrzennej bibliotek⁹. W kolejnym podejmuje próbę podobnego porównania dla wymiarów kultury zaproponowanych przez Fonsa Trompenaarsa i Charlesa Hampden-Turnera¹⁰. W swojej pracy doktorskiej autor zajmuje się tą tematyką w szerszym zakresie: zawiera ona szczegółowe omówienie modelu 6D Hofstedeego w kontekście działalności i organizacji przestrzennej bibliotek oraz badania przestrzeni polskich i niemieckich bibliotek akademickich oparte na tym modelu¹¹. Opracowane na potrzeby doktoratu narzędzie badawcze autor wykorzystuje także w tej pracy. Częściowe wyniki badań przeprowadzonych na potrzeby rozprawy

5 Tamże.

6 L. Szczygłowska: *Nowa biblioteka – nowa przestrzeń – nowe możliwości – nowe wyzwania*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 457-474.

7 Tamże.

8 M. Pawłowska: *Wpływ architektury i aranżacji przestrzennej bibliotek na jej kulturę organizacyjną*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 440-456.

9 M. Pędich: *Biblioteka w pięciu wymiarach*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 427-439.

10 M. Pędich: *Siedem wymiarów biblioteki*. W: *Język a komunikacja 25: Słowo w dialogu międzykulturowym*. Red. W. Chłopicki, M. Jodłowiec. Kraków 2010, s. 47-53.

11 *Kultura narodowa i organizacyjna w przestrzeni bibliotek. Studium porównawcze na przykładzie bibliotek akademickich w Polsce i Niemczech oddanych do użytku po 1989 r.* Toruń 2017.

doktorskiej autor opublikował w „Zarządzaniu Biblioteką...”¹². Kolejny artykuł przedstawiający dalsze wyniki badań oczekuje na publikację w tymże czasopiśmie¹³.

Polskie piśmiennictwo odnoszące się do związków kultury organizacyjnej z organizacją przestrzenną i architekturą bibliotek jest skromne. Co więcej, nieliczne pozycje dotyczące tego tematu zawierają przede wszystkim praktyczne porady, niepowiązane z teorią kultury organizacyjnej. Wydaje się, że takie ujęcie sprawy – spojrzenie na organizację przestrzenną bibliotek przez pryzmat jednej lub kilku teorii kultury – mogłoby być szczególnie wartościowe, gdyż pozwoliłoby zarówno na poszerzenie, jak i usystematyzowanie wiedzy o tej tematyce.

Narzędzie badawcze

Przygotowując rozprawę doktorską autor przeprowadził badania w wybranych bibliotekach w Polsce i w Niemczech, posługując się autorskim narzędziem badawczym, które wykorzystuje również na potrzeby tej pracy. Ponieważ obiektem zainteresowania autora jest budynek biblioteki, jako artefakt kultury organizacyjnej, zastosowanie typowych w badaniach nad kulturą organizacyjną metod ankiety i wywiadu, nie było uzasadnione. Zamiast tego drugą zastosowaną metodą była obserwacja uczestnicząca, prowadzona anonimowo, z punktu widzenia czytelnika (elementy tzw. metody *hidden agent*) i oparta o ustrukturyzowany arkusz obserwacji. Zastosowane narzędzie jest listą zamkniętych pytań dotyczących różnych aspektów organizacji przestrzennej biblioteki, które mogą mieć związek z jej kulturą organizacyjną. Odpowiedzi na te pytania pozwalają na stworzenie swego rodzaju „profilu kulturowego” budynku biblioteki. Arkusz stał się punktem wyjścia do pogłębionej obserwacji każdego budynku z możliwością wskazania na szczególne indywidualne cechy i uwarunkowania.

Arkusz obserwacji oparty jest na modelu sześciu wymiarów kultury zaproponowanych przez Geerta Hofstede (tzw. model 6D). Podobnie jak wielu innych badaczy zajmujących się międzykulturowością, Hofstede poświęca dużo uwagi problemom międzynarodowej przedsiębiorczości.

12 *Individualism and Collectivism in Library Architecture. An Analysis of Selected New Library Buildings in the Former East Germany*. „Zarządzanie Biblioteką: Library Management” Nr 1(10) (2018), s. 118-142.

13 *Uncertainty Avoidance in Library Architecture. An Analysis of Selected New Library Buildings in the Former East Germany*. „Zarządzanie Biblioteką: Library Management”.

Jednakże jego model wymiarów jest bardziej wszechstronny, dotycząc wszystkich aspektów życia społecznego – od wychowania dzieci, poprzez edukację, po stosunki w pracy, przedsiębiorczość i politykę. Hofstede nie tylko wskazuje na istnienie tych aspektów wymiarów kultury, ale przedstawia je w sposób szczegółowy i wyczerpujący. Z tego względu model Hofstede'go lepiej niż inne nadaje się do studiów nad dziedziną, której badacze międzykulturowości nie poświęcają zwykle uwagi. Dowodem na to jest wykorzystanie modelu Hofstede'go w badaniach nad edukacją¹⁴ (która ma wiele cech wspólnych z działalnością biblioteczną) i bibliotekoznawstwem¹⁵. Ważne jest też, że Hofstede, w odróżnieniu od wielu (szczególnie wcześniejszych) badaczy, nie oparł swojego modelu na obserwacjach i rozważaniach teoretycznych¹⁶, ale na wnikliwej analizie obszernych badań kwestionariuszowych. Dodatkową zaletą tego modelu jest jego przejrzystość oraz możliwość wykorzystania wartości numerycznych wymiarów, wynikających z badań różnych kultur narodowych.

Choć model sześciu wymiarów stworzono do opisywania kultur narodowych, to można za ich pomocą opisywać również kultury organizacyjne. Przykład takiego wykorzystania można znaleźć m.in. w pracy Bożeny Jaskowskiej: *Jak badać kulturę organizacyjną w bibliotece akademickiej?*¹⁷. Badaczka odwołuje się do wymiarów: dystansu władzy, indywidualizmu-kolektywizmu oraz unikania niepewności, na których koncentruje się również przedstawiona w tej pracy metoda badawcza.

Koncepcja badań jest związana z przekonaniem, że jeżeli kultura przenika wszelkie aspekty ludzkiej działalności, należy założyć, że znajduje ona odbicie także w działalności bibliotecznej. Potwierdzają to liczne prace dotyczących kultury narodowej i organizacyjnej. Spośród różnych aspektów

14 Np. W. Littlewood: *Students' attitudes to classroom English learning*. „Language Teaching Research” 2001, 5(1), s. 3-28; A. Dzieciol: *The Communicative Approach in Foreign Language Teaching and the Negative Stereotype of the Polish Student*. W: *Us and Them – Them and Us*. Eds. A. Gonerko-Frej et al. Aachen 2011, s. 605-620.

15 Np. B. Jaskowska: *Jak badać kulturę organizacyjną w bibliotece akademickiej?* W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 25-42; M. Pędich: *Biblioteka w pięciu wymiarach*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 427-439.

16 Dla porównania, badania prowadzone przez Fonsa Trompenaarsa i Charlesa Hampden-Turnera (*Siedem wymiarów kultury*. Kraków 2002) nie tylko dotyczyły znacznie mniejszych grup respondentów, ale były prowadzone po sformułowaniu teorii, w celu jej sprawdzenia, czy też ustalenia jaką pozycję różne kraje zajmują na skali poszczególnych wymiarów. Wielu innych badaczy (np. skądinąd niezwykle wartościowy i wpływowy Edward T. Hall) w ogóle nie przedstawia badań ilościowych.

17 B. Jaskowska: *Jak badać kulturę organizacyjną...*, dz. cyt.

funkcjonowania bibliotek, które mogą świadczyć o jej kulturze organizacyjnej lub tę kulturę kształtować, w tej pracy za obiekt badań wybrano jej organizację przestrzenną¹⁸.

W instytucji usługowej, jaką jest biblioteka, najważniejszą rolę odgrywają relacje instytucji z użytkownikiem. Wskazują na to dokumenty określające tzw. misję wielu bibliotek. Na przykład w opisie misji Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, podkreślany jest jej przyjazny charakter i fachowa obsługa czytelników¹⁹. Jako cele strategiczne Biblioteki Uniwersyteckiej im. J. Giedroycia podawane jest „zapewnienie użytkownikom łatwego dostępu do zbiorów” i „kreowanie dobrego wizerunku biblioteki w środowisku”²⁰. W misji Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu podkreślono chęć zaspokajania oczekiwań i potrzeb użytkowników²¹. Ponadto to w strefie czytelnika najbardziej widoczna jest wyjątkowość biblioteki jako instytucji. Na zapleczu, tam gdzie odbywa się gromadzenie i opracowanie, biblioteka jest pod wieloma względami podobna do innych organizacji, takich jak: archiwa, biura, urzędy. Tam toczy się tzw. drugie życie placówki – niewidoczne dla klientów. Natomiast w strefie użytkownika wykonywane są zadania i świadczone usługi, które najbardziej odróżniają bibliotekę od innych instytucji. Dlatego też budynek biblioteki jest w przedstawionych tu badaniach opisywany z punktu widzenia czytelnika – uwzględniono te aspekty organizacji przestrzennej budynku biblioteki, których czytelnik może doświadczyć. Takie ograniczenie ma też wymiar praktyczny. Badaczowi chcącemu obserwować budynek biblioteki od zaplecza trudno uniknąć bycia w jakimś stopniu „oprowadzanym”. Wcielając się w rolę czytelnika można uzyskać bardziej autentyczne doświadczenie obcowania z biblioteką.

Stworzony przez autora na potrzeby badań formularz obserwacji składa się z 25 pytań związanych z różnymi aspektami organizacji przestrzennej biblioteki. Podstawowym kluczem doboru pytań była analiza teorii wymiarów kultury Hofstede pod kątem jej związków z różnymi aspektami funkcjonowania bibliotek. Należy też zaznaczyć, że wiele z uwzględnionych

18 Szerszą analizę związków różnych aspektów kultury (wedle modelu 6D G. Hofstede) autor przedstawił w artykule: M. Pędich: *Biblioteka w pięciu wymiarach*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*, dz. cyt., s. 427-439.

19 Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. *Misja Biblioteki Uniwersyteckiej*. Tryb dostępu: <http://lib.amu.edu.pl/misja-biblioteki/> [24 lutego 2017].

20 Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia. *Misja*. Tryb dostępu: <https://bg.uwb.edu.pl/bu/o-bibliotece/przewodnik-po-bibliotece/826-misja> [24 lutego 2017].

21 Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. *O Bibliotece – Misja Biblioteki*. Tryb dostępu: <http://www.bu.uni.wroc.pl/o-bibliotece/organizacja-biblioteki-misja> [24 lutego 2017].

w formularzu cech przestrzeni bibliotecznej należy do najważniejszych aspektów architektury i organizacji przestrzennej biblioteki. Każdemu z pytań przypisano kilka możliwych odpowiedzi, które podczas obserwacji uzupełniane były szczegółowymi notatkami. Odpowiedzi na poszczególne pytania można przypisać do różnych wymiarów kultury. Podzielono je na trzy grupy związane z trzema pierwszymi wymiarami Hofstedeego: indywidualizmem, unikaniem niepewności i dystansem władzy, co pozwala na określenie tendencji, jakim sprzyja organizacja przestrzenna poszczególnych bibliotek. Szczegółowe omówienie struktury formularza obserwacji, jak i jego podstaw teoretycznych znalazło się w rozprawie doktorskiej autora. Arkusz obserwacji zawiera następujące pytania:

Indywidualizm

1. Czy w bibliotece jest wolny dostęp do półek?
2. W jaki sposób biblioteka podzielona jest na działy?
3. Czy w bibliotece znajdują się specjalne pomieszczenia do pracy grupowej?
4. Czy w bibliotece są osobne pomieszczenia (czytelnie, pracownie) dla pracowników naukowych?
5. Czy w bibliotece są obszary/pomieszczenia przeznaczone na kontakty towarzyskie czytelników?
6. Czy w bibliotece są urządzenia do samodzielnego wypożyczenia i zwrotu książek?
7. Czy bardziej są wyeksponowane samoobsługowe stanowiska komputerowe, czy informacyjne bibliotekarzy?
8. Jak duże jest zróżnicowanie wnętrza?
9. Gdzie umieszczono stanowiska komputerowe dla czytelników?
10. W jakim stopniu budynek biblioteki podporządkowany jest potrzebom uczelni?
11. Czy można powiedzieć, że budynek ma tzw. *Wow factor*?²²

Unikanie niepewności

1. Czy budynek jest elastyczny?

²² Koncepcję *Wow Factor* omawia szczegółowo w swoim artykule Andrew McDonald: *The Ten Commandments revisited: the Qualities of Good Library Space*. „Liber Quarterly” Vol. 16, nr 2 (2006). Tryb dostępu: <http://liber.library.uu.nl/index.php/lq/article/view/7840/8010> [24 lutego 2017].

2. Co znajduje się w „centrum grawitacji” budynku biblioteki? Czytelnik, bibliotekarz, czy książka (magazyn)?
3. Czy biblioteka zachowuje podział na strefę czytelnika i bibliotekarza?
4. W jaki sposób zorganizowane jest wewnątrz strefy czytelnika w bibliotece?
5. W jaki sposób zapewniono czytelnikom możliwość korzystania z Internetu?
6. W jaki sposób czytelnicy są nadzorowani w bibliotece?
7. Czy swoboda poruszania się czytelnika w bibliotece jest ograniczona?
8. Jakie rodzaje oznaczeń są najczęściej spotykane w budynku biblioteki?

Dystans władzy

1. Czy w bibliotece widoczne są symbole statusu bibliotekarza?
2. Czy biblioteka sprawia wrażenie otwartej i łatwo dostępnej?
3. W jakim stopniu budynek podporządkowany jest wymogom pracy biblioteki? Czy budynek biblioteki pełni funkcje wykraczające poza podstawowe zadania biblioteki?
4. Czy w budynku są kwiaty/zieleni?
5. Które określenia najlepiej określają styl i estetykę wyposażenia i wystroju budynku biblioteki: efektywność, nowoczesność, oryginalność, tradycja, bezpieczeństwo, wygoda, standaryzacja, powaga (tzw. styl „świętyni”), oszczędność, historia, pragmatyczny, przyjazny, bogaty, inne?
6. Ile drzwi musi minąć czytelnik zanim dotrze do pierwszego stanowiska bibliotekarza lub czytelnika?
7. Jakie miejsca w bibliotece znajdują się najbliżej wejścia?

Gmach Biblioteki Uniwersyteckiej i Książnicy Podlaskiej

Analizę organizacji przestrzennej gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku (BU) autor przeprowadził na potrzeby swojej rozprawy doktorskiej (była to jedna z omawianych w rozprawie polskich bibliotek akademickich). Po przejęciu gmachu przez Książnicę Podlaską autor przeprowadził jego ponowną analizę, z użyciem tego samego narzędzia badawczego. Głównym celem niniejszego artykułu jest porównanie wykorzystania tej samej przestrzeni, przez obie biblioteki, w oparciu o sprawdzone narzędzie badawcze i model teoretyczny.

Budowę nowej siedziby Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku rozpoczęto w 1999 r. i ukończono w 2005 r. Pod koniec 2014 r. budynek został sprzedany Urzędowi Marszałkowskiemu Województwa Podlaskiego i obecnie mieści się w nim Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego (KP). Zlokalizowany w centrum miasta przy ul. M. Skłodowskiej-Curie gmach sąsiadował z ówczesnym budynkiem Rektoratu Uniwersytetu w Białymstoku (UwB). Warto podkreślić, że z punktu widzenia biblioteki publicznej jest to bardzo dobra lokalizacja – w centrum miasta, przy jednej z głównych ulic, naprzeciw parku i z przystankiem autobusowym tuż za drzwiami. Budynek ma siedem kondygnacji, w tym jedną podziemną, a jego powierzchnia użytkowa wynosi około 8 tys. m². Przewidziano, że magazyny pomieszczą ponad 800 tys. woluminów. Przy tym należy zauważyć, że zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej to niecałe 600 tys. woluminów, ale już zbiory Książnicy Podlaskiej liczą ponad milion woluminów.

INDYWIDUALIZM

W budynku Biblioteki Uniwersyteckiej zaplanowano spory obszar wolnego dostępu, ale zajmował on tylko dwie z sześciu kondygnacji. Co więcej, ponieważ biblioteka w starej siedzibie miała system magazynowy, przenoszenie zbiorów do wolnego dostępu następowało stopniowo i można powiedzieć, że nigdy nie osiągnął on dominującej roli w organizacji biblioteki.

Książnica Podlaska w zasadzie zrezygnowała z wolnego dostępu, prawdopodobnie ze względu na wielkość zbiorów, aczkolwiek na pierwszym piętrze przy wypożyczalni znajduje się niewielka strefa wolnego dostępu ze zbiorami literatury popularnej i naukowej, a w czytelni ogólnej obok księgozbioru podręcznego umieszczono w wolnym dostępie czasopisma.

Najbardziej widoczną formą podziału zbiorów w BU był od początku podział formalny – wydzielono Czytelnię Czasopism i Oddział Zbiorów Specjalnych, a zbiory książkowe podzielono między magazyn zamknięty i strefę wolnego dostępu. Ze względów treściowych wydzielono zbiory Oddziału Informacji Naukowej oraz tzw. Kolekcję Humanistyczną, ale tylko te pierwsze były wyraźnie wydzielone w przestrzeni biblioteki. Z kolei w czytelni ogólnej KP na drugim piętrze umieszczono księgozbiór podręczny książek i czasopism, zaś na piętrze pierwszym przy wypożyczalni zorganizowano niewielką strefą wolnego dostępu z wydzielonymi zbiorami literatury popularnej i naukowej; przy czym księgozbiór podręczny zawiera także audiobooki. Nie ma też osobnej czytelni czasopism. Głównym

kryterium podziału tych zbiorów, które są dostępne dla czytelników, wydaje się więc być kryterium tematyczne.

W budynku Biblioteki Uniwersyteckiej nie było specjalnych pomieszczeń do pracy grupowej, nie ma ich również obecnie. Nie było też osobnej czytelnicy ani innych pomieszczeń dla pracowników naukowych, aczkolwiek mieli oni pierwszeństwo w dostępie do kabin pracy indywidualnej, których obecnie nie ma.

W gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej zaplanowano miejsce na bar, ale umieszczono je na ostatniej kondygnacji, co prawdopodobnie było jedną z przyczyn jego nieopłacalności i ostatecznie zamknięcia. Po jego likwidacji początkowo nadal była to przestrzeń „wypoczynkowa” dostępna dla czytelników, później zaadaptowano ją na salę Senatu UwB. W holu na parterze stało kilka stolików dla czytelników, ale były one rzadko wykorzystywane, ponieważ na tej kondygnacji znajdowała się tylko szatnia i sala wystawowa, więc użytkownicy spędzali tu mało czasu. Kanapy i stoliki umieszczono także w przedsionkach na wyższych piętrach. Po zmianie właściciela nic się w tej kwestii nie zmieniło. Nadal nie ma kawiarni czy baru, a przestrzeń na parterze i ostatnim piętrze wykorzystywana jest w niewielkim stopniu.

Większość stanowisk komputerowych dla czytelników zgromadzono w holu katalogowym i w pracowni komputerowej, trzy komputery udostępniano w Oddziale Informacji Naukowej. Na pierwszym piętrze wypożyczalnię umieszczono bliżej wejścia niż salę katalogów, w której zgromadzono stanowiska komputerowe. W pozostałych częściach Biblioteki stanowisk komputerowych nie było, albo były mniej wyeksponowane niż stanowiska bibliotekarzy. Wyjątek stanowił Oddział Informacji Naukowej, w którym komputery umieszczono przy wejściu, a stanowisko bibliotekarza w głębi czytelnicy. Z urządzeń do samodzielnego wypożyczania/zwrotu biblioteka miała tylko tzw. bibliobox (zewnętrzną wrzutnię do zwrotu książek). Obecnie w Książnicy Podlaskiej wszystkie nieliczne stanowiska komputerowe umieszczono w Informatorium, a w Wypożyczalni znajdują się terminale samoobsługowe.

Mimo zastosowania jednolitych mebli, zróżnicowanie wnętrza Biblioteki było dość duże, przede wszystkim ze względu na niejednorodny układ przestrzeni na poszczególnych piętrach. Każda kondygnacja miała zupełnie inny plan i choć być może utrudniało to poruszanie się po Bibliotece, to zapobiegało monotonii. Książnica Podlaska dodatkowo wzbogaciła wyposażenie m.in. o wygodne kolorowe fotele.

Można powiedzieć, że budynek bardzo silnie podporządkowano potrzebom Uczelni, ponieważ umieszczono w nim, obok sali konferencyjnej i wystawowej, salę obrad Senatu. Zlokalizowanie budynku biblioteki w centrum, przy przystanku autobusowym, wprawdzie obok budynku Rektoratu, ale z dala od budynków większości wydziałów, mogłoby być sposobem na „otwarcie się” na czytelnika z zewnątrz, w gmachu Biblioteki zastosowano jednak szereg rozwiązań przestrzennych mających zwiększyć dystans między biblioteką a mieszkańcami miasta (po przejściu budynku przez Książnicę Podlaską zachowano, niestety, wszystkie te rozwiązania).

Najbardziej efektownym aspektem budynku jest piękny widok z czytelnika na główną oś widokową parku pałacowego, a gmach jako całość robi z zewnątrz wrażenie niewyróżniającego się budynku biurowego.

Organizacja przestrzenna budynku Biblioteki Uniwersyteckiej i Książnicy Podlaskiej sugerowała i nadal sugeruje raczej kolektywizm niż indywidualizm, ale w nieznacznym stopniu. Była i jest więc dość odległa od zaleceń, jakie znaleźć możemy w literaturze przedmiotu. Choć po przejściu budynku przez Książnicę Podlaską zrezygnowano w zasadzie z wolnego dostępu jako głównego trybu dostępu do zbiorów, udostępnienie niewielkich, ale popularnych zbiorów w wolnym dostępie robi pozytywne wrażenie na czytelniku.

UNIKANIE NIEPEWNOŚCI

Z technicznego punktu widzenia dawny budynek Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku realizuje zasadę elastyczności – stropy mają jednolitą nośność, konstrukcję oparto na słupach, przestrzeń dzieląc głównie lekkimi, często szklanymi, ściankami działowymi (lub wcale); windy i klatkę schodową skupiono w centrum budynku. Jednocześnie budynek ma kilka cech, które tę elastyczność ograniczają. Ponieważ gmach otoczony jest wyższymi budynkami, tylko ściana frontowa jest przeszklona, a pozostałe ściany wyposażono w niewielkie okna, tak więc tylko część frontowa dobrze nadaje się na czytelnię. Niewielkie okna ma także piąta kondygnacja mieszcząca magazyn, do którego dodatkowo nie ma wejścia z ogólnodostępnej klatki schodowej i windy. Z kolei winda do przewozu książek nie dociera na parter, więc trudno byłoby przenieść tam wypożyczalnię czy czytelnię. Podobnie trudno byłoby na parterze umieścić bar czy kawiarnię, bo odpowiednia infrastruktura jest na ostatnim piętrze. Tak więc, mimo iż budynek jest elastyczny, to zmiana zastosowanego w nim układu przestrzennego wiązałaby się z licznymi problemami.

Być może dlatego po przejęciu budynku przez Książnicę Podlaską nie wprowadzono znaczących zmian w jego organizacji przestrzennej.

W wielopiętrowych budynkach często trudno jest określić, co znajduje się w centrum grawitacji, a w przypadku gmachu dawnej BU utrudniał to też niejednorodny układ poszczególnych pięter. Niemniej jednak, oś budynku stanowi ciąg komunikacji pionowej – klatka schodowa i winda, a na większości kondygnacji w najbardziej centralnej pozycji znajduje się jakiś hol lub czytelnia. Można więc zaryzykować stwierdzenie, że w centrum grawitacji znalazł się czytelnik. Natomiast po przejęciu budynku przez Książnicę Podlaską strefę czytelnika ograniczono do trzech dolnych kondygnacji, co sprawia, że za centrum grawitacji budynku trzeba jednak uznać magazyn.

Podział budynku na obszary o różnych funkcjach był wyraźny, chociaż nie zawsze przejrzysty. W budynku zachowano podział na strefę czytelnika i bibliotekarza, choć niezbyt zręcznie. Na większości pięter od frontu znajdowała się strefa czytelnika, a w tylnej części budynku bibliotekarza. Podział taki (mniej skuteczny niż przypisanie całych kondygnacji do jednej strefy) zastosowano najprawdopodobniej ze względu na gorsze oświetlenie tylnej części gmachu, stojącego w cieniu wyższych budynków. Oprócz tego dwie kondygnacje (piąte piętro i piwnica) były całkowicie niedostępne dla czytelników. Podział na ogół był dość jasny i nie było ryzyka przypadkowego wkroczenia do niewłaściwej strefy, chociaż np. na pierwszym piętrze, pomieszczenia Oddziału Informacji Naukowej oddzielono od holu katalogowego tylko przeszkloną ścianką działową, co wydawało się być źródłem pewnego dyskomfortu pracowników. Obecnie w większości zachowano ten sam układ.

W Bibliotece Uniwersyteckiej studentom udostępniano sieć *eduroam*, co dla docelowego czytelnika (studenta lub pracownika uczelni) oznaczało w zasadzie nieskrępowany dostęp do Internetu. Obecnie również udostępniono czytelnikom Internet zarówno przez sieć *eduroam*, jak i przez ogólnodostępną sieć bezprzewodową.

Z jednej strony, teoretycznie fizyczna swoboda poruszania się czytelnika nie była i nie jest nadmiernie ograniczana, z drugiej strony czytelnik odnosi zgoła inne wrażenie. Choć większość drzwi była i przynajmniej częściowo pozostaje otwarta, to jest ich po prostu za dużo, przez co wydaje się, że wszystko jest pozamykane. Obecnie, dodatkowo, większość budynku faktycznie jest niedostępna dla czytelników.

Choć były w budynku nieliczne miejsca, w których można było schować się przed czujnym wzrokiem bibliotekarza, w większości pomieszczeń biblioteki jego obecność (a więc i nadzór) była odczuwalna. Po przejęciu

budynku przez Książnicę Podlaską zmniejszono liczbę stanowisk bibliotekarzy, co daje czytelnikowi większe poczucie prywatności (jednocześnie ich centralne położenie sprawia, że czytelnik nie czuje się zostawiony sam sobie). Wśród oznaczeń przeważały i nadal przeważają znaki informacyjne.

Podsumowując, organizacja przestrzenna budynku Biblioteki wskazywała i nadal wskazuje raczej na silne (choć nie skrajnie duże) unikanie niepewności, silniejsze niż sugerują zalecenia zawarte w literaturze przedmiotu, aczkolwiek Książnica Podlaska dokonała tu nieznacznych pozytywnych zmian.

Gmach Biblioteki miał (i nadal zachowuje) kilka wyraźnych symboli statusu instytucjonalnego, jak np. wyeksponowanie (poprzez umieszczenie na parterze blisko wejścia) sali wystawowej i gabinetów dyrekcji. Szczególnie, że nic nie skłania czytelnika do odwiedzenia wspomnianej sali wystawowej (wręcz przeciwnie, jej lokalizacja stwarza wrażenie, że przynależy ona do części administracyjnej budynku), co sugeruje, iż jej funkcja jest raczej prestiżowa niż kulturotwórcza czy edukacyjna. Nie było natomiast i nie ma w budynku zbyt wielu symboli statusu bibliotekarza w relacji z czytelnikiem – biurka były i są niewysokie i utylitarne, a nadzór bibliotekarzy odczuwalny, ale nie ostentacyjny. Dzięki wolnemu dostępowi w BU nie było też potrzeby częstego korzystania z pomocy pracowników.

DYSTANS WŁADZY

Gmach biblioteki (niezależnie od właściciela) nie sprawia wrażenia otwartego i łatwo dostępnego. Po pierwsze, wrażenie otwartości niszczą nadmiernie rozbudowane sekwencje wejść. Ta, którą musi pokonać czytelnik zanim dotrze do pierwszego stanowiska bibliotekarza lub zbiorów, jest wyjątkowo długa – wchodząc z ulicy trzeba wejść po schodkach, pokonać podwójne drzwi i bramkę, następnie wejść zamkniętą klatką schodową na pierwsze piętro i przejść kolejne drzwi z holu do Wypożyczalni, co w sumie daje osiem różnych „przeszkód”. Ponadto podział wnętrza biblioteki jest bardzo wyraźny, nie tylko ze względu na strukturę wielopiętrowego gmachu, ale także na zastosowane rozwiązania: pierwsze piętro podzielono na kilka stref, a podział pionowy podkreślono przez zamkniętą klatkę schodową i umieszczenie magazynu zamkniętego na piątym piętrze – między czytelniami (niżej) i strefą rekreacyjną (wyżej). Podział przestrzeni złagodzano poprzez zastosowanie przeszklonych ścianek działowych, ale jedyną naprawdę otwartą częścią jest Czytelnia Główna. Większość tych problemów Książnica Podlaska odziedziczyła po organizacji przestrzennej Biblioteki Uniwersyteckiej, aczkolwiek obecnie wszystkie kondygnacje powyżej

drugiego piętra są zamknięte dla czytelników, co tworzy może bardziej spójną, ale nie bardziej otwartą strukturę.

Dodatkowo, mimo iż budynek ma przeszkloną ścianę frontową, zastosowano szereg metod separacji wizualnej, odsuwających czytelnika od przechodnia. Po pierwsze, ściana frontowa jest cofnięta w podcień i oddzielona od ulicy klombami i schodami. Po drugie, we frontowych pomieszczeniach umieszczone są: księgarnia i sala wystawowa, a pomieszczenia przeznaczone dla czytelników znajdują się na pierwszym i drugim piętrze, więc czytelnik ma widok na ulicę, ale już „ulica nie ma widoku na czytelnika”. A przecież biblioteka (zwłaszcza publiczna) powinna starać się wyjść do potencjalnego czytelnika, nawiązać z nim dialog jeszcze zanim przekroczy jej drzwi i zachęcić do odwiedzin. Dzięki swojej konstrukcji (z przeszkloną ścianą frontową) i lokalizacji w centrum, dawny gmach BU ma potencjał, żeby taką więź z przechodniem nawiązać, wzorem np. Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej w Katowicach, ale tego potencjału nie wykorzystuje. Rozwiązanie to było dyskusyjne już w przypadku Biblioteki Uniwersyteckiej (odcinającej się od, jakby nie było, obcego środowiska), a w przypadku biblioteki publicznej jest to już jednoznaczny błąd.

Gdy gmach mieścił Bibliotekę Uniwersytecką, pełnił kilka funkcji wykraczających poza podstawowe zadania biblioteki. Znalazła się tu księgarnia, sala konferencyjna oraz sala wystawowa, której znaczenie podkreślono przez umieszczenie jej na parterze (blisko wejścia), zaznaczając przy tym jej odrębny charakter przez oddzielenie jej od holu wejściowego. W późniejszym okresie w budynku umieszczono również salę Senatu UwB. Poza tą ostatnią, budynek zachował obecnie wszystkie te funkcje. Najbliżej wejścia znajduje się wspomniana sala wystawowa i szatnia. Oprócz nich na parterze umieszczono też gabinety dyrekcji, a za czasów funkcjonowania w gmachu BU, także dział wypożyczeń międzybibliotecznych.

Styl i estetykę wyposażenia i wystroju biblioteki można określić jako nowoczesne i pragmatyczne. W przypadku Biblioteki Uniwersyteckiej można też było mówić o silnej standaryzacji, od której na szczęście odeszła Książnica Podlaska. Wystrój ociepla obecność roślin doniczkowych. Mimo zastosowania pewnych rozwiązań wskazujących na hierarchiczny charakter kultury organizacyjnej (np. rozbudowana sekwencja wejść, położenie gabinetu dyrektora przy wejściu, czy umieszczenie w budynku sali senatu), ogólnie organizacja przestrzenna gmachu Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku wskazywała raczej na mały dystans władzy, zgodnie z zaleceniami literatury przedmiotu. Po przejściu budynku przez Książnicę Podlaską nie dokonano znaczących zmian, zachowano

więc ogólną „orientację” budynku. Należy jednak zaznaczyć, że jego główne mankamenty (nadmierną separację od świata zewnętrznego) należy uznać za większy problem w przypadku biblioteki publicznej niż w przypadku biblioteki akademickiej.

Podsumowanie

Na koniec można by zapytać, która z dwóch omawianych bibliotek lepiej wykorzystuje analizowany budynek. Na to pytanie nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że Książnica Podlaska wykonała krok wstecz, rezygnując z wolnego dostępu i nie wykorzystując okazji, żeby otworzyć się na świat. Jednocześnie jednak dokonano wielu drobnych, ale pozytywnych zmian. Nie można więc powiedzieć, że któraś z dwóch omawianych bibliotek wykorzystuje budynek jednoznacznie lepiej. Pokazuje to też, że użycie zaproponowanego tu arkusza obserwacji pozwala uniknąć powierzchownych ocen.

Podsumowując, należy podkreślić przede wszystkim zalety omawianego gmachu, który jest nowoczesny, świetnie zlokalizowany i w większości zbudowany zgodnie z zasadami budownictwa bibliotecznego. Dla obu bibliotek przeprowadzka z wcześniejszej lokalizacji była niewątpliwym postępem. Jednocześnie nie można zignorować wad budynku, który wydaje się „bać” czytelnika – separując go od zasobów biblioteki na różne sposoby. Książnica Podlaska, po przejęciu budynku dokonała drobnych zmian zmierzających we właściwym kierunku, ale też zmianom tym towarzyszyła rezygnacja z wolnego dostępu. Jednakże najpoważniejszym zarzutem, jaki można postawić zmianom wprowadzonym przez Książnicę Podlaską jest, że nie poszły one dostatecznie daleko, szczególnie ze względu na inny niż w przypadku biblioteki akademickiej charakter i cele Książnicy.

Bibliografia

1. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku. *Misja*. Tryb dostępu: <https://bg.uwb.edu.pl/bu/o-bibliotece/przewodnik-po-bibliotece/826-misja> [24 lutego 2017].
2. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. *Misja Biblioteki Uniwersyteckiej*. Tryb dostępu: <http://lib.amu.edu.pl/misja-biblioteki/> [24 lutego 2017].
3. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. *O Bibliotece – Misja Biblioteki*. Tryb dostępu: <http://www.bu.uni.wroc.pl/o-bibliotece/organizacja-biblioteki-misja> [24 lutego 2017].

4. Bogusz A.: *Image nowo powstającej biblioteki w oparciu o kulturę organizacyjną na przykładzie Biblioteki Politechniki Krakowskiej*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008, s. 361-373.
5. Dziecioł A.: *The Communicative Approach in Foreign Language Teaching and the Negative Stereotype of the Polish Student*. W: *Us and Them – Them and Us*. Eds. A. Gonerko-Frej et al. Aachen 2011, s. 605-620.
6. Gaziński R., Różycka M.: *Adaptacja obiektów historycznych na potrzeby biblioteki naukowej na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008, s. 413-426.
7. Jaskowska B.: *Jak badać kulturę organizacyjną w bibliotece akademickiej?* W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008, s. 25-42.
8. *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008.
9. Littlewood W.: *Students' attitudes to classroom English learning*. „Language Teaching Research” 2001, 5(1), s. 3-28.
10. McDonald A.: *The Ten Commandments revisited: the Qualities of Good Library Space*. „Liber Quarterly” Vol. 16, nr 2 (2006). Tryb dostępu: <http://liber.library.uu.nl/index.php/lq/article/view/7840/8010> [24 lutego 2017].
11. Pawłowska M.: *Wpływ architektury i aranżacji przestrzennej bibliotek na jej kulturę organizacyjną*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008, s. 440-456.
12. Pędich M.: *Biblioteka w pięciu wymiarach*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008, s. 427-439.
13. Pędich M.: *Individualism and Collectivism in Library Architecture. An Analysis of Selected New Library Buildings in the Former East Germany*. „Zarządzanie Biblioteką: Library Management” Nr 1(10) (2018), s. 118-142.
14. Pędich M.: *Kultura narodowa i organizacyjna w przestrzeni bibliotek. Studium porównawcze na przykładzie bibliotek akademickich w Polsce i Niemczech oddanych do użytku po 1989 r.* Toruń 2017. [rozprawa doktorska].
15. Pędich M.: *Siedem wymiarów biblioteki*. W: *Język a komunikacja 25: Słowo w dialogu międzykulturowym*. Red. W. Chłopicki, M. Jodłowiec. Kraków 2010, s. 47-53.
16. Szczygłowska L.: *Nowa biblioteka – nowa przestrzeń – nowe możliwości – nowe wyzwania*. W: *Kultura organizacyjna w bibliotece*. Red. H. Brzezińska-Stec. Białystok 2008, s. 457-474.
17. Zybert E. B.: *Kultura organizacyjna w bibliotekach*. Warszawa 2004.

mgr Patryk Suchodolski

Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego

Dział Naukowy

patryk.suchodolski@ksiaznicapodlaska.pl

DIGITALIZACJA W KSIĄŻNICY PODLASKIEJ IM. ŁUKASZA GÓRNICIEGO

DIGITALIZATION IN KSIĄŻNICA PODLASKA

Abstrakt

W niniejszym artykule autor przedstawia działania podejmowane przez Książnicę Podlaską im. Łukasza Górnickiego w zakresie digitalizacji posiadanych materiałów – od książek, przez prasę i fotografię, po taśmy audio i nagrania audiowizualne. Pierwsze inicjatywy związane z cyfryzacją kolekcji wiążą się z udziałem w przedsięwzięciu utworzenia Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej. W kolejnych latach Książnica Podlaska przystępowała do kolejnych projektów mających na celu dalszą budowę kompetencji cyfrowych, w tym digitalizacji oraz udostępniania najcenniejszych woluminów za pośrednictwem Internetu, na platformie Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej. W rezultacie tych działań Książnica Podlaska nawiązała współpracę z szeregiem regionalnych instytucji kultury, zarazem podejmując inicjatywy związane z rozwojem współpracy transgranicznej.

Słowa kluczowe: Książnica Podlaska, digitalizacja, kompetencje cyfrowe, współpraca transgraniczna.

Abstract

In this article, the author depicts actions undertaken by Książnica Podlaska in the area of digitalization of its collections – from books, through press and photos, to audio tapes and audiovisual records. The first initiatives of digitalization are connected to participation in creation of the Podlaska Digital Library. In following years, Książnica Podlaska participated in other projects meant to further develop digital competences, including digitalization and publication of the most valuable volumes via the internet, on the platform of the Podlaska Digital Library. As a result of these projects,

Książnica Podlaska began cooperation with multiple regional institutions of culture and also took part in initiatives related to the development of cross-border cooperation.

Keywords: Książnica Podlaska, digitalization, digital competences, cross-border cooperation.

Rozwój kompetencji digitalizacyjnych

W 2004 r. Książnica Podlaska znalazła się w gronie założycieli Konsorcjum Bibliotek Naukowych Miasta Białegostoku, oprócz Biblioteki Uniwersyteckiej im. Jerzego Giedroycia, Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego, Politechniki Białostockiej, Uniwersytetu Medycznego i Wydziału Instrumentalno-Pedagogicznego Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina. Głównym celem zrzeszenia było utworzenie regionalnej biblioteki cyfrowej oraz organizacja zaplecza niezbędnego do jej funkcjonowania, w tym pracowni digitalizacji. Oficjalne otwarcie Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej (PBC) miało miejsce 11 grudnia 2006 r. Ze względu na kwestie formalne Książnica Podlaska do realizacji projektu dołączyła 15 marca 2007 r. Od tego momentu *de facto* możemy mówić o początku digitalizacji jej zbiorów¹.

Były to trudne czasy, brak dedykowanej komórki organizacyjnej wymusił prowadzenie prac własnymi siłami Działów Informacyjno-Bibliograficznego oraz Instrukcyjno-Methodycznego. Kolejny problem stanowiły niedobory sprzętowe. Ten pierwszy etap cyfryzacji zasobu trwał do 2011 r. Wówczas zeskanowano i zamieszczono w Podlaskiej Bibliotece Cyfrowej 2056 obiektów, co przełożyło się na 19 821 skanów publikacji uznanych za najcenniejsze, najciekawsze spośród druków związanych z regionem – książek, czasopism oraz broszur ulotnych. Pośród nich znalazły się publikacje z supraskiej oficyny oo. bazylianów, urzędowe pisma białostockie z przełomu XVIII i XIX w. z drukarni Jana Kantera i Jana Appelbauma,

1 H. Brzezińska-Stec, W. Wróbel: *Jubileusz dziesięciolecia Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej 2006-2016*. Białystok 2016, s. 3-5.

wybrane dzieła Zygmunta Glogera², Łukasza Górnickiego³, dziewiętnastowieczne materiały rosyjskojęzyczne na temat Białegostoku, kolekcja czasopism z okresu dwudziestolecia międzywojennego (w tym wydawnictwa regionalne, gazetki szkolne, dzienniki urzędowe)⁴.

W 2011 r. wykonano kolejny ważny krok w budowie kompetencji cyfrowych poprzez rozpoczęcie projektu *Elektroniczna Książnica Podlaska* realizowanego w ramach programu *Kultura+*. Było to przedsięwzięcie dwuetapowe, zakończone w 2013 r. Jednym z jego celów stało się utworzenie wyspecjalizowanej, dobrze wyposażonej Pracowni Digitalizacji Zbiorów spełniającej wymogi dobrych praktyk digitalizacji dla obiektów bibliotecznych. Na jej siedzibę wybrano Filię nr 9 Książnicy przy ul. Gajowej w Białymstoku. W ramach pierwszego etapu projektu zakupiono skaner kołyskowy, skanery płaskie, cyfrowy aparat fotograficzny, stół do fotografii, kamerę cyfrową wraz z akcesoriami, zestawy komputerowe, laptopy, dyski przenośne oraz oprogramowanie niezbędne do skanowania, obróbki i konwersji otrzymanych plików. Dodatkowymi nabytkami były: serwer przeznaczony do tworzenia repozytorium cyfrowego, dyski przenośne, a także *software* przeznaczony do prowadzenia biblioteki cyfrowej.

W ramach projektu kontynuowano skanowanie regionalistów, a także starodruków przeznaczonych do zamieszczenia w Podlaskiej Bibliotece Cyfrowej. Wówczas zdigitalizowano materiały wchodzące w skład kolekcji „Z biblioteki Elizy Orzeszkowej”, zaliczające się głównie do literatury pięknej, autorstwa m.in. właścicielki tej kolekcji, również: Józefa Ignacego Kraszewskiego i Heleny Pajzderskiej (Hajoty)⁵, biblioteki Antoniego oraz Jakuba Wągów, pióra m.in. Teofila Lenartowicza, Łukasza Górnickiego

2 Wówczas na PBC udostępnione zostały: *Białowieża*. Warszawa 1907; *Czy lud polski jeszcze śpiewa?* Warszawa 1905; *Dawna Ziemia Łomżyńska*. Warszawa 1876; *Dolinami rzek: opis podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy*. Warszawa 1903; *Popas w Sławopolu*. Warszawa 1891.

3 *Dworzanin polski*. Kraków 1639; *Dzieje w Koronie Polskiej...* Warszawa 1754; *O elekcyi, prawie i obyczajach polskich: rozmowa Polaka z Włochem*. Sanok 1855.

4 *Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku. Przewodnik*. Red. E. Kołomecka. Białystok 2010, s. 49-50. Przewodnik wspomina o zdigitalizowaniu w tym okresie również pism Krzysztofa Kluka. Nie precyzuje jednak, o jakie wydawnictwa chodzi, faktu ich zeskanowania nie udało się potwierdzić ani w Dziale Digitalizacji, ani Dziale Zbiorów Specjalnych Książnicy Podlaskiej.

5 *Książki z biblioteki Elizy Orzeszkowej zdigitalizowane*. Tryb dostępu: <http://www.książnicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [24 października 2018].

czy Adama Mickiewicza⁶. Oprócz nich w PBC znalazły się czasopisma Podlaskiego Regionu NSZZ „Solidarność”: „Wiadomości Bieżące” z lat 1981 oraz 1989, „Biuletyn Informacyjny NSZZ »Solidarność« Region Podlaski” z lat 1980-1989, 1990, 1993-1999, 2000-2006⁷.

Oprócz tego podjęto działania mające na celu pozyskanie zdigitalizowanych materiałów dotyczących Podlasia, rozproszonych w różnych instytucjach: Bibliotece Narodowej, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego i Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Zamówione skany, po poddaniu obróbce w Pracowni Digitalizacji Zbiorów, zostały opublikowane w PBC. Pracownia służyła pomocą również innym placówkom, z jej możliwości korzystały biblioteki publiczne województwa podlaskiego oraz Archiwum Państwowe w Białymstoku⁸.

Kolejne zmiany nastąpiły wraz z rokiem 2016, kiedy to utworzono osobny Dział Digitalizacji, który ulokowano w nowej siedzibie Książnicy przy ul. Marii Skłodowskiej-Curie. Rozpoczęto również kolejny projekt, rozpisany na dwa lata *Skarbiec dziedzictwa kulturowego*, w ramach którego dział został wyposażony w nowy sprzęt, w tym skaner planetarny oraz serwer przeznaczony do przechowywania kopii wzorcowych skanów.

Digitalizację prowadzi także Dział Zbiorów Specjalnych Książnicy Podlaskiej, który w styczniu 2017 r. rozpoczął konwersję taśm magnetofonowych na formaty cyfrowe. Obecnie zajmuje się *Książkami Mówionymi*, wydawanymi przez Polski Związek Niewidomych od początku lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku do 2010 r. W zbiorach działu znajduje się około czterech tysięcy pozycji wydanych w ramach tej serii, część z nich, niestety, uległa już zniszczeniu. Większość kaset poddawanych cyfryzacji zawiera

6 *Co czytali Wagowie? Odpowiedź na pytanie przynosi zdigitalizowany fragment biblioteki z Grabowa zachowany w zbiorach Książnicy Podlaskiej*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [25 października 2018].

7 *Lekcja najnowszej historii w Podlaskiej Bibliotece Cyfrowej – czasopisma regionalnej „Solidarności” z lat 80-tych udostępnione w sieci Internet*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [25 października 2018].

8 *Program Wieloletni Kultura+. Priorytet Digitalizacja. Projekt „Elektroniczna Książnica Podlaska – Etap I”*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/> [1 października 2018]. *Program Wieloletni Kultura+. Priorytet Digitalizacja. Projekt „Elektroniczna Książnica Podlaska – Etap II”*, *Program Wieloletni Kultura+. Priorytet Digitalizacja. Projekt „Elektroniczna Książnica Podlaska – Etap I”*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/> [1 października 2018]. *Digitalizowane publikacje*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/dokumenty.html> [1 października 2018]. *Pracownia digitalizacji*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/pracownia.html> [1 października 2018].

literaturę piękną, zwłaszcza tytuły dotychczas niewydane w formie audiobooka. Wśród nich znajdują się dzieła klasyków polskiej literatury, m.in.: Józefa Ignacego Kraszewskiego, Henryka Sienkiewicza, Marii Rodziewiczówny, Jana Dobraczyńskiego, Tadeusza Dołęgi-Mostowicza, czytane przez uznanych aktorów, takich jak: Anna Nehrebecka, Zdzisław Wardejn, Anna Romantowska, Leszek Teleszyński, Krzysztof Kołbasiuk oraz lektorów: Mirosława Uttę, Rocha Siemianowskiego czy Jacka Kissa.

W kontekście tematu zabezpieczenia zbiorów warto wspomnieć o zadaniach dofinansowanych ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego poświęconych konserwacji najstarszych i najbardziej wartościowych obiektów znajdujących się w kolekcji Książnicy Podlaskiej, które następnie były digitalizowane oraz zamieszczane w PBC. Pierwszą taką inicjatywę podjęto w 2009 r. Renowacji zostało poddanych wtedy pięć druków ulotnych władz pruskich pochodzących z 1801 r., z wspomnianych już oficyn drukarskich Jana Kantera i Jana Appelbauma⁹. Następnie w latach 2012-2014 przystąpiono do programu *Dziedzictwo kulturowe – wspieranie działań muzealnych*, w ramach którego podjęto się zabezpieczenia siedmiu starodruków oraz jednego rękopisu¹⁰. Ostatnim takim przedsięwzięciem była konserwacja dziesięciu starodruków przeprowadzona w trakcie wspomnianego już projektu *Skarbiec dziedzictwa kulturowego*, dofinansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. W jego ramach dodatkowo przewidziano utworzenie specjalistycznego magazynu w Dziale Zbiorów Specjalnych, służącego bezpiecznemu przechowywaniu najcenniejszych woluminów¹¹.

9 Konserwacja 5 woluminów białostockich druków ulotnych wydanych w 1801 r. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/konserwacja/> [2 października 2018].

10 W 2012 r. zdigitalizowano: *Ritualis, altera pars de cearemoniis ecclesiasticis. De Benedictionibus, Reguale Generale*. Kraków 1730; *Leitourgikon Si est' Służebnik*. Wilno – Supraśl 1692. W 2013 r.: *Generalna Stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego Konfederacja zaczęta w Wilnie Roku 1764 dnia 16 miesiąca kwietnia...* 1764; *Zlatoust*. Supraśl 1797; *Irmologion* powstały między 1650 a 1770 r. (rkps). W 2014 r.: F. Paprocki: *Wojny znaczniejsze przed narodzeniem i po narodzeniu Chrystusa Pana aż do ostatniego pokoju paryskiego i hubertsburckiego roku 1763...* Wilno 1763; A. Zamoyski: *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucyi roku 1776 [...] na Seym 1778 podany*. Warszawa 1778; „Gazeta Warszawska” (niepełne roczniki 1774 i 1775).

11 Renowacji zostały poddane następujące pozycje: *Biblia, to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu według Lacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyjętego, na polski język z nowu z pilnością przełożone, z wykładem katolickim trudniejszych mieysc, do obrony wiary świętey powszechney*. Przedtem przez D. Iakuha Wuyka

Współpraca

Oprócz działań podejmowanych we własnym zakresie Książnica Podlaska współpracuje z innymi instytucjami kultury, głównie regionalnymi, choć nie tylko. W latach 2016-2017 jako partner Centrum im. Ludwika Zamenhoffa (CLZ) brała udział w realizacji projektu *eMediateka CLZ* dotowanego z programu *Kultura Cyfrowa* Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jego celem było zwiększenie dostępności materiałów zgromadzonych w repozytorium CLZ poprzez zamieszczenie ich online. W rezultacie na stronach e-Mediateki, Ośrodka Karta i Podlaskiej Biblioteki Cyfrowej znalazło się 80 relacji ustnych dotyczących przeszłości Białegostoku oraz Podlasia (łącznie około 108 godzin nagrań), a także 2200 obiektów ikonograficznych¹². Współpraca jest kontynuowana w ramach kolejnego projektu zaplanowanego na lata 2018-2019.

Kolejną inicjatywą dofinansowywaną z programu *Kultura Cyfrowa* był projekt *Podlaskie Zbiory Cyfrowe* realizowany w kooperacji z Wojewódzkim Ośrodkiem Animacji Kultury w Białymstoku (WOAK) w latach 2017-2018. W rezultacie został uruchomiony portal, na którym znalazły

z *Wągrowca wydane w Krakowie 1599 teraz wydrukowane*. Wrocław 1740; A. Bakanowski: *Quaestiones theologice canonico-morales, ex materiis de septem Sacramentis ss. Canonum, conciliorum, et ss. Patrum autoritate firmate, per casus factos, non fictos explanantae*. Wilno 1732; J. H. Böhmer: *Ivsti Hennig Boehmeri. Introductio in ius digestorum sensum pariter acusum singularum materiarum succincte exhibens, accesserunt tituli de uerborum significatione et regulis iuris ad seriem materiarum ordine alphabetico congesti cun duplici indice*. Haale 1723; A. Poniński: *Opera Heroica Illustrissimi Domini Antonij Łodzia a Ponin Poninski, Palatini Posnaniensis Equitis Ordinis Aquilae Albae, olim sub nomine Equitis Poloni sparsim edita, nunc vero plurimum aucta, cura, studio et impensis Joannis Maximiliani Krolikiewicz Sacrae Regiae Maiestatis Secretarii, impressa*. Warszawa 1739; *Konstytucje Seymu extra ordynaryinego Warszawskiego pod węzłem Generalney Konfederacyi Obojga Narodow trwającego Roku 1773 dnia 19 Kwietnia zaczętego, a z Limity y sześciu prorogacyi w roku 1775 przy utwierdzeniu dzieł generalnych Konfederacyi y rozwiązaniu onychże skończonego za zgodą zgromadzonych y skonfederowanych Stanów uchwalone* (t. I-III, współoprawne). Warszawa 1775; A. Miastkowski: *Deus in essentia Unus, in personis Trinus, sex disputationibus theologice propugnatus*. Praga 1723; R. Wojniłowicz: *Kazania Świąteczne na cały rok*. Nieśwież 1756; *Biblia, to jest Księgi Starego y Nowego Testamentu*. Gdańsk 1632; H. de Saint-Cher: *Domini Hygonis cardinalis Postilla super Epistolas Pauli [...], item super Actus apostolorum, super epistolas Canonicas, item super Apocalypsim; Sexta pars*. Paryż 1538; *Dziennik Seymu Głównego Ordynaryinego Warszawskiego pod związkim Konfederacyi Obojga Narodow roku 1789 z zlecenia Stanow: sessya CLXXXII-CXCVII*. 1789.

12 „Mediateka” – multimedialne archiwum historii mówionej miasta i regionu. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [25 października 2018].

się zdigitalizowane materiały dokumentujące przeszło sześćdziesięcioletnią działalność WOAK-u, takie jak: taśmy audio, filmowe, zdjęcia, księgi pamiątkowe, kroniki, plakaty, a także katalogi zbiorów Książnicy Podlaskiej – alfabetyczne katalogi kartkowe książek, czasopism, płyt, również według symboli wydawniczych. Łącznie cyfryzacji poddano ponad 308 godzin nagrań audio i wideo, ponad 3 tys. obiektów piśmienniczych i ikonograficznych oraz około 120 tys. kart katalogowych¹³.

W 2016 r. Książnica Podlaska wspólnie z Obwodową Biblioteką Naukową im. Jana Karłowicza w Grodnie złożyła wniosek o dofinansowanie projektu: *Współpraca instytucji kultury Białostoczczyzny i Grodzieńszczyzny w zakresie rozwoju zasobów cyfrowych i udostępniania danych jako czynnik wzrostu czytelnictwa i wzmocnienia więzi literacko-kulturowych na obszarze transgranicznym w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2014-2020*. Jego celem jest zwiększenie dostępu do regionalistów znajdujących się w zbiorach obu instytucji, które, ze względu na przebieg współczesnych granic międzynarodowych, pozostają rozproszone. Planuje się to osiągnąć za pomocą digitalizacji oraz zamieszczenia na specjalnie w tym celu utworzonej stronie internetowej określonych pozycji dotyczących dwóch blisko ze sobą związanych obszarów, przez długi czas funkcjonujących w obrębie jednego państwa. Wiąże się to z dalszym rozwijaniem kompetencji obu bibliotek w zakresie cyfryzacji, w tym również z rozbudową infrastruktury, niezbędnej w realizacji tego przedsięwzięcia. Dodatkowo w celach popularyzacyjnych przewiduje się m.in. wydanie pięciu publikacji zawierających najciekawsze i najbardziej wartościowe pozycje skierowane do dorosłych i do dzieci oraz organizację dwóch konferencji popularnonaukowych.

Podsumowanie

Digitalizacja w Książnicy Podlaskiej trwa już od przeszło dekady. W tym czasie zeskanowano i udostępniono niemal 30 tys. obiektów, w tym około 1,2 tys. książek, 23 tys. czasopism, 120 kaset VHS oraz 700 nagrań audio. Do tego należy doliczyć ponad 3,2 tys. obiektów zapisanych w formatach cyfrowych w ramach kooperacji z innymi instytucjami kultury. Stopniowa budowa odpowiedniego zaplecza oraz kadry pracowniczej odbywa się dzięki umiejętnemu wykorzystaniu możliwości oferowanych przez

¹³ *Podlaskie zbiory cyfrowe*. Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [27 października 2018].

rozmaite programy finansowane przez Unię Europejską, które pozwoliły również na renowację najcenniejszych, a zarazem najbardziej sfatygowanych druków znajdujących się w kolekcji Książnicy Podlaskiej oraz zapewnienie im właściwych warunków przechowywania. Istotną rolę odgrywa tutaj współpraca z innymi instytucjami kultury z regionu, jak również z zagranicy, która będzie kontynuowana w przyszłości.

Bibliografia

1. *Co czytali Wagowie? Odpowiedź na pytanie przynosi zdigitalizowany fragment biblioteki z Grabowa zachowany w zbiorach Książnicy Podlaskiej.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [25 października 2018].
2. *Digitalizowane publikacje.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/dokumenty.html> [1 października 2018].
3. *Konserwacja 5 woluminów białostockich druków ulotnych wydanych w 1801 r.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/konserwacja/> [2 października 2018].
4. *Książki z biblioteki Elizy Orzeszkowej zdigitalizowane.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [24 października 2018].
5. *Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku.* Przewodnik. Red. E. Kołomecka. Białystok 2010.
6. *Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego. Informator.* Red. E. Kołomecka. Białystok 2010.
7. *Lekcja najnowszej historii w Podlaskiej Bibliotece Cyfrowej – czasopisma regionalnej „Solidarności” z lat 80-tych udostępnione w sieci Internet.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [25 października 2018].
8. *„Mediateka” – multimedialne archiwum historii mówionej miasta i regionu.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [25 października 2018].
9. *Podlaskie zbiory cyfrowe.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/aktualnosci/> [27 października 2018].
10. *Pracownia digitalizacji.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/pracownia.html> [1 października 2018].
11. *Program Wieloletni Kultura +. Priorytet Digitalizacja. Projekt „Elektroniczna Książnica Podlaska – Etap I”.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/> [1 października 2018].
12. *Program Wieloletni Kultura+. Priorytet Digitalizacja. Projekt „Elektroniczna Książnica Podlaska – Etap II”, Program Wieloletni Kultura+. Priorytet Digitalizacja. Projekt „Elektroniczna Książnica Podlaska – Etap I”.* Tryb dostępu: <http://www.ksiaznicapodlaska.pl/site/projekty/ekp/> [1 października 2018].

dr Henryk Hollender

Uczelnia Łazarskiego w Warszawie

h.hollender@lazarski.edu.pl

PRZYWRÓĆMY BIBLIOTEKOZNAWSTWO PORÓWNAWCZE

LET US BRING BACK COMPARATIVE LIBRARIANSHIP

Abstrakt

Porównania bibliotek prowadzone pod szyldem bibliotekoznawstwa porównawczego (czasem także z dopowiedzeniem: *i międzynarodowego*) to nurt badawczy i dydaktyczny, który co pewien czas pojawia się w Polsce, aby następnie zniknąć. Równocześnie jednak bibliotekarze polscy przejawiają niewielką aktywność międzynarodową, a głównym narzędziem utrzymywania kontaktu ze światowymi tendencjami jest użytkowanie produktów technicznych, które znane są w innych krajach. Tymczasem porównanie bibliotek powinno pomagać w krytycznej ocenie swoich osiągnięć, w dobie-raniu źródeł inspiracji, w przestrzeganiu przed niekorzystnymi decyzjami itd. Autor zwraca uwagę, że w globalnym świecie wszystko może być przedmiotem transferu, a więc także porównywania, choć większość autorów koncentruje się na działalności organizacji międzynarodowych i na wielkich projektach, instytucjonalizujących współpracę bibliotek. Podaje przykłady tematyki godnej badań i analiz oraz autorów, którzy ją podejmują.

Słowa kluczowe: bibliotekoznawstwo porównawcze, bibliotekoznawstwo międzynarodowe, bibliotekarstwo polskie, dobre praktyki, modernizacja bibliotek, współpraca bibliotek, Lor Peter Johan, kazusy biblioteczne, bibliotekarstwo poradzieckie.

Abstract

Comparisons of libraries conducted under the banner of comparative librarianship (sometimes with the addition of: *and international*) is a research and didactic trend, which every now and then appears in Poland, to eventually fall into oblivion. At the same time, Polish librarians show little

international activity, and the main tool for maintaining contact with global trends is the use of technical products known in other countries. Meanwhile, this is comparing libraries which should help to critically assess their achievements, select sources of inspiration, abide by unfavourable decisions, and so on. We would like to point out that in the global world, everything can be the subject of transfer and comparison, although the majority of authors focus more on the activities of international organizations and large projects than institutionalize the cooperation of libraries.

Keywords: comparative librarianship, international librarianship, Polish library science, best practice, modernization of libraries, cooperation of libraries, Peter Johan Lor, cases in librarianship, post-Soviet librarianship.

Biblioteki, bez względu na to, czy uczestniczą we współpracy zewnętrznej, realizują projekty, są ogniwami sieci bibliotecznych itp., to utrzymują rozmaite kontakty i czerpią z tego korzyści. Można przyjąć, że zasadniczą spośród nich jest transmisja dobrych praktyk, a czasem także stwarzanie okazji do uogólnień o charakterze poznawczym. Jedno wspiera tu drugie. Bez porównań o charakterze menedżerskim trudno sobie wyobrazić zarówno dokonywanie pożytecznych zapożyczeń, jak i budowanie tożsamości zawodowej. Z porównań wynikają zaś co najmniej nowe wizje, a może także poprawa skuteczności zarządzania i wprowadzanie trwałych, sprawdzonych kryteriów kształtowania jakości.

Komparatystyka – niezbędna metoda, oczywista postawa

Porównywanie może prowadzić do ujednolicania stosowanych rozwiązań lub też odwrotnie – pogłębiania różnic dla osiągnięcia pierwszeństwa, przewagi czy oryginalności. Jak się jednak zdaje, biblioteki obecnie raczej upodobniają się do siebie niż różnicują. Do wspólnego mianownika doprowadza je stosowanie tych samych norm, powszechna dostępność tych samych produktów lub usług, współpraca w programach takich jak: współkatalogowanie, ochrona zabytków czy likwidacja zagrożeń takich jak kwaśny papier. Globalna dominacja kilku największych platform i serwisów ujednolica obyczajowość pracowników informacji i ich kultury organizacyjne.

Zarówno w prowadzeniu działalności informacyjnej, jak i w publikowaniu mamy do czynienia z przekraczaniem ograniczeń związanych z lokalnością. Każda instytucja może być dawcą i biorcą rozwiązań

globalnych – globalizacja wyznacza pole działania, buduje skalę wyzwań, czyni wszystkie instytucje podatnymi na te same wpływy. Za dziewiętnastowieczną migracją mas ludzkich poszło wzmocnienie światowego obiegu idei. Wyrósł nowy „internacjonalizm”, niekoniecznie ideologiczny, przejawiający się raczej jako postawa szukania partnerstw bez ograniczeń. Wszelkie naprawianie, czy zmienianie świata ma dziś zasięg globalny – konwencje, organizacje, ruchy pokojowe i ekologiczne, umiędzynarodowienie nauki itp. – podobnie zresztą jak przedsiębiorczość.

Można rozważyć, czy z samorzutnego przenikania wzorców wynika tendencja do ciągłego, profesjonalizującego się porównywania, prowadzonego w centrach badań i analiz, *think tankach*, wyspecjalizowanych jednostkach naukowych, czy też odwrotnie – to porównywanie stymuluje ruch, adaptację, utratę lęków wobec obcości. Jasne, że porównywanie jest we wszystkich sytuacjach społecznych czymś w rodzaju elementarnego, naturalnego odruchu, nie każde jednak prowadzi do komparatystyki rozumianej jako czynność lub dziedzina zaawansowana. Samo naśladownictwo („podpatrywanie”) nie jest porównywaniem w sensie naukowym, ponieważ polega na rozpoznawaniu i przenoszeniu pojedynczych, jednorodnych, łatwo rozpoznawalnych elementów, podobnie jak wszelkie „przeszczepiania” i inne operacje wywodzone z przeświadczenia, że „dawca” stoi o wiele wyżej niż „biorca”.

W praktyce takie zapożyczenia zdarzają się wprawdzie często, ale mają na ogół ograniczoną produktywność. Jako przykłady niech posłużą okoliczności, w jakich powstała Konferencja Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich. Była to próba wprowadzenia w Polsce odpowiednika brytyjskiej Standing Conference of National and University Libraries¹. Podobnie pasywny charakter miało stworzenie w Polsce pewnej liczby „formatów” Dublin Core poprzez kilkakrotne tłumaczenie Dublin Core Metadata

1 Uwaga ta nie ma naturalnie na celu wystawienia jakiegokolwiek całościowej oceny KDBASP, której bogatą historię przedstawia np. następujące opracowanie, zasadnie wprowadzone do programu konferencji odbywającej się w Ukrainie: M. Górski: *Konferencja dyrektorów bibliotek Akademickich Szkół Polskich (KDBASP) – dobra praktyka współpracy polskich bibliotek akademickich* [dokument elektroniczny]. W: *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали шостої міжнародної науково-практичної конференції, 10-11 вересня 2015 р.* Red. O. B. Шишка, I. O. Белоус, P. C. Самотий, А. I. Андрухів. Lwów 2015, s. 5-10. Tryb dostępu: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/29649> [12 października 2012]. Niestety, KDBASP funkcjonuje zupełnie inaczej niż SCONUL (zob. <https://www.sconul.ac.uk/>) – organizacja, o której rozmawialiśmy z Ivorem Kempem, inicjatorem założenia „stałej konferencji” w Polsce – i nigdy nie osiągnęła porównywalnego znaczenia.

Element Set, bez rozumienia kontekstów, w jakie uwikłany jest ten tekst, i bez wytworzenia kontrolowanych słowników dla większości atrybutów. Wynikł z tego nielichy bałagan².

Na tej samej zasadzie, umiejętność i wola porównywania wielu współwystępujących czynników mogą stać się źródłem trwałych i dobrze funkcjonujących rozwiązań, wychodzących daleko poza zwykłe naśladownictwo, choć bez wątpienia je przypominających. Gdybyśmy chcieli przeprowadzić studium przypadku „ile ma być bibliotek na uczelni”, to spostrzegliśmy, iż jeszcze zanim ustawodawca zażądał, by w Polsce na każdej uczelni był „system, którego podstawą jest biblioteka”, tendencja do ograniczania liczby bibliotek sieci uczelnianej szła z Zachodu na Wschód. Ale nie uszła zbyt daleko. Kiedy Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (BUW) zaczęła planowanie nowego gmachu i bardzo szybko (1992-1999) przeszła do jego budowy, pięćdziesiąt bez mała bibliotek „wydziałowych” (także instytutowych, a nawet zakładowych), to był ostatni temat, za który Uczelnia jako całość miała siłę się zabrać. W tym samym czasie podobnych rozmiarów Uniwersytet Humboldtów³ (UH) w Berlinie wcale nie projektował jeszcze gmachu dla swojej biblioteki centralnej, lecz reorganizował strukturę bibliotek filialnych (Zweigbibliotheken), ograniczając ich liczbę, ujednolicając ich tryb funkcjonowania i wyposażenie. Skutek jest taki, że dziś, w pełnej zgodzie ze starą i nową ustawą o szkolnictwie wyższym, Uniwersytet Warszawski stworzył system składający się nadal z ponad 40 bibliotek, przy czym tylko 23 mają ten sam system (i w nim współkataloguje) co otwarta w 1999 r. Biblioteka Uniwersytecka (architekci Marek Budzyński, Zbigniew Badowski), podczas gdy UH ma 12 bibliotek, rozmieszczonych w poszczególnych zgrupowaniach na terenie miasta, zwieńczonych powstałym dopiero w 2009 r. gmachem Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum (architekt Max Dudler)⁴. Jest oczywiste, że wszystkie te biblioteki

2 Zob. L. Derfert-Wolf: *Jak posługiwać się biblioteką cyfrową?* W: *Cyfrowy świat dokumentu: wydawnictwa, biblioteki, muzea, archiwa*. Red. H. Hollender. Warszawa 2011, s. 202.

3 Spotykana jest również nazwa „Uniwersytet Humboldta w Berlinie”, poprawnie powinno być „Uniwersytet Humboltów”, ponieważ berlińska uczelnia nosi imię dwóch braci Humboldtów Wilhelma i Alexandra, a ich wizerunki widnieją na znaku uniwersytetu. Zob. też: E. Olszewski: *Czy rzeczywiście inwazja przyimka „imienia” w nazewnictwie?* „Język Polski” 1976, nr 56(2), s. 155-156.

4 W niniejszym artykule autor opowiada o tym głównie na podstawie własnych doświadczeń. Zob. jednak także: A. Stanis: *Biblioteka Uniwersytetu Humboldta przed przeprawą*. „Bibliotekarz” 2008, nr 12, s. 19-20.

uczestniczą w eksploatacji wspólnego systemu bibliotecznego i wspólnego katalogu uczelni.

Porównawcze i/czy międzynarodowe?

Porównania mogą być zatem pouczające, jeśli nie ograniczają się do promocji zwykłego naśladownictwa. Od dekad uprawia się bibliotekoznawstwo – czy bibliotekarstwo – porównawcze, także w Polsce; istnieje kilka przekazów, informujących o konferencji z tego zakresu, która odbyła się w 2007 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim⁵. Termin ten pojawia się niekiedy w polskim piśmiennictwie, raczej dawniejszym niż nowszym. Z powodów oczywistych ujęcie porównawcze musi występować na kierunkach informacyjnych na wielu wykładanych przedmiotach. Tym bardziej skonstatować trzeba jego stałą obecność w Stanach Zjednoczonych. Być może chwytna okazała się idea „rewitalizacji bibliotekoznawstwa porównawczego”, wyrażona tytułem artykułu, który w 2014 r. wyszedł spod pióra Petera Johana Lora, byłego bibliotekarza narodowego Południowej Afryki oraz dyrektora generalnego IFLA (2005-2008)⁶. Dziś bibliotekoznawstwo porównawcze to w Stanach Zjednoczonych odrębne kursy w 15 uczelniach⁷. Współczesną literaturę z tego zakresu zwieńcza *International and Comparative Librarianship* naszego niestrudzonego odnowiciela⁸. W obiegu widzimy jednak obfite, także dawniejsze piśmiennictwo⁹.

P. J. Lor kładzie nacisk na refleksję teoretyczną i metodologiczną, ale interesuje go także wkład bibliotek do współpracy i pokoju między narodami, co zasługuje na najwyższy szacunek. Natomiast przykładowe zasadnicze zagadnienia, poruszane na takich zajęciach, są różne u różnych wykładowców i generalnie – rozmaite. Podajmy kilka przykładów:

5 Zob. np. M. Jaskowska: *Przenikanie i rozpowszechnianie idei oraz doświadczeń*. „Biuletyn EBIB” 2007, nr 7(78). Tryb dostępu: <http://www.ebib.pl/2007/88/a.php?jaskowska> [12 października 2018].

6 P. J. Lor: *Revitalizing comparative library and information science: theory and metatheory*. „Journal of Documentation” Vol. 70, nr 1 (2014), s. 25-51.

7 Zob. informacje zawarte w serwisie I[nternational] C[omparative] L[ibrarianship] communitas. Tryb dostępu: <https://iclcommunitas.wordpress.com/about/> [12 października 2018].

8 P. J. Lor: *International and Comparative Librarianship. A Thematic Approach*. München 2017.

9 Np. *Global library and information science: a textbook for students and educators* [...]. Red. I. Abdullahi. Wyd. 2. Berlin, Boston 2017; S. A. Simsova: *Primer of Comparative Librarianship*. London 1982.

- światowa polityka informacyjna i *Global Information Access*;
- porównanie narodowych stowarzyszeń bibliotekarskich;
- wpływ globalizacji na zarządzanie bibliotekami;
- prawa własności intelektualnej w różnych krajach;
- rola bibliotek narodowych;
- kultury organizacyjne w bibliotekach;
- kulturowa charakterystyka użytkowników bibliotek.

Widzimy zatem, że „międzynarodowość” zrasta się tu z „porównawczością”, ponieważ wielu autorów zaczyna od ujęć globalnych, budowanych zazwyczaj nie na pojęciu globalizacji, przeniesionym z nauk ekonomicznych czy politycznych, ale na własnych doświadczeniach z działalności w międzynarodowych organizacjach bibliotekarskich i pokrewnych. Autorzy i wykładowcy nie definiują natomiast, jakie warsztatowe czy organizacyjne problemy w wybranych bibliotekach i grupach bibliotek oraz w poszczególnych krajach są szczególnie warte porównań, ewentualnych zapożyczeń lub przekształceń w trakcie przeszczepów do innych kultur czy warunków ekonomicznych. Wolą raczej zaczynać „od góry”, wskazując, jakie problemy czy zjawiska występują najczęściej w skali światowej lub łączą biblioteki, stwarzają im okazje do współpracy. Jak się wydaje, marginalizacji ulega tu kwestia, która nam wydawałaby się najciekawsza: w jaki sposób biblioteki ujednolicają swoje techniki i metody działania, hołdując tym samym standardom, procedurom i wzorcom publicznej obecności, lecz odmiennie, być może, je interpretując i naginając do lokalnej obyczajowości, kultury organizacyjnej czy ograniczeń materialnych¹⁰.

Sam P. J. Lor utrwała ten kierunek. W przywoływanej powyżej książce *International and Comparative Librarianship: A Thematic Approach*¹¹ kładzie nacisk na zagadnienia metodologiczne oraz humanitarne aspekty działalności informacyjnej. Jeden zaś z najnowszych artykułów tego autora to: *Democracy, information, and libraries in a time of post-truth*

10 Tematem tego typu byłyby tu komputeryzacja bibliotek w krajach do niej nieprzygotowanych. O ile pamiętamy dawne relacje Ewy Chrzan z jej działalności konsultacyjnej (z Simonem Francisem) w Rosji, licencje na „zachodnie oprogramowanie” w latach dziewięćdziesiątych ub. wieku uzyskiwano tam niekiedy bez umowy na „maintenance”; po instalacji oprogramowanie przechodziło pod opiekę miejscowych informatyków.

11 Zob. P. J. Lor: *International and Comparative Librarianship...*, dz. cyt. Istnieje kilka wersji tej książki, która „dojrzała” do wydania na poświęconym jej portalu. Niestety, ani jednego egzemplarza nie włączyły do swoich zbiorów biblioteki reprezentowane w NUKAT i KaRo.

*discourse*¹². Jest więc Lor kolejnym wybitnym bibliotekarzem, który w dążeniu do spójnego przedstawienia tego, co łączy biblioteki, marginalizuje pola o charakterze specjalistycznym czy technicznym. Niemniej jednak wnikliwa recenzja doprowadzi prawdopodobnie do przywrócenia ich w innych opracowaniach, lub nawet do zwrócenia na nie większej uwagi przez samego P. J. Lora w pracy nad nowym wydaniem. W Polsce nie ma egzemplarza książki i autor niniejszego referatu zna ją jedynie z opublikowanych fragmentów. Dzieło jest imponujące – spojrzmy na jego spis treści, stanowiący wartościowy przewodnik po „zdolności porównawczej” świata książnic i usług informacyjnych¹³.

Jesteśmy w Polsce

Nie zmienia to faktu, że mimo całej obfitości i zróżnicowania tematycznego, zarówno książka P. J. Lora, jak i działalność jego współpracowników, naśladowców i następców skupiać się będzie na politycznych aspektach funkcjonowania bibliotek, i to w planie globalnym. Takie jest dzisiejsze rozumienia słowa „international”. Wydaje się jednak, że w Polsce ciekawszy byłby plan lokalny czy raczej regionalny, funkcjonujemy bowiem na pograniczu wyrazistych i mocno zróżnicowanych kultur bibliotecznych, których raczej nie chcemy badać.

W dalszej części artykułu przedstawiono kilka opinii, wynikających z doświadczeń autora, a nie z przeglądu piśmiennictwa, ani tym bardziej badań naukowych. Wydaje się na przykład, że zasadnicze nowości docierają do nas w ogóle nie jako idee biblioteczne, lecz jako innowacje techniczne, pojawiające się wraz z komercyjnymi produktami stanowiącymi podstawę funkcjonowania bibliotek i komunikacji naukowej. Ten temat wart jest systematycznego zbadania, bowiem jego istota ma chyba głębsze korzenie. Skoro sama instrukcja użytkownika (dla bibliotekarza), stanowiąca załącznik do rozwiniętego wielomodułowego systemu bibliotecznego, stanowi właściwie opis wszystkich czynności i procedur zachodzących pomiędzy czytelnikiem, obiektem bibliotecznym i pracownikiem biblioteki, to uczenie się wraz z kupowaniem techniki jest zjawiskiem od dawna

12 Zob.: P. J. Lor: *Democracy, information, and libraries in a time of post-truth discours*. „Library Management” Vol. 39, nr 5 (2018), s. 307-321.

13 W Załączniku zamieszczono spis treści książki, opublikowany przez autora na jego blogu. Tryb dostępu: <https://pjlora.files.wordpress.com/2018/12/Book-contents.pdf> [12 października 2018].

mocno ugruntowanym. Tego nie trzeba – i nie bardzo można – uczyć się na studiach, tego nawet nie ma sensu podpatrywać w innej bibliotece. Z kolei digitalizacja jako ruch przysłała ze skanerami. I dalej, do współkatalogowania niezbędne były protokoły wymiany danych w Internecie; to one określiły szczegółowo praktykom kolejność czynności.

Ale jeśli coś można mieć bez licencji i inwestycji, naśladownictwo jest chyba słabsze. Tym bardziej że kontakty między bibliotekami i między ośrodkami kształcenia bibliotekarzy, na których ustanowiona jest nasza wiara w sens porównywania, nie zawsze są jednak silne. Jakież kontakty, jaki wpływ i jakie porównania odzwierciedlała taka oto wypowiedź naszego kolegi, który – przedstawiając w 1999 r. w artykule poświęconym rozbudowie Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) plan organizacji magazynów bibliotecznych, użył takiej oto charakterystyki: „[...] koncepcja funkcjonalna BJ sytuuje się pomiędzy zelektronizowaną B[iblioteką] Ś[ląską] a otwartą w pełni na czytelnika BUW?”¹⁴. Co to znaczy „sytuuje?”! Co to znaczy „pomiędzy?”! Jasne, że tradycyjny zamknięty magazyn biblioteczny, który – jak słusznie zauważa sam autor – można przerobić na otwarty dostęp¹⁵, znajduje się w pewnym sensie „pomiędzy” zrobotyzowanym magazynem Biblioteki Śląskiej, gdzie nie wchodzi nawet bibliotekarz, a Biblioteką Uniwersytecką w Warszawie, gdzie drogi bibliotekarzy i użytkowników krzyżują się niemal bez ograniczeń. Ale dotyczy to samego magazynu, a nie koncepcji, bo takie magazyny nie wymagały koncepcji, by powstawać, i rozbudowa Biblioteki Jagiellońskiej w latach 90. ubiegłego wieku zastała je już na miejscu. Ich początki, to potrzeba wyłączenia przyrastających lawinowo zbiorów drukowanych z możliwej do ogrzania czytelnicy. Tu nie było niczego w rodzaju inspiracji przez ideę *open stacks* (praktykowaną

14 K. Zamorski: *Rozbudowa Biblioteki Jagiellońskiej. Problemy zmian funkcjonalnych*. „Przegląd Biblioteczny” R. 67, z. 1/2 (1999), s. 42. Cała ta wypowiedź brzmi: „Powstała nasycona elektroniką Biblioteka Śląska, na ukończeniu jest ciekawa architektonicznie i funkcjonalnie Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, kończy się rozbudowa sprawnej funkcjonalnie od dawna Książnicy Pomorskiej. Co na tym tle chcemy osiągnąć? Koncepcja funkcjonalna BJ sytuuje się pomiędzy zelektronizowaną BŚ[ląską] a otwartą w pełni na czytelnika BUW. Nie jest naszym zadaniem ocena przyjętych tam rozwiązań. Można się bowiem cieszyć, że wreszcie po latach będziemy mieli się czym pochwalić.”

15 Zwraca na to uwagę sam autor stronę wcześniej: „[...] Nadto zgodziłem się z koncepcją R. Loeglera, którą już w latach 70. omawiał z Władysławem Andrzejem Serczykiem, iż nie należy zamykać przed BJ możliwości przejścia kiedyś w przyszłości na system wolnego dostępu do książek. Jeśli którykolwiek z moich następców podejmie taką decyzję, czytelnik będzie miał do dyspozycji przestronne i wygodne magazyny”. Zob. K. Zamorski: *Rozbudowa Biblioteki Jagiellońskiej...*, dz. cyt., s. 41.

skądinąd dla wybranych, ale bez tej nazwy, co najmniej od XVII w.), ani tym bardziej przez tyleż zelektronizowany, co zmechanizowany magazyn, postawiony w Katowicach.

Obecnie kontakty między bibliotekami są chyba jeszcze słabsze, mimo licznie organizowanych konferencji. Wiele dyskusji prowadzonych pomiędzy młodymi bibliotekarzami na facebookowych (innych już nie ma) forach dyskusyjnych wskazuje, że podstawowe pojęcia z zakresu racjonalnej współpracy bibliotek, takie np. jak: rozróżnienie pomiędzy katalogami centralnymi powstającymi metodą „zlewania” rekordów a metodą współkatalogowania, po prostu nie są im znane. Wielkie współczesne nurty reformatorskie, takie jak otwarcie się bibliotek naukowych na wyszukiwarki zintegrowane czy bibliotek publicznych na media nietradycyjne, to raczej pochodne oferty rynkowej i tendencji lifestylowych.

Przez pewien czas natomiast mieliśmy do czynienia z realnym wpływem fundacji wspomagających biblioteki finansowo. Fundacja Andrew W. Mellona uważała, że komputeryzacja bibliotek stanowić będzie jeden z filarów demokratyzacji i modernizacji kraju i wspierała nie tylko zakup zaawansowanych systemów bibliotecznych, ale i obejmowanie katalogowaniem online wszystkich rodzajów zbiorów bibliotecznych oraz zakładanie wielkich katalogów centralnych. Była to oferta dla „powracających do Europy” krajów Europy Wschodniej. Europa poradziecka, mająca własną wyrazistą kulturę biblioteczną, nie była objęta tym programem, z wyjątkiem Estonii i Łotwy¹⁶. Na tamtejsze biblioteki wpływała przez pewien czas fundacja George’a Sorosa „Open Society Institute” i ich akcja *Networking Libraries Program*¹⁷; podobnie działo się w Polsce (Fundacja Batorego sfinansowała m.in. pierwszą sieć komputerową w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie). Fundacja Bertelsmanna zakładała nowe biblioteki publiczne dla młodzieży w Olsztynie (Planeta 11) i we Wrocławiu (Mediateka), nakłaniając bibliotekarzy do zaakceptowania nowoczesnej architektury, multimedialnych zbiorów i innego rodzaju odświeżności niż takiej, jaka była związana z wizytą w tradycyjnej, ponurawej i niedofinansowanej bibliotece w kraju socjalistycznym.

Niezależnie od działalności fundacji, Polska cieszyła się co najmniej od lat 80. XX w. wystarczającą otwartością i swobodą kontaktów, by żywo

16 Zob. *Library automation in transitional societies: lessons from Eastern Europe*. Red. A. Lass, R. Quandt. New York 2000.

17 Autor był w drugiej połowie lat 90. przez pewien czas recenzentem, oceniającym projekty składane w ramach tego programu.

dyskutować o doświadczeniach amerykańskich, skandynawskich, brytyjskich i niemieckich; te zainteresowania wzmożyły się jeszcze w latach 90. Oddzielone trudną do przekraczania granicą biblioteki Ukrainy, Białorusi czy Rosji są nam mało znane, choć właśnie stamtąd pochodzi najwięcej studentów zagranicznych. Być może nie dostrzegamy nawet, jak bardzo niektórzy z nich są rozczarowani, że książek nie wypożycza się u nas na cały semestr i że biblioteka nie potrafi ani nawet nie zamierza zapewnić każdemu studentowi obowiązującego podręcznika do każdego przedmiotu. Wy tłumaczenie takim studentom, skądinąd w większości nieświadomym specyfiki ani rynku wydawniczego, ani systemów nauczania w Polsce, iż byłoby to niemożliwe, stanowi trudne zadanie dla bibliotekarza, który pragnie obsługiwać sumiennie swoją międzynarodową społeczność. Tym bardziej, że przyczyny takiego stanu rzeczy bywają rozmaite – dla niektórych przedmiotów podręczników w ogóle nie ma, dla innych są w wielkim wyborze, a wykładowcy w trosce o pluralizm ujęć z reguły włączają do sylabusów więcej niż jedną pozycję. A przecież to studenci zagraniczni mają rację: wszystko bowiem zmierza do tego, by podstawowe lektury były w Internecie lub przynajmniej w sieci uczelnianej; nie jest to trudne, wiele uczelni już to w dużym stopniu zrealizowało, a program Otwartego Dostępu (*Open Access*), z wielką nieśmiałością wdrażany przez kolejne rządy, w końcu może do tego doprowadzić.

Trudniej będzie naśladować podniosłość i swoistą ceremonialność poradzieckich bibliotek – a może w ogóle nie powinno się tego robić – warto jednak wiedzieć, że ktoś może widzieć w nich wartość. Biblioteki na całym świecie wahają się chyba, czy powinny czytelnika olśnić, poruszyć i poinformować o czymś, czego sam nie doczytałby w użytkowanych tekstach, czy też zaferować mu coś w rodzaju poufałego partnerstwa. W tym kontekście dla autora niespodzianką była wizyta w nowej bibliotece Uniwersytetu Lipskiego w głównym kampusie. Tak jakby dwie zasadnicze lokalizacje UB-Leipzig podzieliły się rolami: odmieniona Albertina budowała nastrój, zaś Campus-Bibliothek przy ul. Uniwersyteckiej 3 oferowała wewnątrz najprostsze z możliwych funkcjonalnie i estetycznie, ale zlokalizowane za niezwykłą rekonstrukcją staromiejskiej pierzei¹⁸.

18 Dziękuję organizacji bibliotekarzy niemieckich Bibliothek & Information Deutschland za sfinansowanie pobytu na Bibliothekartag w Lipsku w 2016 r. Zob. też: H. Hollender, E. Kotyńska: [Sto trzeci] 103. *Kongres Bibliotekarzy Niemieckich – Brema, 2014*. „Biuletyn EBIB” 2014, nr 6(151). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/267/438> [1 października 2015].

Wydaje się, że bibliotekom w Polsce brakuje wręcz perspektywy porównawczej i inspiracji płynącej z tego, że ktoś robi coś inaczej. Jak słyszymy, powoli rodzą się w Polsce wdrożenia *Patron Driven Acquisitions*, ale to jest technika i ta technika znajduje się w ofercie dostawców „kontentu”. Nie zrobiły jednak wcześniej szerszego wrażenia różne metody planowego gromadzenia, takie jak instytucjonalizacja profesorskiej inicjatywy zakupowej (wraz z przydziałem środków), praktykowana w Niemczech, czy powierzenie księgarniom tworzenie ofert według przyjętego wcześniej szczegółowego planu gromadzenia – co przenosi skupienie bibliotekarza z doboru książek „na tytuły” na umiejętność uporządkowania posiadanego piśmiennictwa i określenia potrzeb w poszczególnych kategoriach dziedzinowych czy tematycznych.

Podsumowanie

Wydaje się, że biblioteki dzisiaj są dzięki użytkowanym systemom w pełni transparentne dla badacza – stosowane przez nie rozwiązania organizacyjne i techniczne można poddawać precyzyjnemu oglądowi, i to zdalnie. Zastosowanie wyszukiwarek zintegrowanych i relacje między katalogami bibliotecznymi a zawartością bibliotek cyfrowych, repozytoriów i baz danych, stopień wdrożenia innowacji w zakresie schematów i formatów danych oraz linkowania danych, zasady dokumentacji i obiegu materiałów stanowiących dziedzictwo kultury, otwieranie bibliotek publicznych na działania społeczne, niepowiązane bezpośrednio z posiadanymi zbiorami, to pola, na których występują zasadnicze różnice między regionami i krajami. Metody porównawcze byłyby także niezbędne w refleksji nad przebiegiem i skutkami modernizacji bibliotek i przemianami w zakresie etyki i pragmatyki służbowej zawodu bibliotekarza. We wszystkich tych obszarach działo się w Polsce dużo. Warto zapytać o oryginalność rozwiązań, źródła postaw promodernizacyjnych, stopień regionalnej czy międzynarodowej atrakcyjności praktyk. Nie pomijajmy porównywania regionów w Polsce i regionów europejskich, nie bójmy się zagadnień warsztatowych, które mogą uchodzić za hermetyczne lub niszowe.

Załącznik

Spis treści książki – P. J. Lor: *International and Comparative Librarianship: Concepts and Methods for Global Studies*

PART I: CONCEPTS

Chapter 1. From local to global: the expanding horizons of libraries and related information organizations. 1.1. Introduction. 1.2. Periodization of library development. 1.3. Libraries – from local to global horizons. 1.4. Horizon 1: Local. 1.5. Horizon 2: Imperial. 1.6. Horizon 3: Universal. 1.7. Horizon 4: National. 1.8. Horizon 5: International. 1.9. Horizon 6: Global. 1.10. Conclusion.

Chapter 2. A field of study and research. 2.1. Introduction. 2.2. Emergence of a professional literature. 2.3. Themes, genres, motives, and values. 2.4. The literature of international librarianship. 2.5. The literature of comparative librarianship. 2.6. Definition and scope of international librarianship. 2.7. Definition and scope of comparative librarianship. 2.8. Distinction between international and comparative librarianship. 2.9. The nation state, methodological nationalism and globalisation. 2.10. Towards global library and information studies. 2.11. Conclusion.

Chapter 3. Conceptual exploration. 3.1. Introduction. 3.2. The need for theory. 3.3. The library concept. 3.4. A universal concept? 3.5. The conduit metaphor: transmission as a conceptual framework. 3.6. Systems frameworks. 3.7. Ecosystems and the LIS environment. 3.8. Culture. 3.9. Libraries and culture. 3.10. Conclusion.

PART II: METHOD

Chapter 4. Preparing for research: metatheoretical considerations. 4.1. Introduction. 4.2. Method, methodology and metatheory. 4.3. Metatheory, methodology and methods: the Iceberg Model. 4.4. Metatheoretical dimensions. 4.5. Major research paradigms. 4.6. The sociological dimension. 4.7. The teleological dimension. 4.8. The ontological dimension. 4.9. The epistemological dimension. 4.10. The ethical dimension. 4.11. Evaluation of metatheoretical assumptions. 4.12. Towards methodology.

Chapter 5. Methodological decisions. 5.1. Introduction. 5.2. Methodological decisions and metatheory. 5.3. Quantitative and qualitative methodologies. 5.4. Mixed methods. 5.5. The comparative method. 5.6. Theory and mechanics of comparison. 5.7. Terminology. 5.8. Comparative strategy. 5.9. Comparative research designs. 5.10. Selection of countries. 5.11. Typologies and country groupings. 5.12. Selecting an appropriate level

of analysis. 5.13. The time dimension. 5.14. Evaluation of methodology. 5.15. Conclusion.

Chapter 6. Method: procedures, techniques, instruments. 6.1. Introduction. 6.2. Data sources. 6.3. Concepts. 6.4. Defining concepts. 6.5. Concepts and defining attributes: the qualitative approach. 6.6. Variables and indicators: the quantitative approach. 6.7. Concepts across boundaries. 6.8. Framing questions across cultures. 6.9. Survey design and execution. 6.10. Documentary sources. 6.11. Documents as primary sources. 6.12. Content analysis. 6.13. Bibliometric and related techniques. 6.14. Secondary sources. 6.15. General country information. 6.16. International comparative data – general. 6.17. International comparative data – LIS. 6.18. Information on LIS in specific countries. 6.19. Information on international organizations. 6.20. Challenges in using secondary sources. 6.21. Researching in other countries. 6.22. Evaluation of methods. 6.23. Conclusion.

PART III: POLITICAL ECONOMY

Chapter 7. The political economy of LIS. 7.1. Introduction. 7.2. Political economy. 7.3. International political economy. 7.4. Civil society. 7.5. The business sector. 7.6. The public sector. 7.7. Intergovernmental organizations. 7.8. The digital divide. 7.9. Information/knowledge as an economic good. 7.10. Information as a resource. 7.11. Intellectual property. 7.12. Intellectual property in international context. 7.13. Contesting intellectual property. 7.14. Conclusion.

Chapter 8. Access to knowledge and global flows of information. 8.1. Introduction. 8.2. The access to knowledge movement. 8.3. Mitigating intellectual property restrictions. 8.4. Pushback: international advocacy for access. 8.5. Open access. 8.6. Other legal strategies. 8.7. Radical and extra-legal resistance. 8.8. Globalization and information flows. 8.9. Global information flows: North-South. 8.10. Global information flows: South-North. 8.11. Global information flows: South-South. 8.12. Global information flows: North-North. 8.13. Conclusion.

PART IV: INFLUENCE

Chapter 9. International influence and diffusion of ideas in LIS. 9.1. Introduction. 9.2. Influence. 9.3. Diffusion. 9.4. Diffusion of innovations: the Rogers model. 9.5. Limitations of the Rogers model. 9.6. Other research traditions. 9.7. Diffusion in LIS. 9.8. Diffusion in ICT and information systems. 9.9. Diffusion of policy. 9.10. Policy transfer in applied

social science disciplines. 9.11. Policy transfer in education. 9.12. Towards a framework for studying transfer in LIS. 9.13. Exhibit A: Le retard français. 9.14. Conclusion.

Chapter 10. Colonialism, development, and aid. 10.1. Introduction. 10.2. Colonization and colonialism. 10.3. Political-economic consequences of colonialism. 10.4. Decolonization. 10.5. After colonialism. 10.6. Developing countries. 10.7. Poverty. 10.8. Development. 10.9. Theories of development. 10.10. Development aid. 10.11. Donors. 10.12. Donor motives. 10.13. Forms of aid. 10.14. Process. 10.15. Recipients. 10.16. Context. 10.17. Outcomes. 10.18. Conclusion.

Chapter 11. LIS development and aid (1). 11.1. Introduction. 11.2. LIS development questions. 11.3. Factors influencing LIS development. 11.4. LIS development trajectories. 11.5. Historically literate realms. 11.6. Exhibit B: China. 11.7. Latin America. 11.8. Former colonies of large-scale European settlement. 11.9. Exhibit C: The Carnegie Corporation, Canada, and New Zealand. 11.10. Conclusion.

Chapter 12. LIS development and aid (2). 12.1. Introduction. 12.2. Former colonies of limited European settlement. 12.3. Exhibit D: Francophone Africa. 12.4. The former Russian Empire and Soviet sphere of control. 12.5. Exhibit E: The European Union and Central and Eastern Europe. 12.6. Five dimensions of LIS development and aid. 12.7. Systemic aid. 12.8. Conclusion.

Conclusion 1. What have we learned? 2. Reflections on the generalized development trajectories. 3. Reflections on the use of theory. 4. Has international and comparative librarianship failed? 5. Is there a future for international and comparative librarianship?

Bibliography, Index.

Bibliografia

1. *Comparative and international librarianship*. Red. S. Kawatra. New York 1987.
2. Derfert-Wolf L.: *Jak posługiwać się biblioteką cyfrową?* W: *Cyfrowy świat dokumentu: wydawnictwa, biblioteki, muzea, archiwa*. Red. H. Hollender. Warszawa 2011, s. 201-237.
3. *Global library and information science: a textbook for students and educators*. Red. I. Abdullahi. Wyd. 2. Berlin, Boston 2017.
4. Górski M.: *Konferencja dyrektorów bibliotek Akademickich Szkół Polskich (KDBASP) – dobra praktyka współpracy polskich bibliotek akademickich*. W: *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали шостої міжнародної науково-*

- практичної конференції, 10-11 вересня 2015 р. Red. О. В. Шишка, І. О. Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів. Lwów 2015, s. 5-10. Tryb dostępu: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/29649> [12 października 2012].
5. Hollender H., Kotyńska E.: [Sto trzeci] 103. *Kongres Bibliotekarzy Niemieckich – Brema, 2014*. „Biuletyn EBIB” 2014, nr 6(151). Tryb dostępu: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/267/438> [1 października 2015].
 6. Jaskowska M.: *Przenikanie i rozpowszechnianie idei oraz doświadczeń*. „Biuletyn EBIB” 2007, nr 7(78). Tryb dostępu: <http://www.ebib.pl/2007/88/a.php?jaskowska> [12 października 2018].
 7. *Libraries in the early 21st century, an international perspective*. T. 1-2. Red. R. N. Sharma. Berlin 2017.
 8. *Libraries in the political process*. Red. C. Stilwell, P. J. Lor, R. Bats. Baltimore 2016.
 9. *Library automation in transitional societies: lessons from Eastern Europe*. Red. A. Lass, R. Quandt. New York 2000.
 10. Lor P. J.: *Democracy, information, and libraries in a time of post-truth discours*. „Library Management” Vol. 39, nr 5 (2018), s. 307-321.
 11. Lor P. J.: *International and Comparative Librarianship: A Thematic Approach*. München 2017.
 12. Lor P. J.: *Revitalizing comparative library and information science: theory and metatheory*. „Journal of Documentation” Vol. 70, nr 1 (2014), s. 25-51.
 13. McCook K., Ford B. J., Lippincott K.: *Libraries: Global reach, local touch*. Chicago 1998.
 14. Simsova S.: *A Primer of Comparative Librarianship*. London 1982.
 15. Stanis A.: *Biblioteka Uniwersytetu Humboldta przed przeprowadzką*. „Bibliotekarz” 2008, nr 12, s. 19-20.
 16. Stueart R. D.: *International librarianship: a basic guide to global knowledge access*. Lanham 2007.
 17. Zamorski K.: *Rozbudowa Biblioteki Jagiellońskiej. Problemy zmian funkcjonalnych*. „Przegląd Biblioteczny” R. 67, z. 1/2 (1999), s. 31-43.

CZĘŚĆ 3

**„Zaprojektuj otwartość” – otwarta nauka jako wyzwanie
dla współczesnych uczelni i bibliotek**

dr Katarzyna Sztop-Rutkowska

Uniwersytet w Białymstoku

Instytut Socjologii i Kognitywistyki

k.sztop@uwb.edu.pl

PROJEKTOWANIE OTWARTOŚCI – WYZWANIE NIE TYLKO DLA NAUKI

DESIGNING OPENNESS – A CHALLENGE NOT ONLY FOR SCIENCE

Abstrakt

Coraz częściej można usłyszeć o polityce otwartości nie tylko w sferze nauki, ale również w zarządzaniu, edukacji czy rozwoju gospodarczym. Warto zastanowić się, dlaczego zwraca się uwagę na otwieranie danych zasobów publicznych. Jakie korzyści mamy z tego procesu jako obywatele czy klienci? W artykule zaprezentowano politykę otwartości jako element nowej kultury. Przedstawiono również przykłady prowadzenia polityki otwartości z Polski i innych krajów w kontekście zasobów publicznych, edukacji i gospodarki.

Słowa kluczowe: otwarte dane, otwarta administracja publiczna, wolna kultura, dobro wspólne, Internet.

Abstract

Increasingly, we not only hear about the politics of openness in the context of science but also in the context of city management, education and economic development. It is worth considering why it is worth opening data and various public resources. What benefits do we have as citizens or clients? In my article, I present the policy of openness as an element of a new culture. Interesting examples from Poland are presented, as well as from other countries to pursue an openness policy in the context of public resources, education and the economy.

Keywords: open data, open government, free culture, commons, Internet.

„Kultura zawsze była remiksem. W końcu twórczość nie istnieje w próżni. Jeśli dziś możemy mówić, to tylko dzięki tym wszystkim, którzy byli przed nami. Za każdym naszym słowem stoi biblioteka, za każdym zdaniem czają się inne zdania. Znaczenie istnieje tylko w kontekście, w systemie odniesień. Bez kontekstu znaczenia nie ma. Dialog jest istotą kultury, bo kultura jest niczym innym jak rozłożonym w czasie procesem komunikacji społecznej”¹.

Wolna kultura

Zjawiskiem łączącym wszystkie działania będące częścią polityki otwartości w różnych instytucjach społecznych jest ruch wolnej kultury. Wiąże się on z upowszechnieniem Internetu, prostotą kopiowania i ponownego użycia wytworów kulturowych. Pojawienie się nowych technologicznych możliwości spowodowało szeroką dyskusję na temat praw autorskich i to one są źródłem dyskusji na temat wolnej kultury. Wolna kultura to „ruch społeczny promujący wolność dystrybucji i modyfikacji różnego rodzaju utworów za pomocą Internetu oraz innych mediów. Ruch ten sprzeciwia się nadmiernym – w opinii jego zwolenników – ograniczeniom zawartym w prawie autorskim, które wielu zwolenników ruchu uważa za czynnik hamujący kreatywność. System taki jest przez nich nazywany »kulturą zezwoleń«”². Za przywódcę tego ruchu uznaje się amerykańskiego prawnika Lawrence’a Lessiga, twórcę nowego typu praw autorskich – licencji Creative Commons i autora słynnej książki *Wolna Kultura*³. Ruch wolnej kultury sprzeciwia się istniejącym zasadom związanym z prawami autorskimi, zwłaszcza w powiązaniu z przeniesieniem praw majątkowych na wielkie firmy i korporacje (np. wydawnicze). Widzi w tym ograniczenie wolności tworzenia, redystrybucji i twórczości. Stąd pojawiła się idea wolnych licencji, która obecnie ma bardzo wiele wariantów. I tutaj ma również początki idea otwartości w nauce, kulturze czy administracji.

1 J. Lipszyc: *Infoholik. Kultra jest remiksem*. „Dwutygodnik”. Tryb dostępu: <https://www.dwutygodnik.com/artukul/2013-infoholik-kultura-jest-remiksem.html> [3 października 2018].

2 *Ruch wolnej kultury*. W: *Wikipedia: wolna encyklopedia*. Tryb dostępu: https://pl.wikipedia.org/wiki/Ruch_wolnej_kultury [3 października 2018].

3 Przetłumaczona na język polski w specyficzny sposób dla idei wolnej kultury przez zespół dwudziestu tłumaczy i redaktorów wolontariuszy współpracujących na wiki projekcie. Treść książki dostępna jest na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa – Użycie niekomercyjne – Na tych samych warunkach.

Otwartość w różnych dziedzinach życia

Działania wynikające z założeń ruchu wolnej kultury widzimy zarówno w idei otwartego rządu, postulatów otwierania instytucji kultury GLAM (galerie, biblioteki, archiwa, muzea), czy tworzeniu otwartych zasobów edukacyjnych (OER – *Open Education Resources*) i działaniach związanych z otwartą nauką⁴. W zależności od dziedziny twórczości akcentuje się różne korzyści uwalniania treści, danych, dzieł.

W edukacji korzyści najczęściej powiązane są z kwestią równościową – dzięki wolnemu dostępowi do wiedzy i materiałów wyrównują się społeczne szanse grup, które z różnych powodów mają trudniejszy dostęp do ważnych dóbr społecznych decydujących o miejscu w społeczeństwie w tym, właśnie do edukacji⁵. W głównym dokumencie ideowym tego ruchu, *Kapsztadzkiej Deklaracji Otwartej Edukacji*, napisano: „Dzięki nim [zasobom otwartej edukacji] edukacja jest łatwiej dostępna, szczególnie tam, gdzie brak pieniędzy na materiały edukacyjne. Wspierają one także kulturę uczestnictwa: wspólnego nauczania, tworzenia, dzielenia się i współpracy. Takiej właśnie kultury potrzebują zmieniające się społeczeństwa oparte na wiedzy”⁶.

W nauce otwartość wyników badań i publikacji naukowych zapewnia szybszy obieg informacji, niezbędny w nowoczesnych, szybko rozwijających się badaniach naukowych. Ponadto otwartość gwarantuje dostęp do wiedzy, która stanowi podstawę społeczeństwa opartego na wiedzy.

W gospodarce otwarte dane mogą być wykorzystywane do tworzenia nowych produktów i usług przez biznes, dzięki czemu generowana jest wartość dodana. Podkreśla się, że otwarte dane są bazą dla innowacyjnych produktów i usług.

4 Są to powszechnie dostępne zasoby takie jak: podręczniki, scenariusze lekcji, opracowania, udostępniane za darmo wraz z prawem do ich dalszego wykorzystywania i adaptacji. Rada Europy w rekomendacji z 2008 r. zaleciła stosowanie OER jako metody zwalczania cyfrowego wykluczenia i wyrównywania szans edukacyjnych.

5 Yaacov Hecht, twórca szkół demokratycznych w Izraelu opowiadał na jednej z konferencji Anna Lindh Foundation, jak dzięki zasobom otwartej edukacji na platformach MOOC wspierał edukację dzieci w wioskach Beduinów na pustyni Negew. Na podstawie otwartych platform edukacyjnych MOOC dzieci potrafiły w grupie rówieśniczej osiągnąć wysoki poziom wiedzy i umiejętności pracy grupowej.

6 *Kapsztadzka Deklaracja Otwartej Edukacji – Ku otwartym zasobom edukacyjnym*. Tryb dostępu: <https://www.capetowndeclaration.org/translations/polish-translation> [4 października 2018].

Otwartość dziedzictwa kulturowego sprawia, że zasoby kultury są obecne w życiu obywateli, wzrasta poziom świadomości kulturowej oraz wspierany jest przemysł kreatywny. Ułatwiona jest kreatywna kultura remiksu.

Otwartość danych publicznych sprzyja przejrzystości funkcjonowania administracji publicznej i ułatwia kontrolę obywatelską nad wydatkowaniem publicznych środków.

U podstaw ruchu wolnej kultury pojawia się pojęcie dobra wspólnego. Jedno z podstawowych założeń uzasadniających otwieranie i udostępnianie danych w wymienionych kontekstach opiera się przeświadczeniu, że materiały i działania finansowane ze środków publicznych powinny być dostępne dla wszystkich do swobodnego wykorzystania, gdyż stanowią nasze dobro wspólne. W wielu nurtach badawczych czy ideologicznych sam Internet i dobra w nim występujące tworzą kategorię tzw. nowych dóbr wspólnych (*information commons*). Jak pisze Justyna Hofmokl: „Wielu autorów wprost definiuje sam Internet jako jedno wielkie dobro wspólne, podkreślając wyjątkowość tego medium i postulując wprowadzenie odpowiednich regulacji, które umożliwiłyby ochronę Internetu przed zakusami sił dążących do prywatyzacji tej przestrzeni. Tak ujmowany Internet staje się również potencjalnym »trzecim miejscem« – obszarem działań jednostek, w którym możliwe jest tworzenie wspólnot i budowanie kapitału społecznego w oderwaniu od ograniczeń obecnych w świecie rzeczywistym”⁷.

Dla większości ludzi jakakolwiek wzmianka o „wspólnym” natychmiast przywołuje na myśl „tragedię wspólnego pastwiska”. Historia ta pokazuje, że własność prywatna pozwala na jej ochronę. Jak pisał David Bollier: „Ta przypowieść była politycznie wygodna, gdyż sugerowała niezbędnąność systemu prywatnej własności i rynku, aby powstrzymać ludzi przed rabunkowym wykorzystywaniem zasobów. Jeśli ludzie będą wyłącznymi właścicielami pastwisk, argumentowano, będzie im zależało na ich długoterminowej ochronie. W rzeczywistości jednak scenariusz wydarzeń opisany w tej przypowieści, w którym nie ma granic pastwiska, nie ma wspólnych zasad gospodarowania nim, nie ma społeczności jego użytkowników, opisuje nie tyle sytuację dobra wspólnego, ile dobra bezpańskiego”⁸.

7 J. Hofmokl: *Internet jako dobro wspólne*. Warszawa 2009, s. 8.

8 *The Commons as a New/Old Paradigm for Governance, Economics and Policy*. Remarks by D. Bollier. Commons Strategies Group for the American Academy in Berlin on December 4, 2012. Zob.: *Dobro wspólne jako nowy paradygmat*. W: P2P Foundation Wiki. Tryb dostępu: http://wiki.p2pfoundation.net/DOBRO_WSP%C3%93LNE_JAKO_NOWY_PARADYGMAT [4 października 2018].

Badania Elinor Ostrom – pierwszej kobiety ekonomistki, która za swoje prace otrzymała nagrodę Nobla, pokazują, jak współpracująca społeczność może zarządzać zasobami w sposób zrównoważony, często bardziej efektywnie niż państwo czy rynek. Kwestie związane z wolnym udostępnianiem efektów działania człowieka są więc rdzeniem współczesnych sporów dotyczących własności i przyszłości systemów gospodarczych związanych choćby z koncepcją ekonomii współdzielenia (*sharing economy*).

Otwarty rząd i otwarte dane

Przyjrzyjmy się otwartym zasobom danych publicznych w powiązaniu z ideą otwartego rządu (*open government*) i ideą otwartych danych (*Open Government Data* – OGD). Idea otwartego rządu to „nowy sposób organizacji działań w państwie, który wykorzystuje cyfrowe narzędzia technologiczne i komunikacyjne, aby zwiększyć współdziałanie obywateli w rządzeniu, a także wykorzystać ich wiedzę i zaangażowanie do skuteczniejszego rozwiązywania problemów”⁹. Celem OGD jest upublicznienie zasobów informacyjnych tworzonych przez administrację publiczną lub na jej zlecenie, oczywiście z wyłączeniem danych wrażliwych, a także swobodne wykorzystanie i rozpowszechnianie otwartych danych przez każdego obywatela czy mieszkańca. Termin OGD stał się popularny w 2008 r., po opublikowaniu przez zwolenników otwartości w Stanach Zjednoczonych zbioru zasad publikowania danych rządowych¹⁰.

Przedmiotem tych działań są szeroko rozumiane zasoby publiczne, czyli treści wytworzone przez podmioty publiczne lub finansowane ze środków publicznych. Zasoby te mogą mieć dowolny sposób wytworzenia i utrwalenia, mogą to być np.: raporty, mapy, fotografie, infografiki, materiały edukacyjne, filmy, nagrania dźwiękowe i innego typu utwory. W niektórych

9 Załącznik do Uchwały nr 12 Rady do Spraw Cyfryzacji. Warszawa, 1 kwietnia 2016 r. *Krajowy plan działań Partnerstwa na rzecz Otwartego Rządu (Open Government Partnership)*. Tryb dostępu: <http://otwartyrząd.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Załącznik-do-uchwały-nr-12-Krajowy-plan-działań-Partnerstwa-na-rzecz-Otwartego-Rządu.pdf> [28 września 2018].

10 Powstające portale OGD bardzo często korzystają z usług serwisu GitHub. Współpracując z nim, stworzono dużą liczbę stron publicznych, np.: stronę biblioteki Europeana, strony miejskie Helsinek, Baltimore czy Bostonu. GitHub jest popularnym serwerem hostingowym umożliwiającym utrzymanie repozytoriów kodu źródłowego.

Rysunek 1. Model otwartego zarządzania

Źródło: *Otwarty rząd w Polsce. Kulisy programu Opengov*. Fundacja Projekt: Polska, Warszawa 2013.

wypadkach za zasoby publiczne uznaje się treści będące w posiadaniu instytucji publicznych – tak jest na przykład ze zbiorami dziedzictwa¹¹.

W Polsce polityka otwierania danych niekiedy utożsamiana jest z konstytucyjnym dostępem do informacji publicznej¹². Ma ona jednak szersze znaczenie. Udostępnianie informacji publicznej działa w dwóch trybach: wnioskowym i pozawnioskowym. W przypadku udostępniania informacji na wniosek, trzeba zaznaczyć, iż jest on procesem odformalizowanym, żądać informacji można w dowolny sposób (np. wysyłając list do urzędu). Informacja powinna być przekazana w ciągu 14 dni (w bardziej skomplikowanych sprawach do maksymalnie 2 miesięcy). Dla idei otwartych danych

11 *Otwartość zasobów publicznych – pigułka wiedzy #2*. Tryb dostępu: <https://centrumcyfrowe.pl/czytelnia/otwartosc-zasobow-publicznych-pigułka-wiedzy-2/> [29 września 2018].

12 Podstawowa ustawa regulująca to zagadnienie to *Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej*. Dz.U. 2001, Nr 112, poz. 1198.

istotniejszy jest proces uzyskiwania informacji bez konieczności składania wniosku. Jest to możliwe w przypadku informacji dostępnych w „Biuletynie Informacji Publicznej” (BIP) oraz w Centralnym Repozytorium Informacji Publicznej, czyli na portalu Danepubliczne.gov.pl lub innych podobnych portalach.

Jak wspomniano wcześniej, w polityce otwierania danych chodzi jednak o coś zdecydowanie więcej. Polityka otwartości jest procesem, który polega na udostępnianiu obywatelom danych gromadzonych przez miasto czy państwo i używaniu nowych technologii do wspierania przejrzystego rządzenia i włączania obywateli w proces podejmowania decyzji. Zakłada stopniowe uwalnianie nowych zbiorów danych publicznych, publikowanych w otwartych i uporządkowanych formatach, umożliwiającym ich ponowne wykorzystywanie. Celem jest stworzenie warunków do innowacyjnego zastosowania informacji oraz inspirowanie przedsięwzięć o charakterze nie tylko społecznym, ale i ekonomicznym. Otwartość w administracji może być stosowana na wszystkich poziomach zarządzania: państwa, województwa, powiatu czy gminy.

Otwarte dane – definicja

Otwarte dane charakteryzują się następującymi cechami:

- dostępność – udostępnione bez żadnych ograniczeń dla szerokiego grona użytkowników (obywatele, firmy, uczelnie, instytucje) do dowolnych celów;
- upublicznienie w wersji źródłowej – dostępne w oryginalnej i niezminionej formie, nie w postaci np.: analiz, podsumowań, skrótów czy streszczeń, tak aby możliwe było np. łączenie danych z różnych źródeł;
- kompletność – udostępnione w całości;
- aktualność – udostępnione na tyle szybko, aby zachować wartość tych danych;
- w formacie odczytywalnym maszynowo – udostępnione w formatach przeznaczonych do odczytu maszynowego i formacie otwartym (np. CSV czy XML);
- udostępnione niedyskryminująco – dostępne dla każdego bez konieczności rejestracji, weryfikacji tożsamości bez podawania hasła, loginu, czy podpisywania jakichkolwiek umów;
- dostępne bez ograniczeń licencyjnych – dane nie są przedmiotem praw autorskich, patentów, znaków towarowych lub tajemnicy handlowej

- i mogą być wykorzystywane w dowolnych celach bez konieczności ubiegania się o jakąkolwiek zgodę na ich używanie;
- niezastrzeżone – dostępne w formacie powszechnie stosowanym, który nie jest kontrolowany przez żaden podmiot¹³.

Kwestia polityki otwartości w miastach i państwach pojawiła się stosunkowo niedawno. W 2010 r. w Wielkiej Brytanii rozpoczął działanie portal data.gov.uk, którego zadaniem było zbieranie i udostępnianie danych przestrzennych uzyskiwanych z zasobów rządu brytyjskiego oraz zbieranie pomysłów zgłaszanych przez obywateli. Jednym z pomysłodawców powstania serwisu był Timothy Berners-Lee, który pomagał osobiście w jego promocji. Obecnie celem projektu jest publikowanie niemal wszystkich danych publicznych, z wyłączeniem danych osobowych, zbieranych na potrzeby administracji państwowej. W 2017 r. portal ten zawierał ogromną liczbę danych – 40 tys. zbiorów¹⁴.

Takie portale zaczęły pojawiać się w kolejnych państwach. Jeden z pierwszych powstał również w USA za czasów prezydentury Baracka Obamy. Tego typu serwisy są we wszystkich krajach UE (lista znajduje się w Załączniku 1.). Istnieją również wspólne projekty prezentujące zbiorczo dane z krajów UE. Warto zwrócić uwagę na takie portale jak:

1. Portal Otwartych Danych UE (*EU Open Data Portal*)¹⁵ został otwarty w 2012 r., jako punkt dostępu do danych gromadzonych przez instytucje i inne organy Unii Europejskiej. Dane te można swobodnie wykorzystywać zarówno do celów komercyjnych, jak i niekomercyjnych. Celem jest umożliwienie ponownego użycia (*reuse*) dokumentów Komisji Europejskiej. Do strony dodano również listę aplikacji wizualizujących dane, co usprawnia skorzystanie i uatrakcyjni sam portal¹⁶.
2. Europejski Portal Danych¹⁷ to uniwersalny punkt dostępu w 24 językach urzędowych UE do danych opublikowanych przez organy

13 *The 8 Principles of Open Government Data*. Tryb dostępu: <https://opengovdata.org/> [29 września 2018].

14 *Data.gov.uk* W: *Wikipedia, the free encyclopedia*. Tryb dostępu: <https://en.wikipedia.org/wiki/Data.gov.uk> [29 września 2018].

15 Portal Otwartych Danych UE. Tryb dostępu: <https://data.europa.eu/euodp/pl/data> [29 września 2018].

16 Zob. *EU Open Data Portal*. Tryb dostępu: <http://data.europa.eu/euodp/en/apps> [29 września 2018].

17 Europejski Portal Danych. Tryb dostępu: <https://www.europeandataportal.eu/pl/homepage> [29 września 2018].

administracji publicznej różnego szczebla w krajach europejskich. Stanowi on uzupełnienie Portalu Otwartych Danych UE.

Korzyści z otwierania danych

Polityka otwartości w zarządzaniu publicznym, choć jest relatywnie nowym pomysłem, staje się coraz bardziej popularna. Warto więc zadać sobie pytanie, o jakich korzyściach mówi się przy otwieraniu danych na poziomie rządu (państwa/miasta)?

ZWIĘKSZENIE TRANSPARENTNOŚCI DZIAŁAŃ WŁADZY

Transparentność możemy definiować jako jawność zasobów i powiązań pomiędzy instytucjami a ich otoczeniem oraz ujawnianie procesu podejmowania decyzji. Transparentność nie oznacza stanu, w którym informacja publiczna została gdzieś udostępniona, np. w „Biuletynie Informacji Publicznej” lub też w teorii mogłaby zostać udostępniona na wniosek w trybie dostępu do informacji publicznej. Nie można również traktować minimalistycznie transparentności, jako konieczności składania sprawozdań budżetowych przez jednostki organizacyjne podległe samorządom¹⁸. Dane powinny być tak dostępne, by w prosty sposób, bez przetwarzania, można było z nich skorzystać. Transparentność jest ważnym czynnikiem aktywizującym mieszkańców i obywateli. Dzięki temu mogą oni dowiedzieć się, czy, np. w ich gminie jest czyste powietrze i jakie są priorytety w wydawaniu pieniędzy z budżetu. Takie działania wzmacniają zaufanie do władzy, ale również wpływają na zmniejszenie korupcji i zwiększenie racjonalności podejmowanych przez władzę działań.

WZMOCNIENIE AKTYWNOŚCI PRODEMOKRATYCZNEJ I OBYWATELSKIEJ

Kluczową sprawą w zarządzaniu np. miastem jest dobra i efektywna komunikacja z mieszkańcami i umożliwienie wpływu na podejmowane decyzje. Niepublikowanie danych, brak przejrzystej informacji prowadzi do niskiego poziomu zaufania i większej możliwości pojawiania się konfliktów społecznych, wynikających ze sprzeciwu wobec już podjętej decyzji. Mieszkańcy mogą czuć się zaskoczeni, że pewne posunięcia ich dotyczące zostały podjęte w zaciszu gabinetów, a w nie w procesie komunikacji. Ważna w tej komunikacji jest jej obustronność, interakcja. Jest to system

18 J. Glusman: *Transparentność fundamentem demokracji*. Tryb dostępu: <https://publicystyka.ngo.pl/transparentnosc-fundamentem-demokracji> [29 września 2018].

otwartych danych 2.0 – tworzących wokół siebie obustronną komunikację, angażujący odbiorców – obywateli, biznes. Bardzo ciekawym przykładem tego typu komunikacji związanej z polityką otwartości jest platforma Consul w Madrycie¹⁹. Jest to kompleksowa platforma używana do komunikacji urzędu i mieszkańców, dyskusowania i wybierania projektów do realizacji. Dane dostarczane przez platformę są zaczynem dyskusji w mieście (zarówno wirtualnych, jak i w rzeczywistości realnej). W tego typu działaniach bardzo ważne jest, by dane surowe były udostępniane w atrakcyjny i zrozumiały sposób. Ciekawe przykłady prezentacji danych można znaleźć w przypadku, np. pokazywania mieszkańcom budżetów miast²⁰.

PODWYŻSZENIE JAKOŚCI ZARZĄDZANIA W ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

Osoby wprowadzające polityki otwartości do polskich urzędów zwracają szczególną uwagę na kwestię silosowości zarządzania w administracji publicznej. Co to oznacza? Poszczególne wydziały czy departamenty bardzo rzadko ze sobą współpracują, wymieniając się informacjami i wspólnie rozwiązując problemy. Jednym z częstych sposobów zarządzania jest model „gorącego kartofla”, czyli przrzucania trudnego i nierozwiązanego problemu z poszczególnych działów urzędu, by pozbyć się go jak najszybciej z obszaru działań będących w zakresie kompetencji pracowników. Zarazem jednostki administracji są tak mocno zróżnicowane w obszarze sposobów działania, posiadanych zasobów informatycznych, świadomości liderów i pracowników w kwestiach informatycznych, że ich współpraca jest niezwykle trudna. Tomasz Nadolny, odpowiedzialny za wprowadzenie polityki otwartości w Gdańsku, pierwszym mieście w Polsce z wdrożoną polityką otwartości danych, zwraca często w swoich wypowiedziach uwagę na to, że prowadzenie wspólnej polityki otwartości w urzędzie porządkuje i ujednocila zasady wewnątrz całej organizacji, jasno określa rolę gospodarzy poszczególnych zbiorów danych i konieczności komunikacji pomiędzy poszczególnymi działami. Jest więc szansą na lepsze

19 Consul. Tryb dostępu: <http://consulproject.org/en/> [29 września 2018].

20 Dowiedz się ile kosztuje nasze miasto. Budżet Słupska. Tryb dostępu: <http://www.slupsk.pl/wp-content/uploads/2016/04/Budzet-Slupska-2016.pdf>; Budżet Miasta Katowice na 2017 r. w pigułce. Tryb dostępu: https://www.katowice.eu/SiteAssets/miasto/bud%C5%BCet/budzet_Katowic_w_pigulce_2017.pdf [29 września 2018]; Bardzo ciekawy przykład z Dominikany, w formie komiksu. 30. Conozcamos el Presupuesto: Presupuesto Ciudadano: Proyecto de Ley de Presupuesto 2015. Tryb dostępu: <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/dominican-republic-citizens-budget-2015.pdf> [29 września 2018].

i sprawniejsze zarządzanie urzędem jako całością, poprzez poprawienie komunikacji w samej instytucji. Ale jednocześnie jest procesem dość trudnym do przeprowadzenia.

Wprowadzenie polityki otwartości wpływa pozytywnie na ocenę administracji jako bardziej przyjaznej i efektywnej, wrażliwej na potrzeby obywatela. Wartością dodaną jest również redukcja kosztów i obciążeń biurokratycznych po stronie administracji publicznej, wynikających z konieczności przygotowania danych. Po prostu są one już tak przygotowane od początku, by można je ponownie wykorzystać.

Wsparcie przy rozwiązywaniu szeroko pojętych problemów społecznych

Udostępnienie danych prowadzić powinno do innowacyjnych sposobów rozwiązywania różnych problemów społecznych. Te efekty udostępniania są mocno powiązane z budowaniem sieci zaangażowanych społeczników, programistów i innych osób związanych z projektowaniem aplikacji. Wzorcowym przykładem takich społeczności są lokalne grupy globalnej sieci *Code for All*, w Polsce znanej jako Koduj dla Polski²¹.

Kluczowym pojęciem, które należy wprowadzić jest *civic tech*, czyli społecznie zaangażowana technologia. Tomasz Nadolny definiuje ten rodzaj rozwiązań jako: „część technologii i społeczeństwa, która wykorzystując technologiczne narzędzia, dąży do poprawy warunków życia, oraz efektywności i sposobu działania sfery publicznej. Kluczowym pojęciem, które jest powiązane z *civic tech* jest współpraca, dzięki niej bowiem ludzie o najróżniejszym doświadczeniu, poglądach i specjalnościach zawodowych, budują rozwiązania dla innych ludzi”²².

Współpraca urzędu, społeczników i specjalistów z branży ICT jest realizowana często w ramach *hackathonów* lub *hacknigtów*, czyli spotkań, podczas których grupa ludzi przez kilka godzin lub dni wspólnie projektuje i programuje rozwiązania technologiczne. Niekiedy dalsza praca nad projektami jest problematyczna, ponieważ wdrożenie rozwiązań trwa bardzo długo, ale są również przykłady efektywnych rozwiązań. W Gdańsku działa aplikacja BAND do wskazywania przez mieszkańców miejsc do

21 Koduj dla Polski. Tryb dostępu: <https://kodujdlapolski.pl/projekty/> [29 września 2018].

22 T. Nadolny: *Co właściwie oznacza „Civic Tech”?* Tryb dostępu: <https://medium.com/@jonaszek/co-w%C5%82a%C5%9Bciwie-oznacza-civic-tech-d502f57506f>. [29 września 2018].

nasadzeń drzew, aplikacja NA4ŁAPY do wspierania procesu adopcji zwierząt z miejskiego schroniska. Inne projekty o charakterze ogólnopolskim są powiązane często z ideą kontroli władzy, np. Sejmometr²³, Moje Państwo²⁴ czy Mam Prawo Wiedzieć²⁵. Organizacje pozarządowe testują także rozwiązania oparte na uzupełnianiu danych otwartych przez informacje zbierane w modelu *crowdsourcingu* – jak to ma miejsce w projektach Naprawmy.to²⁶ czy Otwarte Zabytki²⁷.

Korzyści ekonomiczne

Z ekonomicznego punktu widzenia udostępnianie danych sektora publicznego przynosi określone korzyści. Komisja Europejska oszacowała korzyści ekonomiczne płynące z rynku otwartych danych: w latach 2016-2020. Oczekuje się, że wielkość rynku otwartych danych wzrośnie o 36,9%, do wartości 75,7 mld euro w 2020 r. i wyniesie 325 mld euro²⁸.

Ekonomiczna wartość informacji sektora publicznego wynika wprost z faktu, że w gospodarce opartej na informacji posiadana wiedza jest zawsze źródłem przewagi konkurencyjnej²⁹. Wartość dodaną należy przy tym rozumieć nie tylko w kategoriach ekonomicznych. Tak jak wcześniej wspomniano, wykorzystanie otwartych danych może również służyć rozwiązywaniu szeroko pojętych problemów społecznych, wzmacnianiu pozycji obywateli wobec władzy czy wreszcie większej wydajności samej administracji.

W analizie pozytywnych efektów gospodarczych udostępniania danych instytucji publicznych, zwraca się uwagę przede wszystkim na:

- obniżenie kosztów prowadzenia działalności gospodarczej dzięki temu, że jest łatwiejszy dostęp do informacji o regulacjach, funkcjonowaniu administracji publicznej i wymogach formalnych, a także do źródeł naukowych obniżających koszty działalności badawczo-rozwojowej;

23 Tryb dostępu: <https://sejmometr.pl/> [29 września 2018].

24 Tryb dostępu: <https://mojepanstwo.pl/> [29 września 2018].

25 Tryb dostępu: <https://mamprawowiedziec.pl/> [29 września 2018].

26 Tryb dostępu: <http://www.naprawmy.to/> [29 września 2018].

27 Tryb dostępu: <https://otwartzabytki.pl/> [29 września 2018].

28 Europejski portal danych. Tryb dostępu: <http://www.europeandataportal.eu/pl/content/creating-value-through-open-data> [29 września 2018].

29 Za: *Rynek produktów, usług i treści cyfrowych opartych na ponownym wykorzystaniu informacji sektora publicznego (ISP) w Polsce*. WISE. Centrum Cyfrowe Projekt: Polska, Warszawa 2015, s. 9.

- budowanie ekosystemu innowacji i tworzenie nowych produktów.

Przykładowo, wspomniana już strona brytyjskiego rządu data.gov.uk pozwalała na pobranie już w 2013 r. 314 aplikacji (w tym, np. mobilną wyszukiwarkę parkingów czy *London Traffic* – aplikację udostępniającą zdjęcia z ponad 700 kamer rozmieszczonych w całej brytyjskiej stolicy)³⁰.

Badania amerykańskiego *think tanku* *The Governance Lab*³¹ pokazują jednak pewną problematyczność tych ekonomicznych skutków udostępniania danych administracji publicznej. Zazwyczaj jest tak, że pewne zbiory danych są wykorzystywane o wiele częściej, a niektóre z nich (a nawet większość) nie są w ogóle użytkowane ponownie. Oznacza to, że na razie niewielka część danych jest relatywnie o wiele częściej używana i znajduje komercyjne zastosowania.

Warto sobie zadać również pytanie, kto najczęściej korzysta w komercyjny sposób z danych? W przypadku amerykańskich danych w pierwszej kolejności korzystają firmy zajmujące się systemami archiwizacji, porządkowania, udostępniania i analizowania danych. W dużej części są wykonawcami zleceń rządowych, przygotowując, np. infrastrukturę informatyczną, umożliwiającą bardziej przyjazne publikowanie informacji sektora publicznego. Sytuacja ta ma jednak jeszcze większe znaczenie w kontekście małych innowacyjnych firm (*start-upów*) w tej dziedzinie. Dzięki pracy nad udostępnianymi danymi zdobywają one doświadczenie i wykorzystują nowatorskie narzędzia do porządkowania zbiorów Big Data. W ten sposób obniżany jest próg wejścia na rynek dla małych firm analitycznych i wzrasta konkurencyjność, która pozytywnie wpływa na innowacje i jakość oferowanych usług. Kolejnym typem podmiotów, które komercyjnie korzystają z dostępu do informacji publicznej, są firmy i instytucje z sektora finansowego i usług dla biznesu, które są dobrze przygotowane do obróbki i analizy informacji³². Przykładowe aplikacje zostały przedstawione w Załączniku 2.

30 J. Papińska-Kacperek, K. Polańska: *Analiza zaawansowania realizacji idei open government data w wybranych krajach*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2015, nr 37, s. 103-114.

31 Zob. Open Adata 500 Global Network. Tryb dostępu: www.opendata500.com [29 września 2018].

32 Przykłady amerykańskich firm/produktów opartych o dane (zwłaszcza z poziomu federalnego) są na stronie: Data.gov. Tryb dostępu: <https://www.data.gov/impact/> [29 września 2018] i z UE: EU Open Data Portal. Tryb dostępu: <http://data.europa.eu/euodp/en/apps> [29 września 2018].

Standardy otwartych danych

Zwiększająca się popularność otwierania danych instytucji publicznych sprawiła, że Ministerstwo Cyfryzacji wprowadziło standardy otwartych danych w administracji publicznej³³:

1. Standard API. Standard określa minimalne, rekomendowane zalecenia, dotyczące interfejsu programistycznego aplikacji dostępu do baz danych, które przechowują dane publiczne. Został stworzony po to, aby administracja publiczna udostępniała swoje dane przez API według jednolitego standardu.
2. Standard bezpieczeństwa. Kluczową kwestią jest dobór odpowiednich technik anonimizacji. Standard ten obejmuje m.in.: minimalne czynności dotyczące udostępniania danych do ponownego wykorzystywania, grupy danych podlegające nieograniczonemu ponownemu wykorzystywaniu, dane podlegające anonimizacji i pseudonimizacji oraz sposoby doboru technik.
3. Standard techniczny. Wskazuje wymagania techniczne dla danych publicznych, w tym dla pięciu poziomów otwartości danych (według schematu Tima Bernersa-Lee) i formatów danych wraz z przykładami. Standard obejmuje także wymagania dotyczące formatowania określonych typów danych, jak np. dane adresowe czy daty.
4. Standard prawny. Zalecenia dotyczą m.in. kwestii licencjonowania oraz ochrony praw autorskich. Standard porusza także kwestie barier w udostępnianiu danych publicznych w sposób otwarty, filarów otwartości danych oraz wzorca otwartości.

Podsumowanie

Jak widać ruch otwartej kultury wpływa również na sposób rozumienia idei dobrego rządzenia (*e-governance*) i szerokiego włączania obywateli w podejmowanie decyzji na poziomie lokalnym czy krajowym. Dodatkowym pozytywnym efektem jest wpływ na gospodarkę i powstawanie nowych firm i produktów. Projektowanie otwartości w tak różnych dziedzinach, jak: edukacja, nauka czy polityka, ma w sobie ogromny potencjał zmiany społecznej i upodmiotowienia jednostek, i grup. Jest ona obciążona wieloma trudnościami, ale widoczne korzyści sprawiają, że z pewnością warto wysiłek otwierania zasobów ponieść.

33 Otwarte dane. Tryb dostępu: <https://dane.gov.pl/article/1219> [29 września 2018].

Załącznik 1.

Portale danych otwartych w poszczególnych miastach i państwach

Portale lokalne:

1. Warszawa: danepowarszaw-sku.pl
2. Gdańsk: otwartygdansk.pl
3. Wrocław: wroclaw.pl/open-data
4. Gdańsk: bip.poznan.pl/bip/api
5. Starachowice: otwarte.starachowice.eu

Portale otwartych danych państw członkowskich UE:

1. Austria: data.gv.at
2. Belgia: data.gov.be
3. Wielka Brytania: data.gov.uk
4. Bułgaria: opendata.government.bg
5. Chorwacja: data.gov.hr
6. Cypr: data.gov.cy

7. Czechy: opendata.cz
8. Dania: portal.opendata.dk
9. Estonia: opendata.ee
10. Finlandia: avoindata.fi
11. Francja: data.gouv.fr
12. Grecja: data.gov.gr
13. Hiszpania: datos.gob.es
14. Holandia: data.overheid.nl
15. Irlandia: data.gov.ie
16. Łotwa: opendata.gov.lt
17. Malta: data.gov.mt
18. Niemcy: govdata.de
19. Portugalia: dados.gov.pt
20. Rumunia: data.gov.grdata.gov.ro
21. Słowacja: data.gov.sk
22. Słowenia: nio.gov.si/nio/
23. Szwecja: oppnadata.se
24. Włochy: dati.gov.it

Załącznik 2.

Przykłady komercyjnego wykorzystania danych sektora publicznego na rynku amerykańskim i polskim.

Aplikacje komercyjne:

Aplikacja *GoodGuide* pozwala konsumentom pozyskiwać informacje na temat poszczególnych produktów od strony ich wpływu na zdrowie, środowisko czy wpływu społecznego. GoodGuide zatrudnia specjalistów, którzy oceniają poszczególne produkty (głównie żywność, zabawki, produkty higieny osobistej oraz wyposażenie domów), korzystając z informacji na ich temat dostępnych poprzez opisy producentów, ale także – i co ważniejsze – poprzez informacje wytworzone przez agencje testujące i dopuszczające poszczególne produkty do obrotu rynkowego. Zob.: <https://www.goodguide.com>

Accuweather to amerykańska firma zajmująca się sporządzaniem prognoz pogody. Działalność biznesowa firmy opiera się na dostarczaniu usług meteorologicznych. Liczba jej klientów sięga 175 tys. (media, biznes, agencje rządowe). Oprócz tego firma prowadzi własny, bezpłatny internetowy serwis meteorologiczny oraz 24-godzinny kanał telewizyjny *The Local AccuWeather Channel* obecny na 56 lokalnych rynkach medialnych w USA. Działalność obu jest finansowana z wpływów z reklam. Zob.: <http://www.accuweather.com/>

AreaVibes to amerykańska strona internetowa, na której w oparciu o dane społeczne został stworzony ranking 22 tys. miast i dzielnic w USA. Głównym celem strony jest ocena „mieszkalności” (ang. *livability*) miast i dzielnic w USA. Strona przeznaczona jest dla osób planujących przeprowadzkę do innego miasta/regionu i ma być pomocna przy dokonywaniu wyboru nowego miejsca zamieszkania. *AreaVibes* jest serwisem darmowym, a jego działalność jest finansowana z wpływów z reklam. Zob.: <http://www.areavibes.com/>

Polski portal internetowy *Prześwietl.pl* jest narzędziem, które pomaga sprawdzić wiarygodność biznesową potencjalnych partnerów biznesowych oraz strukturę danej firmy. Oferta serwisu skierowana jest do osób z branży biznesu. Rejestracja w portalu oraz usługi podstawowe są darmowe, pobierane są jednak opłaty za wykupienie abonamentów, dzięki którym użytkownik ma dostęp do większej liczby informacji. Zob.: <https://przeswietl.pl>

ZnajdzKsiege.pl to polski serwis internetowy, dzięki któremu można znaleźć i pobrać dowolną księgę wieczystą podając adres nieruchomości lub numer działki. Przeznaczony jest dla osób działających na rynku nieruchomości, a także dla wszystkich podmiotów zainteresowanych informacjami na temat nieruchomości w Polsce. Finansowanie serwisu jest oparte o opłaty za każdorazowe ściągnięcie księgi wieczystej. Zob.: <http://www.znajdzksiege.pl/>

Aplikacje o charakterze społecznym:

Hurricane app to darmowa aplikacja mobilna stworzona przez amerykański oddział Czerwonego Krzyża. Korzystająca z danych amerykańskiej Narodowej Administracji Oceanu i Atmosfery. Aplikacja skierowana jest do wszystkich mieszkańców USA, którzy zamieszkują obszary zagrożone huraganami. Oprócz funkcji alertu w przypadku zbliżającego się kataklizmu i spersonalizowanej prognozy pogody, aplikacja zawiera również wskazówki i instrukcje dotyczące postępowania w przypadku nadejścia huraganu, bazę danych schronisk Amerykańskiego Czerwonego Krzyża oraz funkcję

wysyłania za pomocą jednego „dotknięcia” wiadomości do bliskich, zapewniającej ich o bezpieczeństwie użytkownika. Aplikacja dostępna jest za darmo. Zob.: <http://www.redcross.org/mobile-apps/hurricane-app>

Polska aplikacja jakdojade.pl pomagająca przemieszczającym się komunikacją miejską w wybranych miastach zaplanować swoją podróż. Zob.: <https://jakdojade.pl/>

Bibliografia

1. *Budżet Miasta Katowice na 2017 r. w pigułce*. Tryb dostępu: https://www.katowice.eu/SiteAssets/miasto/bud%C5%BCet/budzet_Katowic_w_pigulce_2017.pdf [29 września 2018].
2. Centrum Cyfrowe. Tryb dostępu: <https://centrumcyfrowe.pl/czytelnia/otwartosc-zasobow-publicznych-pigulka-wiedzy-2/> [29 września 2018].
3. *The Commons as a New/Old Paradigm for Governance, Economics and Policy*. Remarks by D. Bollier. Commons Strategies Group for the American Academy in Berlin on December 4, 2012. *Dobro wspólne jako nowy paradygmat*. W: *P2P Foundation Wiki*. Tryb dostępu: http://wiki.p2pfoundation.net/DOBRO_WSP%C3%93LNE_JAKO_NOWY_PARADYGMAT [4 października 2018].
4. *Conozcamos el Presupuesto: Presupuesto Ciudadano: Proyecto de Ley de Presupuesto 2015*. Tryb dostępu: <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/dominican-republic-citizens-budget-2015.pdf> [29 września 2018].
5. Consul. Tryb dostępu: <http://consulproject.org/en/> [29 września 2018].
6. *Creating Value through Open Data. Study on the Impact of Re-use of Public Data Resources*. EU 2015. Tryb dostępu: https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/edp_creating_value_through_open_data_0.pdf [29 września 2018].
7. Data.gov. Tryb dostępu: <https://www.data.gov/impact/> [29 września 2018].
8. *Data.gov.uk* W: *Wikipedia, the free encyclopedia*. Tryb dostępu: <https://en.wikipedia.org/wiki/Data.gov.uk> [29 września 2018].
9. *Dowiedz się ile kosztuje nasze miasto. Budżet Słupska 2016*. Tryb dostępu: <http://www.slupsk.pl/wp-content/uploads/2016/04/Budzet-Slupska-2016.pdf> [29 września 2018].
10. The [eight] Principles of Open Government Data. Tryb dostępu: <https://opengovdata.org/> [29 września 2018].
11. EU Open Data Portal. Tryb dostępu: <http://data.europa.eu/euodp/en/apps> [29 września 2018].
12. Europejski Portal Danych. Tryb dostępu: <https://www.europeandataportal.eu/pl/homepage> [29 września 2018].
13. Glusman J.: *Transparentność fundamentem demokracji*. Tryb dostępu: <https://publicystyka.ngo.pl/transparentnosc-fundamentem-demokracji> [29 września 2018].
14. Hofmokl J.: *Internet jako dobro wspólne*. Warszawa 2009.
15. *Kapsztadzka Deklaracja Otwartej Deklaracji*. Tryb dostępu: <https://www.capetowndeclaration.org/translations/polish-translation> [4 października 2018].

16. Koduj dla Polski. Tryb dostępu: <https://kodujdlapolski.pl/projekty/> [29 września 2018].
17. *Krajowy Plan działań Partnerstwa na rzecz Otwartego Rządu*. Tryb dostępu: <http://otwartyrzad.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Załącznik-do-uchwały-nr-12-Krajowy-plan-działania-Partnerstwa-na-rzecz-Otwartego-Rządu.pdf> [28 września 2018].
18. Lipszyc J.: *Infoholik. Kultra jest remiksem*. „Dwutygodnik”. Tryb dostępu: <https://www.dwutygodnik.com/arttykul/2013-infoholik-kultura-jest-remiksem.html> [3 października 2018].
19. Nadolny T.: *Co właściwie oznacza „Civic Tech”?* Tryb dostępu: <https://medium.com/@jonaszek/co-w%C5%82a%C5%9Bciwie-oznacza-civic-tech-d502f57506f> [29 września 2018].
20. Open Adata 500 Global Network. Tryb dostępu: www.opendata500.com [29 września 2018].
21. Otwarte dane. Tryb dostępu: <https://dane.gov.pl/article/1219> [29 września 2018].
22. *Otwarty rząd w Polsce. Kulisy programu Opengov*. Fundacja Projekt: Polska. Warszawa 2013.
23. Papińska-Kacperek J., Polańska K.: *Analiza zaawansowania realizacji idei open government data w wybranych krajach*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica” 2015, nr 37, s. 103-114.
24. Portal Otwartych Danych UE. Tryb dostępu: <https://data.europa.eu/euodp/pl/data> [29 września 2018].
25. *Ruch wolnej kultury*. W: *Wikipedia: wolna encyklopedia*. Tryb dostępu: https://pl.wikipedia.org/wiki/Ruch_wolnej_kultury [3 października 2018].
26. *Rynek produktów, usług i treści cyfrowych opartych na ponownym wykorzystaniu informacji sektora publicznego (ISP) w Polsce*. WISE. Centrum Cyfrowe Projekt: Polska. Warszawa 2015.
27. *Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej*. Dz.U. 2001, Nr 112, poz. 1198.

dr hab. Ewa Gruszevska, prof. UwB
Uniwersytet w Białymstoku
gruszew@uwb.edu.pl

OTWARTA NAUKA. REALNOŚĆ CZY FIKCJA

OPEN SCIENCE. REALITY OR FICTION

Abstrakt

Przedmiotem badań jest otwartość nauki widziana z perspektywy ekonomicznej. Za cel artykułu przyjęto odpowiedź na pytanie: jaki jest obecnie stopień otwartości nauki (zwłaszcza nauki w Polsce) oraz jakie są możliwości jej pełnego otwarcia. Przyjęto hipotezę, że poziom otwartości nauki w Polsce jest niski i stanowi ograniczenie na drodze jej rozwoju. Poddano również analizie bariery na drodze do zwiększenia otwartości oraz wskazano skutki niewystarczającego, zdaniem autora, poziomu otwarcia. Analizy podjęte przez autora wykazały, że otwarty dostęp do zasobów nauki jest niezbędnym warunkiem jej rozwoju. Niezbędne jest opracowanie i konsekwentne przeprowadzenie strategii upowszechnienia otwartego dostępu.

Słowa kluczowe: dobra publiczne, otwartość, otwarta nauka.

Abstract

The object of research is the openness of science from an economic perspective. The aim of the article is to answer the question: what is the current degree of openness of science (especially in Poland) and what are the possibilities of its full opening. It is assumed that the level of openness of science in Poland is low and it constitutes a limitation to the development of science. Barriers to increasing openness are also analyzed, and the implications of an insufficient level of openness are indicated. Analysis carried out by the author have shown that open access to scientific resources is a necessary condition for its development. It is essential to develop and consistently implement a strategy for the universalisation of open access.

Keywords: public goods, openness, open science.

Wstęp

„Otwartość” to kategoria powszechnie znana, jednak zdefiniowanie jej nie jest łatwe. Każdy używa jej do określenia braku przeszkód w czymś, jako przeciwieństwa braku otwartości, czyli zamknięcia, autarkii. Podejmując się dookreślenia terminu „otwartość” należy zacząć od kontekstu, przedmiotu, którego ona dotyczy. W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego wskazano siedem znaczeń słowa „otwarty”, m.in.¹:

- niczym nieograniczony przestrzennie;
- skierowany do wszystkich, przeznaczony dla wszystkich lub taki, w którym każdy może wziąć udział;
- taki, który jest gotów na przyjęcie nowych idei lub propozycji; też: o poglądach i postawie takiej osoby;
- jawny i wyraźny.

Wszystkie powyższe znaczenia mogą być odniesione do nauki, jako podstawa wyjaśnienia istoty otwartej nauki i wiedzy oraz pomoc we wskazaniu barier na drodze do w pełni otwartej nauki.

W artykule podjęto zagadnienie otwartości w nauce w celu interpretacji jego znaczenia. Samo określenie istoty otwartości nie pozwoli jednak na ujawnienie problemów, jakie pojawiają się na drodze ku otwartej nauce. Autorka stara się zgłębić sens otwartości, zwracając uwagę głównie na kwestie ekonomiczne. Stawia przy tym pytanie, czy nauka może być otwarta w pełni i jaki jest aktualny stopień jej otwartości.

Kategoria otwartości. Ujęcie ekonomiczne

Pojęcie otwartości wykorzystywane jest w ekonomii dla określenia gospodarki, która utrzymuje kontakty z zagranicą; szczególnie istotne są tu eksport oraz import towarów i usług, a także czynników wytwórczych: kapitału, pracy, technologii. Może być odniesione również do przestrzeni mniejszej, np. rynku lub też przedsiębiorstwa. Gospodarka otwarta staje się częścią gospodarki globalnej, choć nie oznacza to, że ma duży w niej udział, czy jest liczącą się gospodarką. Otwarcie jednak daje szansę na zdynamizowanie gospodarki w wielu aspektach. Oczywistym jest, że współcześnie nie istnieją gospodarki całkowicie autarkiczne, choć z całą pewnością

1 Hasło: „otwartość”. W: *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Tryb dostępu: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/otwartosc.html> [20 stycznia 2019].

istnieją takie, których skala kontaktów z innymi jest niewspółmiernie mała w porównaniu z innymi krajami.

Należy podkreślić, że „otwartość” jest stopniowalna. Istnieją gospodarki w różnym stopniu otwarte lub na różnych poziomach otwartości. Gospodarka nie jest bowiem otwarta lub zamknięta. Żadna nie staje się otwarta z dnia na dzień, na zasadzie włączenia przycisku. Otwieranie się gospodarki to długotrwały proces, w trakcie którego zwiększa się uczestnictwo danego kraju w międzynarodowych obrotach handlowych, turystycznych, kapitałowych. Gospodarka narodowa musi być traktowana jako geograficznie wyodrębniony obszar oddzielony od innych granicami państwowymi. Skala przepływów towarów, usług, kapitału czy siły roboczej staje się miarą siły powiązania danego kraju z innymi, a zarazem stopnia otwartości. Strumienie te w stosunku np. do Produktu Krajowego Brutto (PKB) umożliwiają porównanie otwartości między różnymi gospodarkami. Intensywność wymiany staje się więc podstawą oceny stopnia otwartości. Przykładowym takim wskaźnikiem jest stopa eksportu, czyli wartość eksportu do PKB, czy też wielkość eksportu w przeliczeniu na jednego mieszkańca.

W analizach dotyczących wpływu otwartości na gospodarkę i jej części naukowcy badają często znaczenie handlu zagranicznego dla rozwoju firm i ich dochodów czy inwestycji. W ujęciu makroekonomicznym analizuje się oddziaływanie skali wymiany międzynarodowej (w tym nadwyżki eksportowej) na rozmiary popytu zagregowanego, wskazuje się występowanie efektów mnożnikowych dynamizujących dochody i produkcję. Oczekuje się zwykle, że otwarcie się gospodarki na rynki zagraniczne sprzyja szybszemu wzrostowi gospodarczemu i przyczynia się do wzrostu dobrobytu danego społeczeństwa. Skutkiem otwarcia gospodarki jest wpuszczenie na rynek krajowy podmiotów zagranicznych, czyli poszerzenie i zintensyfikowanie konkurencji. Natomiast konkurencja pobudza kreowanie i implementowanie nowych rozwiązań technicznych, organizacyjnych, wymusza podnoszenie jakości wyrobów i świadczonych usług. Należy wskazać jeszcze jeden oczekiwany skutek otwarcia gospodarki – napływ kapitału zagranicznego. W przypadku krajów, w których dokonała się transformacja systemowa, liberalizacja gospodarki, w tym otwarcie się na rynki zagraniczne, były niezbędnym wymogiem przemian. Modernizacja tych gospodarek w relatywnie krótkim czasie nie byłaby możliwa bez kapitału zagranicznego. Firmy z udziałem kapitału z zagranicy wprowadzały nowe standardy konkurencyjności, organizacji pracy, nowe strategie zarządzania, co wpływało w oczywisty sposób na podmioty krajowe.

Nauka i wiedza jako przedmiot wymiany

Analizując kwestię otwartości w nauce należy zadać sobie pytanie o specyfikę nauki, jako kategorii, którą można „otworzyć”. Jak wskazano powyżej, otwierać można pewną przestrzeń, czego przejawem są strumienie dóbr i usług płynące między wyodrębnionymi obszarami. Produkty nauki stają się przedmiotem wymiany². W przypadku nauki chodzi o strumienie wiedzy, produkty wiedzy, które stają się przedmiotem transferu pomiędzy stronami wymiany: naukowcami, instytucjami badawczymi, uczelniami i podmiotami gospodarczymi. A więc o tym, że nauka jest otwarta świadczą mogą jej produkty, które są udostępniane szerszej społeczności i mogą być wykorzystywane przez inne podmioty. Jeśli przyjmiemy ten punkt widzenia, to nauka jest otwarta, gdyż jej efekty są publikowane w postaci prac naukowych, czy też wdrażane w postaci innowacji technologicznych, marketingowych, organizacyjnych lub społecznych. Dostęp do takiej wiedzy jest ograniczony jedynie ceną³. Jest to podstawowy mechanizm doskonale znany ekonomistom. Rzadkość zasobów (tu: wiedzy) przesądza o konieczności wyznaczenia czy ukształtowania się adekwatnej ceny, która umożliwi zrównanie popytu z podażą danego dobra. Jest to oczywiste w przypadku tzw. dóbr prywatnych. W warunkach wyższej ceny coraz mniej jest osób skłonnych do nabycia danego produktu. Potencjalni odbiorcy mogą poszukiwać sposobów na zdobycie dobra inną drogą niż legalna, ograniczając wówczas koszt zakupu wiedzy, ale też zmniejszając możliwość osiągnięcia dochodu przez wytwórcę tej wiedzy.

Badając istotę wiedzy jako produktu wysiłków i pracy człowieka⁴, i jednocześnie przedmiotu obrotu należy wskazać kilka jej cech. Warunkować one będą wykorzystanie wiedzy i ocenę możliwości otwarcia nauki jako areny

2 Znaczenie wymiany produktów wiedzy jest coraz szerzej podkreślane w pracach naukowych. Zob. A. E. Kuźnar: *Międzynarodowy handel produktami wiedzy*. Warszawa 2017.

3 Nie można też wykluczyć istnienia badań, których wyniki są z różnych przyczyn utajnione. Wówczas dostęp do takiej wiedzy byłby utrudniony bądź uniemożliwiony administracyjnie.

4 „Tworzenie wiedzy polega na ustanowieniu chwilowych połączeń między różnymi wspólnotami wiedzy, zaangażowaniu rozmaitych technologii, które umożliwiają przepływ informacji-segmentów. Poszczególne moduły są magazynowane w jednym miejscu, przetwarzane i montowane w spójną całość. Wiedza ta powstaje zatem nie tyle „w głowie” pojedynczej osoby, ile raczej w sieciach wiedzy, które tworzą wspólnoty wiedzy, technologie informacyjne [...] i krążące w nich dane”. K. J. Dudek: *Sieci wiedzy. Teoria zarządzania między nauką a praktyką*. Kraków 2018, s. 166.

kreowania wiedzy. Będąc wynikiem pracy twórczej wiedza charakteryzuje się następującymi właściwościami⁵:

- niewyczerpalnością (intensywność i zasięg wykorzystania wiedzy jest nieograniczony);
- symultanicznością (możliwość wykorzystania tej samej wiedzy przez wiele osób w tym samym czasie);
- transferowalnością (możliwość wielokrotnego wykorzystania w różnych miejscach i czasie);
- spontanicznością (żywiłowość w rozprzestrzenianiu utrudnia kontrolę wykorzystania wiedzy);
- nieliniowością (brak stałej zależności między nakładami i wynikami procesu kreowania i zastosowania wiedzy);
- nietrwałością (ciągłą zmianą, „nowa” wiedza zastępuje „starą” wiedzę).

Charakterystyki te wspólnie z uniwersalnością oraz niematerialnością⁶ sprawiają, że trudno jest traktować wiedzę jako czyste dobro prywatne, ponieważ ma ona również cechy dobra publicznego, np. możliwość korzystania z danego zasobu wiedzy przez różne osoby w tym samym czasie. Te właściwości zostały wzmocnione dzięki nośnikom elektronicznym i Internetowi.

Dobra prywatne posiadają dwie zasadnicze cechy, odróżniające je od dóbr publicznych. Po pierwsze, są przedmiotem rywalizacji w konsumpcji. Drugą cechą jest możliwość wykluczenia innych osób z wykorzystywania dobra przez właściciela. Rywalizacja w konsumpcji oznacza to, że użytkowanie danego dobra przez jedną osobę uniemożliwia zastosowanie tego dobra do zaspokojenia potrzeb przez inną⁷. Albo konsumuje to dobro jedna osoba, albo druga. Zawsze wtedy, kiedy pojawiają się konflikty na tle problemu ograniczonego dostępu do dóbr, bo zainteresowanych osiągnięciem korzyści z danego dobra/zasobu jest wielu uczestników rynku, niezbędne jest znalezienie adekwatnego do sytuacji rozwiązania. Pojawić się powinna powszechna reguła/institucja, która ograniczy skalę konfliktów oraz uporządkuje sposób korzystania z dóbr⁸. To prawa własności chronią i podtrzymują wolną wymianę⁹. Niezbędnym wymogiem rozwoju

5 B. Poskrobko: *Nauka o kreowaniu wiedzy. Podręcznik kreatywnego naukowca i menedżera*. Warszawa 2017, s. 73.

6 Tamże, s. 74.

7 J. E. Stiglitz: *Ekonomia sektora publicznego*. Warszawa 2013, s. 150-151.

8 E. Gruszewska: *Institucje a proces tworzenia kapitału w Polsce*. Białystok 2013, s. 315.

9 J. Boehlke: *Własność w świetle ekonomicznej analizy prawa*. „Ekonomia i prawo” 2007, nr 3, s. 79.

jest ustanowienie praw własności¹⁰ oraz ich skuteczne egzekwowanie. Tylko wówczas można zapewnić dostęp do rzadkich dóbr wszystkim, którzy zgłaszają popyt przy danej cenie. Możliwa staje się ich dystrybucja pomiędzy osoby chętne do nabycia.

Każde dobro prywatne jest czyjąś własnością. Jedynie posiadacz dobra ma prawo do czerpania korzyści z zastosowania danej rzeczy, chyba, że sam przekaże je komuś innemu. Wyłączność posiadania i używania oznacza z kolei, że jednostka kontroluje wykorzystanie danego dobra. W przypadku nauki mamy do czynienia z dobrami, które mogą być traktowane jako dobra prywatne (książki naukowe), ale ponieważ w dużej części pochodzą one z sektora publicznego i finansowane są z tego źródła, pojawia się presja na ich pełne upowszechnienie¹¹. Dobra publiczne cech wyłączności, ani rywalizacyjności nie posiadają, a jednocześnie koszt dostarczenia takiego dobra/usługi kolejnemu użytkownikowi jest równy zeru¹². Definicja jednak dobra publicznego nie jest precyzyjna i budzi pewne wątpliwości¹³.

Jerzy Kleer zalicza takiego rodzaju usługi jak edukacja, czy też świadczone przez sektor badawczo-rozwojowy do kategorii uniwersalnych dóbr mieszanych, ponieważ muszą być nadzorowane przez instytucje państwowe oraz finansowane przez nie przynajmniej częściowo. Przesądza o tym interes ogólnospołeczny¹⁴. Model zasilania finansowego badań naukowych przyjęty w Polsce opiera się głównie na źródłach budżetowych, czyli *de facto* za kreowanie wiedzy płacą wszyscy obywatele w postaci danin publicznych. Trudno uzasadnić zatem sytuację, kiedy kosztochłonne badania umożliwiające osiągnięcie wyników przez naukowca lub grupy badawcze są publikowane w wysoko punktowanych czasopismach naukowych, a jednocześnie czytelnicy – inni naukowcy, aby się z nimi zapoznać muszą zapłacić

10 Już w średniowieczu Tomasz z Akwinu argumentował, że własność prywatna wzmaga pracowitość i przyczynia się do większego porządku w życiu społecznym. Zob. G. Spychalski: *Zarys historii myśli ekonomicznej*. Łódź 2001, s. 57.

11 Badacze zwracają też uwagę na to, że dobra czysto prywatne mogą przyczyniać się do zaspokojenia potrzeb indywidualnych użytkowników dóbr, ale też generować pozytywne efekty zewnętrzne – mogą sprzyjać korzyściom innych osób; S. Kwiatkowski: *Teoria dóbr publicznych i rynkowe mechanizmy ich produkcji*. W: *Pod prąd głównego nurtu ekonomii*. Red. M. Machaj. Warszawa 2017, s. 111.

12 P. A. Samuelson, W. D. Nordhaus: *Ekonomia*. T. 1. Warszawa 2004, s. 74.

13 J. M. Fijor: *Czy dobra publiczne są naprawdę publiczne?* „*Studia Ekonomiczne*” Nr 1(68) (2011), s. 87-100.

14 A. Kargol-Wasiluk: *Teoria dóbr publicznych a paradygmat ekonomii sektora publicznego*. „*Zarządzanie Publiczne*” 2008, nr 3(5), s. 93.

za korzystanie z tej wiedzy¹⁵. Dlaczego zatem mają wydatkować pieniądze po raz kolejny, kiedy chcą mieć dostęp do produktów nauki? Należy to traktować jako nieefektywną alokację zasobów.

Można zatem zadać sobie pytanie: czy nauka, a więc i powstająca w wyniku wiedza, nie powinny być dobrami publicznymi? „Rozróżnienie między wiedzą, która powinna pozostawać dobrem publicznym, upowszechnianym w publikacjach bądź udostępnianym w ramach partnerskiej współpracy, a wiedzą będącą towarem rynkowym staje się coraz trudniejsze, ale w świecie opartym na współzawodnictwie okazuje się być absolutnie niezbędne”¹⁶. Nie ulega też wątpliwości, że coraz trudniej jest kontrolować wykorzystywanie danej wiedzy przez różnych użytkowników (kopiowanie, rozpowszechnianie kopii elektronicznych, nielegalne portale łamiące hasła dostępu do baz wydawnictw), którzy chcą mieć szybki i tani dostęp do najnowszej wiedzy¹⁷.

Otwartość w nauce

Brak dostępu lub utrudniony dostęp do wiedzy stanowi problem dla badaczy, którzy chcieliby zapoznać się z wynikami badań innego naukowca. Cena, którą musieliby zapłacić, ogranicza ich możliwość i skłonność do nabycia tego źródła. W warunkach skromnych środków finansowych (nawet przy braku spełnienia tego warunku) i relatywnie wysokiej ceny, mogą zrezygnować z zakupu, a znaleźć prace naukowe o podobnej tematyce, ale bezpłatne. Jeśli tylko znalazła się okazja, aby jednak zdobyć pożądane dzieło i nie płacić, to pewnie by tak się stało. Byłby to klasyczny przypadek „gapowicza”¹⁸. Dobra wspólne są traktowane jakby były niczyje i wydaje się, że są słabo (bo nie bezpośrednio) chronione. Łatwa dostępność dóbr i słabe zabezpieczenia rodzą pokusę, by nie płacić za nie, a wykorzystać dla swoich celów, a jednocześnie nikt na tym specjalnie nie straci. Oczywiście, że tracą wydawcy oraz naukowcy, gdyż utracą potencjalne przyszłe dochody, ale takie przestępstwa są trudno wykrywalne. Otwarcie

15 Z drugiej strony należy też spojrzeć na interes wydawcy, który czerpie przychody z subskrypcji czy innych form sprzedaży.

16 M. Kleiber: *Mądra Polska*. Warszawa 2015, s. 557.

17 Na straży takiego wykorzystywania stoi prawo autorskie i prawo własności intelektualnej.

18 „Gapowicz” (*free-rider*) opiera swoją decyzję na założeniu, że dane dobro zostało sfinansowane przez inne osoby, a dołączenie jeszcze jednego użytkownika nie przyniesie nikomu uszczerbku, a zwiększy jedynie jego korzyść.

nauki zwiększa jej transparentność, co ułatwić może dochodzenie praw naukowca, w przypadkach nierzetelności. Umożliwia również utrzymanie i podnoszenie standardów jakości badań i publikacji.

Kategoria otwartej nauki może być w różny sposób interpretowana. Najpowszechniej stosuje się ujęcie zaproponowane w Budapest Open Access Initiative z 2002 r., w którym przeczytać można, że: „[...] przez »otwarty dostęp« [do recenzowanej literatury naukowej] rozumiemy jej swobodną dostępność w publicznym Internecie, zezwalającą każdemu użytkownikowi na czytanie, ściągnięcie, kopiowanie, rozpowszechnianie, drukowanie, wyszukiwanie i linkowanie do pełnych treści artykułów, sczytywanie ich w celu indeksowania, przekazywanie danych do oprogramowania lub wykorzystywanie ich w jakikolwiek legalny sposób bez finansowych, prawnych czy technicznych barier, innych niż te, nieodłącznie związane z samym dostępem do Internetu. Jedyna możliwość ograniczania kopiowania i rozpowszechniania oraz ochrony wynikającej z prawa autorskiego – w tym aspekcie – może wynikać z niezbędnej autorskiej kontroli integralności jego pracy i zachowania prawa do bycia poprawnie oznaczonym i cytowanym”¹⁹.

Dzięki bardziej powszechnemu dostępowi do prac ich autor-naukowiec można zyskać: większą rozpoznawalność, łatwiejsze nawiązywanie kontaktów z innymi naukowcami i merytoryczną dyskusję z nimi, choć może być też narażonym na krytykę. Należy wskazać też efekt przewagi pierwszego gracza. Naukowiec, który pierwszy się zajmie jakimś zagadnieniem, a dopiero potem zajmą się tym następni, osiąga większe korzyści (czyli „spija śmietankę”, jak mówią marketingowcy). Jednak w przypadku publikowania w otwartym dostępie, „pozytywny efekt otwartości w zakresie cytowań maleje w miarę, jak liczba otwartych zasobów rośnie”²⁰. Wzrost zainteresowania otwartym dostępem zwiększa szum informacyjny i coraz trudniej wyłowić wartościowe publikacje oraz przebić się wśród innych.

Może by więc otworzyć naukę w pełni? Zaoferować dostęp bezpłatny coraz większej liczby wydawnictw? Proces ten został w Polsce zainicjowany kilka lat temu (przykład: <https://otwartanauka.pl/baza-wiedzy>). W ocenie działalności naukowej zaczęto brać pod uwagę cytowania, a te znacznie łatwiej „zdobyć”, gdy artykuły i monografie mają wersje elektroniczne i są łatwo dostępne, np. złożone w repozytorium uczelnianym. Proces

19 Budapest Open Access Initiative. Tryb dostępu: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-translations/polish> [25 stycznia 2019].

20 P. Szczęsny: *Otwarta nauka czyli dobre praktyki uczonych*. Toruń 2013, s. 27.

postępował i nadal postępuje w dwóch kierunkach: oddolnie (presja osiągnięć) i odgórnie (tworzenie warunków instytucjonalnych). Zwiększa się liczba wydawnictw oferowanych w sieci w dostępie bezpłatnym, rośnie też liczba w płatnym. Tradycyjne wydawnictwa odchodzą powoli do lamusa, są bowiem mniej dostępne, korzysta z nich ograniczona liczba osób, trudniej z nich korzystać młodym osobom przyzwyczajonym do czytania tekstów na ekranach.

Postępujący rozwój Internetu ułatwia upowszechnianie wyników prac badawczych. Internet stał się doskonałym narzędziem szybkiego przekazywania i odkrywania informacji. Dziś każdy może zapoznać się z pracami naukowców z drugiego krańca świata, choć jeszcze nie do wszystkich dostęp jest jednakowo łatwy. „[...] Sposoby dystrybucji i ochrony posiadanej wiedzy są dzisiaj sednem subtelnych analiz korporacji, rządów, organizacji pozarządowych – a sprawa nabierać będzie szybko jeszcze większego znaczenia. Znalezienie odpowiedniej równowagi pomiędzy otwartym dostępem do pewnych rodzajów wiedzy ogólnej – co jest absolutnie niezbędne dla harmonijnego rozwoju cywilizacyjnego w zglobalizowanym społeczeństwie, a skutecznymi metodami ochrony posiadanej wiedzy umożliwiającej tworzenie innowacyjnych produktów i usług – co jest sednem rozwoju gospodarki rynkowej, jest bez wątpienia zasadniczym zadaniem stojącym dzisiaj przed instytucjami powołanymi do wprowadzenia regulacji prawnych w tym zakresie”²¹.

Rewolucja cyfrowa umożliwiła uwolnienie wiedzy od utrudniającej wymianę cechy: rywalizacyjności w konsumpcji. Dzięki elektronicznej postaci prace naukowe mogą być jednocześnie wykorzystywane przez wielu użytkowników, a koszt dołączenia kolejnego jest równy zeru²². Większy dostęp to jednak większa pokusa, by wykorzystywać prace innych do osiągnięcia korzyści własnych. Wydaje się, że dużo łatwiej teraz niż w erze przedinternetowej takie oszustwo wykryć. Należy pamiętać, że dobra publiczne nie są dobrami wolnymi, bo ktoś (zwykle państwo) ponosi koszty ich wytworzenia i dostarczenia. Pojawia się zatem kwestia, ile takich dóbr wytwarzać. Nie ma dobrej odpowiedzi na to pytanie. Tylko rynek mógłby ustalić adekwatną podaż w stosunku do zapotrzebowania, ale mechanizm rynkowy jest niedoskonały w odniesieniu do dóbr publicznych (jest to

21 M. Kleiber: *Mądra Polska...*, dz. cyt., s. 459.

22 Może się oczywiście pojawić „przeciążenie” serwerów, czy niska przepustowość baz w związku z dużym popytem na wiedzę, ale rozwiązanie tego problemu leży po stronie technicznej. Zob. A. Kargol-Wasiluk: *Teoria dóbr publicznych...*, dz. cyt., s. 95-96.

jedna z podstawowych zawodności rynku). Brak jest tu zasadniczego kryterium eliminującego podmioty/przedmioty z gospodarki, czyli efektywności, sprawności ekonomicznej. Są też takie informacje/prace, które nie mogą być jawne, ze względu na skalę problemów, jakie może to wywołać²³.

Ograniczenie dostępu do wyników badań/prac dzięki regulacjom prawnym, może lepiej chronić interes naukowca/institucji. Bez takiej ochrony wydawcy, a ci w większości wypadków są przecież komercyjni, nie byliby zainteresowani publikowaniem prac naukowych. Interes komercyjny przesądza o utrzymywaniu pism o dużym prestiżu, gdzie za każdą publikację płaci autor oraz czytelnik. Chcąc zapoznać się z pracami tak publikowanymi, trzeba liczyć się dużym wydatkiem, wprowadzane też są embarga czasowe dla dostępu bardziej powszechnego, np. poprzez bazy wykupywane przez instytucje naukowe. Cena, którą musiałby zapłacić potencjalny indywidualny użytkownik, mogłaby być uznana za zbyt wysoką, szczególnie dotyczy to naukowców z krajów słabiej rozwiniętych. Z pewnością ogranicza to dostęp do najnowszej literatury światowej i zmniejsza szanse naukowca na wejście w dyskurs naukowy.

Wydatki na otwarty dostęp i jego infrastrukturę są olbrzymie. Jest to jeden z najistotniejszych problemów, z jakimi boryka się nauka. Rozwiązania instytucjonalne są nie do końca sprawne, wymagają dużego zaangażowania ze strony naukowca, który umieszczając swoją publikację np. w repozytorium, musi przejść żmudny proces wypełniania dużej liczby komórek. Z drugiej strony, pracując w środowisku uczelnianym, autorka widzi wciąż pewien opór ku szerokiemu upublicznianiu prac naukowych. Wydaje się, że wynika to z jednej strony, z nieznamomości mechanizmów i braku presji/bonusów za publikowanie w otwartym dostępie, z drugiej zaś, z braku umiejętności technicznych i czasu na przejście zawiłości proceduralnych. Powoli się to jednak zmienia, zwłaszcza młodzi naukowcy, widząc zalety publikowania w szerszym zasięgu oraz wykazując brak oporu przed nowinkami technicznymi, będą zmieniali obraz polskiej nauki.

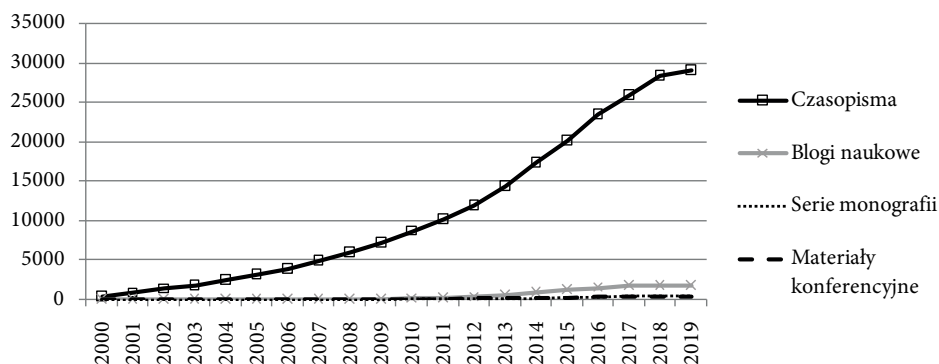
Stopień otwartości nauki

Zadając sobie pytanie o skalę otwartości nauki w kraju, należy najpierw określić, co jest przedmiotem otwierania w nauce. Na pierwszym miejscu należy wymienić publikacje naukowe, a obok tego dane badawcze. Otwarte

23 P. Szczęsny: *Otwarta nauka...*, dz. cyt., s. 23-24.

mogą być też procesy badawcze, recenzje, doktoraty, konferencje²⁴. Jak wskazuje praktyka, na świecie dużo szerzej decydują się na otwarty dostęp wydawcy czasopism niż innych publikacji (Wykres 1.). ROAD (*Directory of Open Access Scholarly Resources*) podaje, że w 2019 r. otwartych było ponad 32 tys. czasopism, 1,8 tys. blogów naukowych, 583 serie monograficzne oraz 393 materiały²⁵. Natomiast z danych DOAJ (*Directory of Open Access Journal*) wynika, że na świecie otwartych jest obecnie 13 749 czasopism ze 130 krajów, a w nich ponad 4 mln artykułów²⁶.

Wykres 1. Liczba publikacji w otwartym dostępie według danych Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)

Źródło: ROAD ISSN Portal. Tryb dostępu: <https://road.issn.org/> [16 września 2019].

Wydaje się zatem, że łatwiejsze jest opublikowanie artykułu w otwartym dostępie niż w monografii naukowej. Rynek czasopism naukowych nie jest miejscem jednorodnym, cechuje go segmentacja związana z dziedzinami i dyscyplinami naukowymi. W poszczególnych segmentach można wskazać dominujące pisma, wysoko punktowane, w których wypada publikować. Każdy naukowiec, który chce zaistnieć, powinien mieć artykuł/artykuły w wysoko punktowanych czasopismach. Jest to jeden z warunków oceny dorobku na potrzeby stopni naukowych i ewaluacji uczelni, w których niezbędne jest wykazanie się osiągnięciami naukowymi. Nowe kryteria oceny, wprowadzane w 2019 r. w Polsce, wskazują lepsze i gorsze

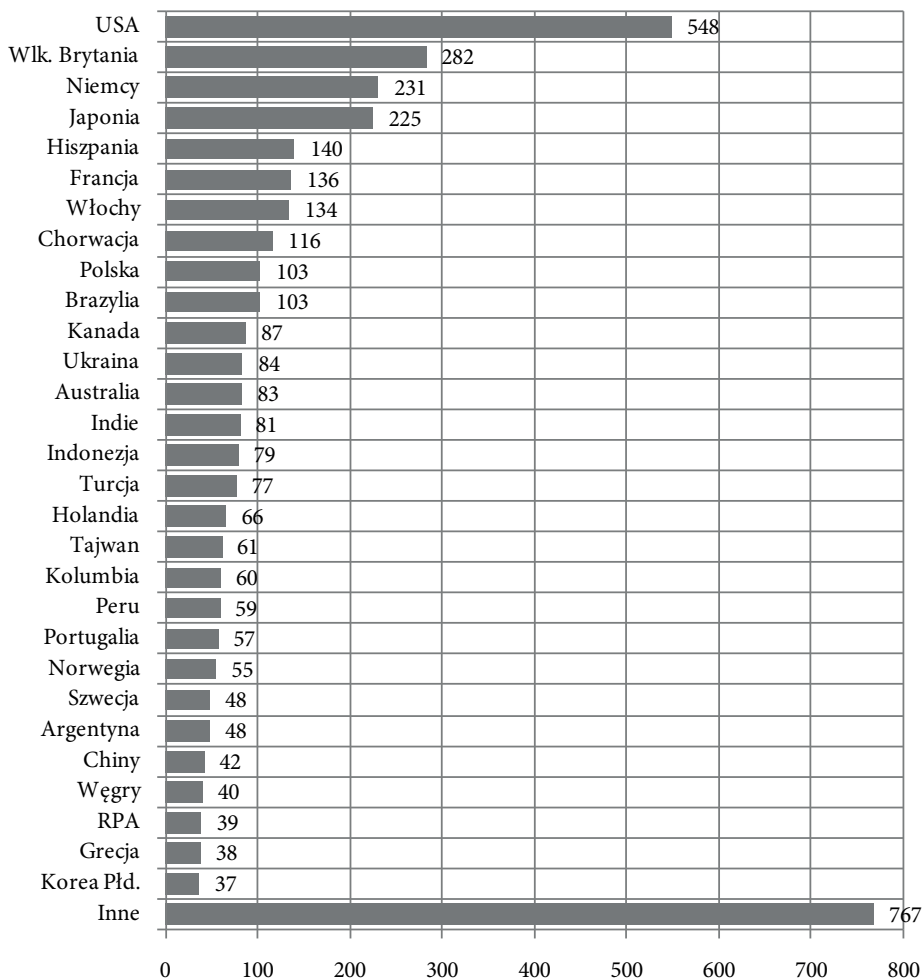
24 Tamże, s. 11-22.

25 ROAD ISSN Portal. Tryb dostępu: <https://road.issn.org/> [16 września 2019].

26 DOAJ. Tryb dostępu: <https://doaj.org/> [18 września 2019].

wydawnictwa monografii. Będzie to sprzyjało koncentracji prac naukowych w niewielkiej grupie podmiotów o najlepszych ocenach wystawianych przez MNiSW.

Wykres 2. Liczba repozytoriów na świecie według danych ROAD

Źródło: OpenDOAR Statistics. Tryb dostępu: http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html [10 lutego 2019].

Publikując w pismach z otwartym dostępem zwiększa się liczbę potencjalnych odbiorców (i cytujących), uruchamia możliwości podjęcia współpracy i konfrontacji swoich wyników badań z innymi naukowcami. Dzięki takim działaniom wzmacniana jest transformacyjna, zasobotwórcza

i efektywnościowa funkcja nauki (podobnie jak wolność gospodarcza sprzyja handlowi i rozwojowi gospodarczemu). Uwalnianie zasobów przebiega z dużym udziałem repozytoriów instytucjonalnych. Polska może pochwalić się już sporą liczbą takich archiwów cyfrowych oraz plasuje się na 10 miejscu w świecie, *ex aequo* z Brazylią (Wykres 2.). Sukcesywnie rośnie też liczba zdeponowanych zasobów. W lutym 2019 roku osiągnęła ona 5,7 mln obiektów cyfrowych²⁷.

Presja na publikacje w otwartym dostępie jest coraz większa. Wywołują ją sami użytkownicy, którzy poszukują bezpłatnego lub tańszego dostępu do źródeł. Odpowiedź na to zapotrzebowanie powinna być prosta: więcej wolnych zasobów. Można powiedzieć, że odbywa się znany ekonomistom proces rynkowy: popyt mobilizuje podaż. Odsetek wyszukiwanych źródeł w repozytoriach jest daleko większy (47%) niż procent artykułów w otwartym dostępie (ok. 28%). Oczekiwany jest zatem dalszy wzrost skali otwartych czasopism oraz innych zasobów.

Tabela 1. Otwarty dostęp do artykułów z DOI na świecie

Typ dostępu	Artykuły z DOI	Artykuły z DOI indeksowane w Web of Science, lata 2009-2015	Wyszukiwania cyfrowych wersji publikacji naukowych na bazie indeksów repozytoriów – badanie 1 tydzień w 2017 r.
Open Access	27,9%	36,1%	47,0%
w tym:			
droga złota	3,2%	7,4%	14,3%
droga zielona	4,8%	11,5%	9,1%
Zamknięte	72%	63,9%	53%

Źródło: *The State of OA: A large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles*. 2017. Tryb dostępu: <https://doi.org/10.7287/peerj.preprints.3119v1> [20 grudnia 2018].

W Polsce udział publikacji w czasopismach, które deklarują otwarty dostęp jest zbliżony (Tabela 2.), dodając do tego źródła na licencjach, otrzymujemy ponad 50%. Świadczy to o dużym zainteresowaniu wydawców elektronicznym dostępem do publikacji. Presja oceny czasopism

27 B. Bednarek-Michalska: *W Polsce mamy już prawie 6 mln zasobów cyfrowych online*. 2019. Tryb dostępu: <https://uwolnijnauke.pl/w-polsce-mamy-juz-prawie-6-mln-zasobow-cyfrowych-online/> [20 lutego 2019].

dokonywanej przez MNiSW oraz chęć przyciągnięcia autorów do nadsyłania swoich tekstów, wywołała lawinowy wzrost publikacji w otwartym dostępie. Oby wraz z otwieraniem się czasopism, szła w parze poprawa jakości i wzrost standardów prowadzenia badań, recenzowania oraz publikowania tekstów naukowych. Odpowiadając na pytanie zadane w artykule o możliwość otwarcia nauki, to z pewnością tak jest, że nauka i jej produkty stają się coraz bardziej otwarte, potwierdzają to dane empiryczne i doświadczenia naukowców. Nauka w Polsce otwiera się, jednak jest dużo jeszcze do zrobienia. Do pełnego otwarcia lub akceptowanego poziomu jeszcze daleko. Z pewnością wymaga to szerokich działań ze strony państwa. Niezbędne jest opracowanie i konsekwentne przeprowadzenie strategii upowszechnienia otwartego dostępu. Również po stronie uczelni i instytucji naukowo-badawczych niezbędne są kroki ku zwiększeniu motywacji wśród naukowców, by szerzej eksponowali wyniki swoich badań. Będzie to działanie na korzyść i naukowców, i instytucji, dla których pracują. Korzyści odniesie też cała gospodarka.

Tabela 2. Otwarte artykuły z czasopism w Polsce (2015 i 2016)

	Rodzaj licencji	Liczba czasopism	Odsetek w ogólnej liczbie
1.	CC-BY	122	5,52%
2.	CC-BY-NC	39	1,76%
3.	CC-BY-NC-ND	250	11,30%
4.	CC-BY-NC-SA	32	1,45%
5.	CC-BY-ND	66	2,98%
6.	CC-BY-SA	42	1,90%
7.	OA	131	5,92%
8.	OA (Bazy)	475	21,47%

Źródło: E. Kulczycki: *Stan praktyk publikacyjnych polskich czasopism naukowych w 2017 r.* (2018). Tryb dostępu: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/15618?show=full> [20 grudnia 2018].

Zakończenie

Otwarty dostęp do zasobów nauki jest niezbędnym warunkiem jej rozwoju. Współczesna gospodarka wymaga nowoczesnej nauki, która będzie źródłem systematycznie odkrywanej wiedzy oraz nowych rozwiązań. Bez działań podejmowanych przez wiele podmiotów może nie przynieść to

oczekiwanych efektów. Rozwój otwartego dostępu i wzrost jego znaczenia dla nauki byłyby wzmocnione, gdyby państwo podjęło działania w zakresie wsparcia otwartego dostępu. Opracowanie spójnej polityki, strategii rozwoju otwartego dostępu, a następnie konsekwentne ich przeprowadzenie byłoby większą zachętą do zwiększenia zakresu otwartej nauki. Wydaje się, że szczególne znaczenie mają programy wsparcia jednostek naukowych i uczelni w działaniach dotyczących tej kwestii. Wskazane byłoby też wykozystanie wzorców z innych krajów²⁸.

Bibliografia

1. *Access to and Preservation of Scientific Information in Europe*. Report on the Implementation of Commission Recommendation C(2012) 4890 final. Brussels 2018.
2. Bednarek-Michalska B.: *W Polsce mamy już prawie 6 mln zasobów cyfrowych online*. 2019. Tryb dostępu: <https://uwolnijnauke.pl/w-polsce-mamy-juz-prawie-6-mln-zasobow-cyfrowych-online/> [20 lutego 2019].
3. Boehlke J.: *Własność w świetle ekonomicznej analizy prawa*. „Ekonomia i prawo” 2007, nr 3, s. 69-83.
4. Budapest Open Access Initiative. Tryb dostępu: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-translations/polish> [25 stycznia 2019].
5. DOAJ. Tryb dostępu: <https://doaj.org> [18 września 2019].
6. Dudek K. J.: *Sieci wiedzy. Teoria zarządzania między nauką a praktyką*. Kraków 2018.
7. Fijor J. M.: *Czy dobra publiczne są naprawdę publiczne?* „Studia Ekonomiczne” Nr 1(68) (2011), s. 87-100.
8. Gruszewska E.: *Instytucje a proces tworzenia kapitału w Polsce*. Białystok 2013.
9. Kargol-Wasiluk A.: *Teoria dóbr publicznych a paradygmat ekonomii sektora publicznego*. „Zarządzanie Publiczne” 2008, nr 3(5), s. 91-117.
10. Kleiber M.: *Mądra Polska*. Warszawa 2015.
11. Kulczycki E.: *Stan praktyk publikacyjnych polskich czasopism naukowych w 2017 roku*. (2018). Tryb dostępu: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/15618?show=full> [20 grudnia 2018].
12. Kuźnar A. E.: *Międzynarodowy handel produktami wiedzy*. Warszawa 2017.
13. Kwiatkowski S.: *Teoria dóbr publicznych i rynkowe mechanizmy ich produkcji*. W: *Pod prąd głównego nurtu ekonomii*. Red. M. Machaj. Warszawa 2017, s. 95-119.
14. OpenDOAR Statistics. Tryb dostępu: http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html [10 lutego 2019].

28 Wiele państw prowadzi działania i realizuje strategie mające na celu upowszechniania otwartego dostępu do publikacji i do danych badawczych na poziomie krajowym. Zob. *Access to and Preservation of Scientific Information in Europe*. Report on the Implementation of Commission Recommendation C(2012) 4890 final. Brussels 2018, s. 27.

15. Poskrobko B.: *Nauka o kreowaniu wiedzy. Podręcznik kreatywnego naukowca i menedżera*. Warszawa 2017.
16. ROAD ISSN Portal. Tryb dostępu: <https://road.issn.org/> [16 września 2019].
17. Samuelson P. A., Nordhaus W. D.: *Ekonomia*. T. 1. Warszawa 2004.
18. *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Tryb dostępu: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/otwartosc.html> [20 stycznia 2019].
19. Spychalski G.: *Zarys historii myśli ekonomicznej*. Łódź 2001.
20. *The State of OA: A large-scale analysis of the prevalence and impact of Open Access articles*. 2017. Tryb dostępu: <https://doi.org/10.7287/peerj.preprints.3119v1> [20 grudnia 2018].
21. Stiglitz J. E.: *Ekonomia sektora publicznego*. Warszawa 2013.
22. Szczęsny P.: *Otwarta nauka czyli dobre praktyki uczonych*. Toruń 2013.

dr Leszek Szafrński

Uniwersytet Jagielloński

Biblioteka Jagiellońska

l.szafranski@uj.edu.pl

ROLA REPOZYTORIÓW INSTYTUCJONALNYCH W ZMIENIAJĄCYM SIĘ ŚRODOWISKU KOMUNIKACJI NAUKOWEJ I DZIAŁALNOŚCI BIBLIOTEK AKADEMICKICH

**THE ROLE OF INSTITUTIONAL REPOSITORIES IN THE CHANGING
ENVIRONMENT OF SCIENTIFIC COMMUNICATION AND THE ACTIVITY
OF ACADEMIC LIBRARIES**

Abstrakt

Celem badań opisanych w artykule było ustalenie roli repozytoriów instytucjonalnych w zmieniającym się środowisku informacyjnym nauki i bibliotek akademickich, a w szczególności przeprowadzone analizy dotyczyły realizacji dodatkowych zadań i funkcji, jakie są wykonywane w polskich repozytoriach. Poszukiwano informacji na temat działań dotyczących parametrycznej oceny uczelni i pracowników naukowych, prowadzenia działalności wydawniczej, raportowania na temat działalności naukowej i innych aktywności wykraczających poza podstawową działalność repozytoriów, czyli upowszechnianie publikacji naukowych. Badania przeprowadzono za pomocą wywiadów oraz analizy jakościowej i ilościowej stron internetowych. W wyniku przeprowadzonych badań ustalono, że w znikomym zakresie realizowane są dodatkowe funkcje poszerzające podstawową działalność repozytoriów. Poza systemami typu CRIS, działania te podejmowane są tylko w 5 repozytoriach. Głównie polegają na prowadzeniu działalności wydawniczej, digitalizacji zasobów, masowych eksportach metadanych do centralnych systemów informacji o nauce i szkolnictwie wyższym POL-on i PBN oraz w przypadku systemów CRIS kompleksowym gromadzeniu informacji i raportowaniu o dorobku pracowników danej uczelni.

Słowa kluczowe: biblioteki akademickie, funkcje repozytoriów, komunikacja naukowa, media społecznościowe, repozytoria instytucjonalne.

Abstract

The aim of the research described in the article was to determine the role of institutional repositories in the changing information environment of science and academic libraries. In particular, the analyzes concerned the implementation of additional tasks and functions that are performed in Polish repositories. Information was sought regarding the parametric evaluation of universities and researchers, conducting publishing activities, reporting on scientific activities and other activities beyond the basic activity of repositories, i.e. dissemination of scientific publications. The research was conducted by means of interviews, qualitative and quantitative analysis of websites and analysis of existing documents. As a result of the conducted research, it was found that additional functions are implemented to a negligible extent, expanding the basic activity of repositories. Apart from CRIS systems, these activities are only undertaken in 5 repositories. They mainly rely on publishing, the digitization of resources, mass metadata exports to POL-on and PBN central information systems for science and higher education, and, in the case of CRIS systems, comprehensive information collection and reporting on the achievements of university employees.

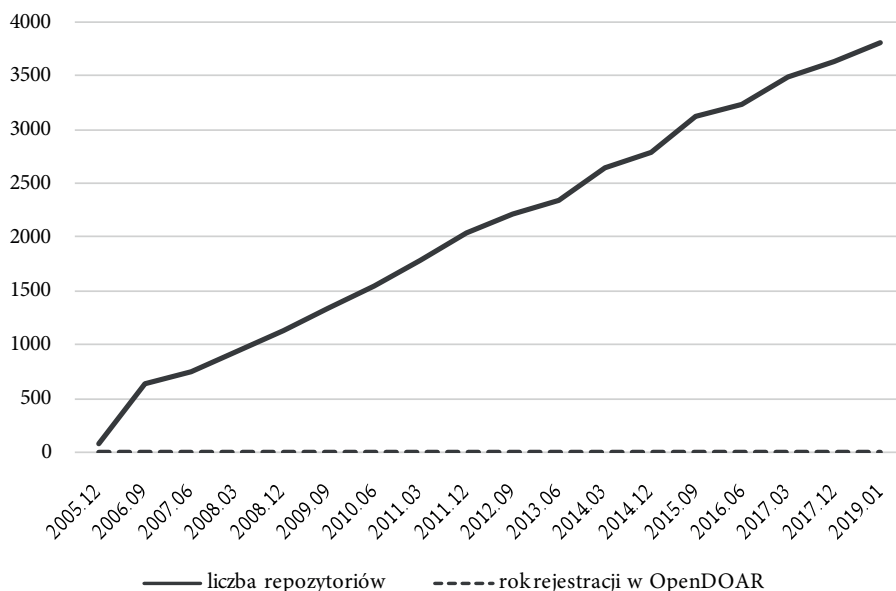
Keywords: academic libraries, repository functions, scientific communication, social media, institutional repositories.

Wstęp

Obecnie (stan na dzień 19 stycznia 2019 r.) na świecie według *Directory of Open Access Repositories* (OpenDOAR) funkcjonuje 3808 repozytoriów (Wykres 1.).

Upowszechniają one dorobek naukowy pracowników uczelni, realizują politykę otwartego dostępu, archiwizują publikacje. Jednak technologia systemów repozytoryjnych nie nadąza za szybko postępującymi zmianami w Internecie, związanymi z powstaniem sieci semantycznej, sieci społecznościowych, smartfonów, tabletów i monopolu Google. Dlatego pomimo potencjału, jaki posiadają, stają się powoli tylko magazynami lub archiwami dokumentów. W związku z tym potrzebne są zmiany działania

Wykres 1. Liczba repozytoriów na świecie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: OpenDOAR Statistics¹.

repozytoriów zarówno na poziomie technologicznym, jak i funkcjonalnym². *Confederation of Open Access Repositories* (COAR), stowarzyszenie, którego celem jest tworzenie standardów działania i rozwoju repozytoriów³, proponuje szereg zmian w funkcjonowaniu tego typu systemów w celu wzmocnienia ich znaczenia w komunikacji naukowej, m.in. tworzenie sieci repozytoriów z podpiętymi wtyczkami do recenzowania i komentowania, oferuje system powiadamiania o wprowadzonych zmianach oraz tworzenie standardów długoterminowej archiwizacji na poziomie centralnym⁴. Jednak nie jest to proste zadanie. Przykładowo w Japonii, Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Technologii w 2008 r. było na etapie

1 OpenDOAR Statistics. Tryb dostępu: http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html [19 stycznia 2019].

2 E. Rodrigues, K. Shearer: *Next Generation Repositories: Behaviours and Technical Recommendations of the COAR Next Generation Repositories Working Group*. 2017, s. 4. Tryb dostępu: <https://www.coar-repositories.org/files/NGR-Final-Formatted-Report-cc.pdf> [19 stycznia 2019].

3 *About*. 2018. Tryb dostępu: <https://www.coar-repositories.org/about> [19 stycznia 2019].

4 E. Rodrigues, K. Shearer: *Next Generation Repositories...*, dz. cyt., s. 10, 31.

rekomendowania uczelniom tworzenia repozytoriów⁵. W Polsce Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego dopiero od 2015 r. jest na podobnym etapie. Rekomenduje otwarty dostęp i m.in. tworzenie repozytoriów w jednostkach naukowych. Na podstawie tych działań powstał *Raport nt. realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017*, w którym wymienionych jest kilka podstawowych przyczyn hamujących rozwój repozytoriów: brak polityk otwartości na poziomie uniwersytetów lub są wprowadzane one w znikomym zakresie, mała liczba tworzonych repozytoriów, brak polityki finansowej związanej z wdrożeniem otwartego dostępu, brak polityki państwowej związanej z rozwojem repozytoriów⁶. Świadczą o tym dane dotyczące liczby repozytoriów, których na dzień 1 grudnia 2018 r. było 43⁷. Co w porównaniu z liczbą uczelni działających w Polsce (392 uczelnie publiczne i niepubliczne⁸) nie jest wynikiem imponującym. Repozytoria są też częścią większych systemów *Current Research Information System (CRIS)*⁹, w których pełnią podobną rolę jak repozytoria działające samodzielnie.

Cel i metodologia

Celem badań przedstawionych w tym artykule jest analiza i rola repozytoriów w działalności bibliotek akademickich i komunikacji naukowej. W badaniach autor skupił się głównie na dodatkowych zadaniach i funkcjach, poza upowszechnianiem publikacji naukowych, jakie są wykonywane przez zespoły zarządzające repozytoriami oraz ilościowej analizie systemów repozytoryjnych działających w Polsce.

-
- 5 R. Cullen, H. Nagata: *Academic Libraries in Japan*. „The Journal of Academic Librarianship” Vol. 34, nr 2 (2008), s. 166.
 - 6 *Raport nt. realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017*. Warszawa 2018, s. 3, 6. Tryb dostępu: https://www.gov.pl/documents/1068557/1069061/20180413_Raport_nt_polityki_OA_w_latach_2015-2017_ost.pdf/11191306-ecb3-b73d-c82a-72ba6d170c0d [19 stycznia 2019].
 - 7 L. Szafranski: *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich*. Warszawa 2019, s. 57.
 - 8 POL-on: instytucje szkolnictwa wyższego. Tryb dostępu: <https://polon.nauka.gov.pl> [20 stycznia 2019].
 - 9 P. de Castro, K. Shearer, F. Summann: *The gradual merging of repository and CRIS solutions to meet institutional research information management requirements*. „Procedia Computer Science” Vol. 33 (2014), s. 40.

Na podstawie listy repozytoriów dostępnych w monografii pt. *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich*, do badania zostały wybrane 43 repozytoria działające w Polsce (Tabela 1.)¹⁰. W trakcie przeprowadzania badań dwa repozytoria nie działały.

Tabela 1. Repozytoria różnych typów w Polsce (stan na dzień 1 grudnia 2018 r., ułożone w kolejności alfabetycznej)

Nazwa repozytorium
ArtDok
Baza Wiedzy Politechniki Warszawskiej
BazTech – repozytorium artykułów naukowych z polskich czasopism technicznych
Biblioteka Cyfrowa Katedry Lingwistyki Formalnej UW
Cyfrowe Otwarte Repozytorium Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie
Cyrena Repozytorium Politechniki Łódzkiej
ECNIS Repository (Environmental Cancer Risk, Nutrition and Individual Susceptibility Repository)
IBB PAS Repository
Lectorium Otwarte Repozytorium Nauk Historycznych
Most Wiedzy Politechniki Gdańskiej
Otwarte Dane
RepOD Repozytorium Otwartych Danych
Repozytorium Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie
Repozytorium Biblioteka Cyfrowa – Instytut Podstaw Informatyki PAN
Repozytorium Centrum Otwartej Nauki CEON
Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych RCIN
Repozytorium Cyfrowe UTP w Bydgoszczy
Repozytorium Dolnośląskiej Szkoły Wyższej oPUB
Repozytorium Eny Politechnika Wrocławska
Repozytorium Informacji i Wiedzy UE (WIR)
Repozytorium Instytucjonalne Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego Erika
Repozytorium Instytucjonalne KUL
Repozytorium WSB-NLU Wyższa Szkoła Biznesu
Repozytorium Instytucjonalne PCSS

¹⁰ L. Szafranski: *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych...*, dz. cyt., s. 57.

Nazwa repozytorium
Repozytorium Naukowe Politechniki Poznańskiej
Repozytorium Politechniki Krakowskiej
Repozytorium Polsko-Japońskiej Akademii Technik Komputerowych
Repozytorium Publikacji Naukowych Politechniki Śląskiej RePolis
Repozytorium Uniwersytetu Mikołaja Kopernika RUMAK
Repozytorium Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu AMUR
Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego
Repozytorium Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego RUŁ
Repozytorium Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Repozytorium Uniwersytetu Przyrodniczo Humanistycznego w Siedlcach RepoS
Repozytorium Uniwersytetu Rzeszowskiego
Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego (RE-BUŚ)
Repozytorium Uniwersytetu Warszawskiego
Repozytorium Uniwersytetu w Białymstoku
Repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego
Repozytorium Wiedzy Politechniki Wrocławskiej
System Wspierający Prowadzenie Prac Badawczo-Naukowych oraz Współdzielenie i Publikację Wyników Prac – AWF Józefa Piłsudskiego w Warszawie
Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Źródło: L. Szafrąński: *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych...*, dz. cyt., s. 57.

Systemy repozytoryjne

Na świecie można wyróżnić dwa rodzaje systemów repozytoryjnych, których używa się do zarządzania publikacjami naukowymi, są to systemy typu *Current Research Information System* (CRIS) i systemy repozytoryjne. Porównując wymienione systemy można zauważyć, że systemy typu CRIS posiadają rozbudowany katalog dodatkowych usług informacyjnych i ich głównym zadaniem jest wspomaganie procesów decyzyjnych poprzez gromadzenie metadanych o działalności badawczej uczelni m.in. na temat realizowanych: projektów, konferencji, badań, publikacji¹¹.

¹¹ P. de Castro, K. Shearer, F. Summann: *The gradual merging of repository...*, dz. cyt., s. 40.

W agregatorze EuroCRIS zarejestrowanych jest 47 tego typu systemów¹². Ze względu na to, że do rejestracji przyjmowani są tylko pojedynczy przedstawiciele krajów¹³, można przypuszczać, że systemów typu CRIS jest o wiele więcej, np. w Polsce działa dziewięć. W agregatorze zarejestrowany jest tylko system OMEGA-PSIR tworzony przez Politechnikę Warszawską.

Jak wspomniano na początku tego artykułu, na świecie według agregatora OpenDOAR funkcjonuje 3808 repozytoriów. Po bardziej szczegółowej analizie można wśród nich wyróżnić co najmniej 35 repozytoriów działających na systemach CRIS. Nie jest to skończona liczba, ponieważ wiele repozytoriów działających na systemach np. DSpace, we własnym zakresie tworzy funkcjonalności podobne do tych dostępnych w systemach CRIS, np. Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego (więcej na ten temat w dalszej części artykułu) lub korzysta z systemu DSpace-CRIS.

Według stanu z dnia 19 stycznia 2019 r. w Polsce są 34 repozytoria (w tym 31 repozytoriów instytucjonalnych), które działają na systemach repozytoryjnych. Głównym założeniem działania repozytoriów jest gromadzenie i upowszechnianie publikacji naukowych.

Powoli jednak różnice pomiędzy CRIS a systemami repozytoryjnymi zacierają się, ponieważ w repozytoriach uruchamianych jest wiele funkcjonalności, które upodabniają je do siebie¹⁴. Poza działaniami na poziomie informatycznym, pracownicy bibliotek rozszerzają ofertę repozytoriów o dodatkowe funkcje.

Dodatkowe funkcje w repozytoriach

Na podstawie przeprowadzonych analiz stron internetowych i wywiadów z pracownikami repozytoriów, które głównie prowadzone były w trakcie

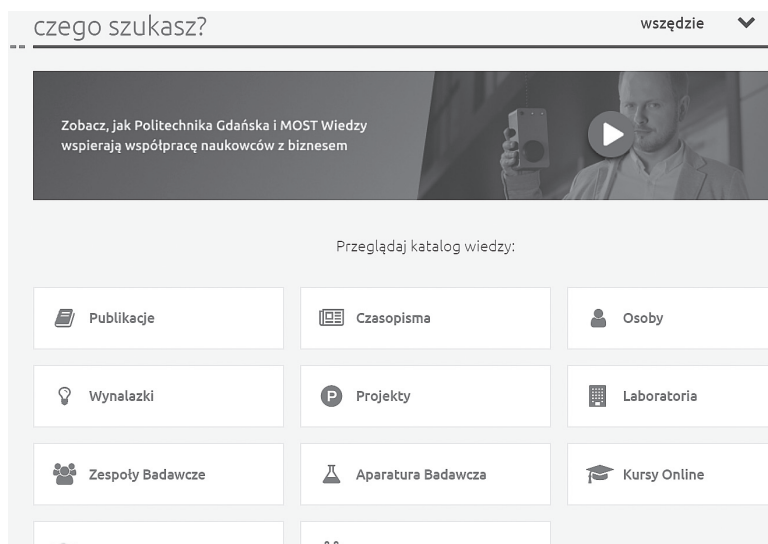
12 EuroCRIS: Current Research Information Systems. Tryb dostępu: <https://dspacecris.eurocris.org/cris/explore/dris> [12 lutego 2019].

13 P. de Castro, M. Mennielli: *Recent work by the euroCRIS Best Practice/DRIS Task Group: a way forward for engaging with the CRIS community*. „Procedia Computer Science” Vol. 33 (2014), s. 62.

14 M. Gottschling: [Seven] *7 things you should know about... Institutional Repositories, CRIS Systems, and their Interoperability*. 2017. Tryb dostępu: <https://www.coar-repositories.org/community/events/archive/repository-observatory-third-edition/7-things-you-should-know-about-institutional-repositories-cris-systems-and-their-interoperability/#anchor-what-are-the-main-differences-between-criss-and-irs> [20 stycznia 2019].

badania autora niniejszego artykułu związanych z przygotowaniem rozprawy doktorskiej w 2017 r., ustalono, że w Polsce systemy typu CRIS tworzone są głównie przez uczelnie techniczne i później niektóre z nich są udostępniane za darmo lub odpłatnie również innym zainteresowanym uczelniom, np. system Omega-Psir budowany przez Politechnikę Warszawską lub MOST Wiedzy (Multidyscyplinarne Otwarte Systemy Transferu Wiedzy) tworzony przez Politechnikę Gdańską (Rysunek 1.). Są to systemy, których głównym zadaniem jest gromadzenie: danych dotyczących oceny parametrycznej i informacji o uczelni, różnego rodzaju danych związanych z działalnością naukową pracowników, informacji o projektach, danych o współpracy z innymi instytucjami¹⁵, danych o laboratoriach i aparaturze badawczej¹⁶. W repozytoriach, które są integralną częścią systemów CRIS wyświetlane są cytowania publikacji (np. Most Wiedzy, Omega-PSIR), punktacja za publikacje przyjęta na uczelni i ministerialna (Omega-PSIR). Pomimo, że można w nich zdeponować pełny tekst publikacji, nie jest to głównym założeniem tych systemów.

Rysunek 1. Most Wiedzy Politechniki Gdańskiej

Źródło: Most Wiedzy. Tryb dostępu: <https://mostwiedzy.pl> [13 lutego 2019].

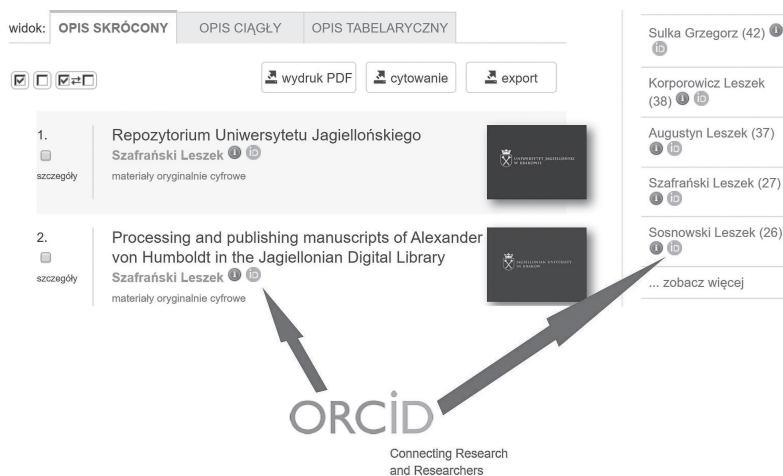
15 K. Gościński: *Bazy wiedzy typu Current Research Information System (CRIS)*. 2017. Tryb dostępu: <https://prezi.com/yrb3ymdyp8qt/bazy-wiedzy-typu-current-research-information-system-cris> [12 lutego 2019].

16 Most Wiedzy. Tryb dostępu: <https://mostwiedzy.pl> [13 lutego 2019].

W systemach typowo repozytoryjnych główny nacisk kładzie się na pozyskanie publikacji pełnotekstowych. Niektóre z nich idą krok dalej i rozszerzają swoje usługi i działania.

Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego (RUJ) poza gromadzeniem, archiwizowaniem i udostępnianiem publikacji, zawiera również oficjalną bibliografię publikacji pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ)¹⁷. Pracownicy repozytorium przesyłają systematycznie metadane dotyczące publikacji do Polskiej Bibliografii Naukowej. W repozytorium gromadzone są dane o zatrudnieniu i afiliacji pracowników UJ. Przy opisach publikacji wyświetla się punktacja ministerialna importowana z wykazów list czasopism punktowanych publikowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Repozytorium połączone jest z systemami uczelnianymi, co pozwala na uwierzytelnienie logujących się użytkowników i pobieranie danych o pracownikach do repozytorium. Najnowszą funkcją zaimplementowaną w systemie jest automatyczne dołączenie unikalnego identyfikatora ORCID (*Open Researcher and Contributor ID*) do konta pracownika UJ (Rysunek 2.) oraz nadawanie publikacjom identyfikatorów DOI.

Rysunek 2. Wyświetlanie ORCID w RUJ

Źródło: Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tryb dostępu: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/discover> [12 lutego 2019].

17 E. Gałuszka, L. Szafrąński: *Jagiellonian University Repository (RUJ): organizational and functional aspects*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” T. 15 (2017), s. 360.

Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego pozwala na generowanie statystyk użycia dokumentów i specjalnie przygotowanych raportów na potrzeby wydziałów i władz UJ, np. publikacje z punktacją ministerialną w podziale na wydziały, zestawienia publikacji jednostek UJ, listy zarejestrowanych ORCID. Dodatkową działalnością pracowników RUJ jest realizacja procesów wydawniczych (skład tekstu, projekty okładek, nadawanie numeru ISBN).

Repozytorium Politechniki Krakowskiej to podobnie jak w RUJ połączenie repozytorium z bibliografią publikacji pracowników oraz dodatkowo z bazami bibliograficznymi i bazą przedmiotów (Rysunek 3.). Przy opisach publikacji wyświetla się informacja o afiliacji. W repozytorium gromadzone są też kopie dokumentów drukowanych poddanych digitalizacji.

Rysunek 3. Wyszukiwanie w Repozytorium Politechniki Krakowskiej

The screenshot displays the search interface of the Politechnika Krakowska repository. At the top, there are logos for Politechnika Krakowska and the repository itself. Below the logos is a navigation bar with tabs: 'Informacje o RPK', 'Dla Autorów', 'Przeglądaj', 'Szukaj', 'Pomoc', and 'Zaloguj'. The 'Szukaj' tab is active.

On the left side, there is a search filter section with a search bar and a 'Szukaj' button. Below the search bar, there are options for 'tytuł, autor' and 'wszędzie'. The 'Sortowanie' section is set to 'Zgodność z zapytaniem'. A list of filters is provided, including 'Repozytorium PK (10583)', 'Bibliografia Publikacji Pracowników PK (40612)', and 'Baza Przedmiotów (272)'. Each filter has a list of sub-categories with checkboxes.

The main search results area shows 'Wyniki 1 do 20 spośród 10583 znalezionych'. Below this, there is a list of search results, each with a folder icon, a title, a subtitle, and a publication date. The results include:

- Technical Transactions iss. 8. Architecture iss. 2-A (Data wydania: 2016)
- Technical Transactions iss. 5. Architecture iss. 1-A (Data wydania: 2016)
- Technical Transactions iss. 27. Architecture iss. 12-A (Data wydania: 2015)
- Technical Transactions iss. 22. Architecture iss. 11-A (Data wydania: 2015)
- Technical Transactions iss. 16. Architecture iss. 10-A (Data wydania: 2015)
- Technical Transactions iss. 15. Architecture iss. 9-A (Data wydania: 2015)

Źródło: Repozytorium Politechniki Krakowskiej. Tryb dostępu: <https://suw.biblos.pk.edu.pl/search> [13 lutego 2019].

Pracownicy Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej poza upowszechnianiem i gromadzeniem publikacji zajmują się działalnością wydawniczą. Jest to oficjalne wydawnictwo Politechniki Lubelskiej. Po wydaniu

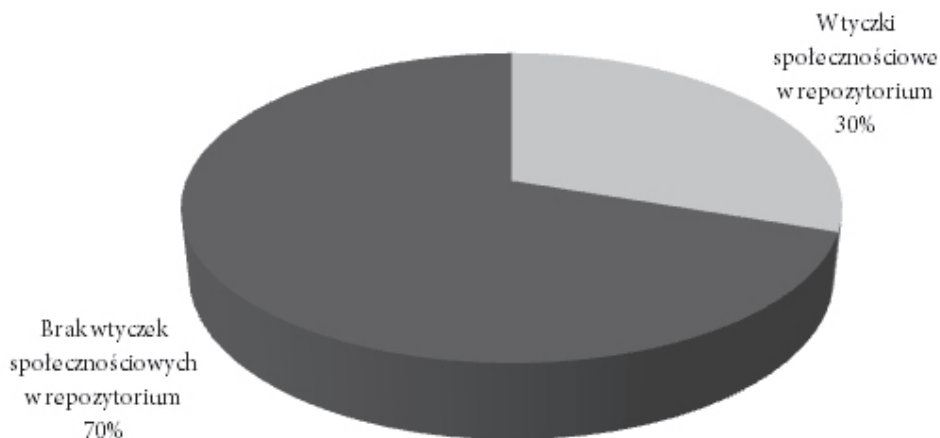
publikacje są udostępniane online w systemie dLibra. Pracownicy Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej zajmują się też digitalizacją. Jest to przykład połączenia repozytorium, biblioteki cyfrowej i wydawnictwa w jednym.

Pracownicy CYRENA – Repozytorium Politechniki Łódzkiej zajmują się dodatkowo digitalizacją i tworzeniem biblioteki cyfrowej.

W Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego do metadanych publikacji dodawana jest bibliografia załącznikowa znajdująca się w tekście opisywanych publikacji (Rysunek 4.). Metadane z dołączoną bibliografią następnie eksportowane są do POL-index.

Nowym kanałem promowania publikacji w repozytorium jest możliwość udostępniania linków do publikacji poprzez sieci społecznościowe. W repozytoriach dostępne są wtyczki społecznościowe, które pozwalają na dzielenie się informacją. Z przeprowadzonych badań ilościowych wynika, że w polskich repozytoriach nie jest to jeszcze w pełni wykorzystany kanał komunikacji. Na wykresie 2. przedstawiony jest procentowy wskaźnik repozytoriów posiadających w swoim systemie wtyczki społecznościowe. Na czterdzieści trzy repozytoria tylko trzynaście pozwala na użycie wtyczek społecznościowych bezpośrednio w systemie.

Wykres 2. Liczba repozytoriów posiadających wtyczki społecznościowe w stosunku do repozytoriów bez wtyczek

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 4. Przykład opisu publikacji z dołączoną bibliografią załącznikową w Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego

Pokaż prostyony rekord

Przegonić chmury: komunikowanie wizji, zakres i wartości na stronach WWW bibliotek akademickich

dc.contributor.author	Banaszewski, Kamil	
dc.contributor.author	Bartosiak, Katarzyna	
dc.contributor.editor	Piestrzyński, Tomasz	
dc.contributor.editor	Jerzyk-Wojtecka, Justyna	
dc.date.accessioned	2019-02-13T09:56:41Z	
dc.date.available	2019-02-13T09:56:41Z	
dc.date.issued	2018 r	
dc.identifier.citation	Banaszewski K., Bartosiak K., Przegonić chmury: komunikowanie wizji, zakres i wartości na stronach WWW bibliotek akademickich, [w:] Biblioteka w chmurze czy chmury nad biblioteką, czerwon. T. Piestrzyński, J. Jerzyk-Wojtecka, WUL, Łódź 2018, doi: 10.18778/8142-336-6.02.	pl_PL
dc.identifier.isbn	978-83-8142-336-6	
dc.identifier.uri	http://hdl.handle.net/11089/26779	
dc.description.abstract	Istnieje wiele niepewności dotyczących przyszłości bibliotek akademickich we współczesnych debatach. Podyktowane zmianami w środowisku, a także w edukacji, sprawiają, że konieczna jest redefinicja bibliotek uniwersyteckich i potrzebna jest nowa formuła ich tożsamości. Należy znaleźć odpowiedzi na następujące pytania dotyczące misji i wizji bibliotek: w jaki sposób biblioteki widzą swoją przyszłość i swoją przyszłą rolę? czy obraz biblioteki może być kształtowany przez misję i wizję, plany i strategie, wartości i cele? czy mogą one wpłynąć na ocenę interesariuszy? Jeśli tak, czy i jak są one przekazywane użytkownikom? Czy biblioteki akademickie wykorzystują potencjał komunikacyjny i informacyjny własnych stron internetowych? Analizując strony internetowe polskich publicznych bibliotek uniwersyteckich, artykuł bada, czy i gdzie informacje o misji,	pl_PL
dc.language.iso	pl	pl_PL
dc.publisher	Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego	pl_PL
dc.relation.ispartof	Biblioteka w chmurze czy chmury nad biblioteką;	
prawa autorskie	Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe	*

Źródło: Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego. Tryb dostępu: <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/26779?show=full> [13 lutego 2019].

Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonych analiz niektóre repozytoria powiększają zakres swoich działań. Rozszerzając swoje usługi z biernego gromadzenia publikacji, do tworzenia różnego rodzaju raportów, uczestnictwa w procesie wydawniczym, umożliwiania przesyłania informacji do mediów społecznościowych, czy eksportowania metadanych do zewnętrznych systemów (PBN, POL-index).

Jednak polskie repozytoria w większości przypadków są na pierwszym etapie rozwoju. Przedstawione w tej publikacji nieliczne próby budowania repozytoriów drugiej generacji, dopiero są na etapie początkowym. Repozytoria skupiają się głównie na archiwizowaniu i udostępnianiu publikacji naukowych. W głównej mierze taka jest ich podstawowa rola. Jednak rozwój systemów informatycznych i potrzeby uczelni zmieniają się, więc rola repozytoriów w komunikacji naukowej też ewaluuje. Widoczne to jest na przykładzie opisanych wyżej kilku przypadków repozytoriów, ale też powstających nie tylko w Polsce systemów CRIS, które tworzone są na potrzeby sprawozdawcze uczelni. Wielu pracowników repozytoriów zastanawia się nad przyszłością i wyborem najlepszego rozwiązania systemowego i organizacyjnego. Czy będzie to rozwój w kierunku systemów CRIS, czy pozostaną przy swojej pierwotnej roli upowszechniania publikacji, trudno w tej chwili określić, ponieważ nadal na uczelniach są to działania oddolne.

Bibliografia

1. *About*. 2018. Tryb dostępu: <https://www.coar-repositories.org/about> [19 stycznia 2019].
2. de Castro P., Mennielli M.: *Recent work by the euroCRIS Best Practice/DRIS Task Group: a way forward for engaging with the CRIS community*. „Procedia Computer Science” Vol. 33 (2014), s. 60-67.
3. de Castro P., Shearer K., Summann F.: *The gradual merging of repository and CRIS solutions to meet institutional research information management requirements*. „Procedia Computer Science” Vol. 33 (2014), s. 39-46.
4. Cullen R., Nagata H.: *Academic Libraries in Japan*. „The Journal of Academic Librarianship” Vol. 34, nr 2 (2008), s. 163-167.
5. Gałuszka E., Szafranski L.: *Jagiellonian University Repository (RUJ): organizational and functional aspects*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” T. 15 (2017), s. 360-374.

6. Gościński K.: *Bazy wiedzy typu Current Research Information System (CRIS)*. 2017. Tryb dostępu: <https://prezi.com/yrb3ymdyp8qt/bazy-wiedzy-typu-current-research-information-system-cris> [12 lutego 2019].
7. Gottschling M.: [Seven] *7 things you should know about...Institutional Repositories, CRIS Systems, and their Interoperability*. 2017. Tryb dostępu: <https://www.coar-repositories.org/community/events/archive/repository-observatory-third-edition/7-things-you-should-know-about-institutional-repositories-cris--systems-and-their-interoperability/#anchor-what-are-the-main-differences-between-criss-and-irs> [20 stycznia 2019].
8. Most Wiedzy. Tryb dostępu: <https://mostwiedzy.pl> [13 lutego 2019].
9. *OpenDOAR Statistics*. Tryb dostępu: http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html [19 stycznia 2019].
10. *POL-on: instytucje szkolnictwa wyższego*. Tryb dostępu: <https://polon.nauka.gov.pl> [20 stycznia 2019].
11. *Raport nt. realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017*. Warszawa 2018. Tryb dostępu: https://www.gov.pl/documents/1068557/1069061/20180413_Raport_nt_polityki_OA_w_latach_2015-2017_ost.pdf/11191306-ecb3-b73d-c82a-72ba6d170c0d [19 stycznia 2019].
12. Repozytorium Politechniki Krakowskiej. Tryb dostępu: <https://suw.biblos.pk.edu.pl/search> [13 lutego 2019].
13. Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tryb dostępu: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/discover> [12 lutego 2019].
14. Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego. Tryb dostępu: <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/26779?show=full> [13 lutego 2019].
15. Rodrigues E., Shearer K.: *Next Generation Repositories: Behaviours and Technical Recommendations of the COAR Next Generation Repositories Working Group*. 2017. Tryb dostępu: <https://www.coar-repositories.org/files/NGR-Final-Formatted-Report-cc.pdf> [19 stycznia 2019].
16. Szafranski L.: *Zarządzanie zasobami dokumentów elektronicznych w instytucjonalnych repozytoriach akademickich*. Warszawa 2019.

mgr Miłkołaj Hryńko

Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały w Grodnie (Białoruś)

Biblioteka Naukowa

ngrinko@grsu.by

mgr Uładzimir Kułazanka

Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku (Białoruś)

Fundamentalna Biblioteka

kulazhanka@bsu.by

OTWARTY DOSTĘP W SYSTEMIE KOMUNIKACJI NAUKOWEJ UNIWERSYTETÓW BIAŁORUSI

**OPEN ACCESS IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC COMMUNICATION
OF BELARUSSIAN UNIVERSITIES**

Abstrakt

Celem artykułu jest analiza stanu i perspektyw wprowadzenia zasad otwartego modelu nauki do systemu komunikacji naukowej Białorusi. Wiąże się to z opracowaniem i wdrożeniem nowych narzędzi do promowania wyników pracy naukowej w globalnej przestrzeni informacyjnej. Zwrócono uwagę na brak krajowej strategii i nierównomierne wprowadzenie narzędzi komunikacji naukowej. Praktycznie zasada otwartego dostępu do publikacji jest najbardziej aktywnie wdrażana poprzez rozwój repozytoriów uniwersyteckich oraz projektów agregacji danych z repozytoriów otwartego dostępu.

Słowa kluczowe: otwarty dostęp do publikacji naukowych, otwarta nauka, repozytoria uniwersyteckie, Białoruś, nauka, edukacja.

Abstract

The purpose of the article is to analyze the state and prospects of the implementation of the principles of an open model of science in the system of scientific communication in Belarus. This is in response to the development and implementation of new tools to promote the results of

scientific work in the global information space. We drew attention to the lack of a national strategy and uneven implementation of scientific communication tools. In practice, the principle of open access for publications is most actively implemented through the development of University repositories and projects of data aggregation from open access repositories.

Keywords: open access to scientific publications, open science, University repositories, Belarus, science, education.

Model komunikacji naukowej jako element krajowego systemu innowacji

W latach 1960-1980 w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich powstał jeden z najbardziej rozwiniętych ówczesnych systemów informacji naukowej i technicznej. Zasada budowy tego systemu odpowiadała strukturze zarządzania gospodarką narodową, z odpowiednimi podsystemami zorganizowanymi według cech terytorialnych, dziedzinowych, typów dokumentów i usług informacyjnych.

Charakterystyczną cechą systemu był hierarchiczny algorytm procesów wykorzystywanych do pracy z opublikowanymi i niepublikowanymi krajowymi i zagranicznymi źródłami dokumentacji. Zasadą było jednorazowe wpisanie i przetwarzanie zawartych w nich informacji, dostępnych w wyspecjalizowanych centrach informacji: instytutach, bibliotekach, archiwach, przedsiębiorstwach. Powstał w ten sposób jednolity system źródeł otwartej informacji, niezależnie od miejsca ich przechowywania.

Po upadku Związku Radzieckiego w większości krajów postradzieckich zasadnicze wysiłki miały na celu zminimalizowanie negatywnych konsekwencji związanych z zerwaniem więzi z głównymi i dziedzinowymi centrami informacji, podziałem wspólnych systemów informacyjnych, gwałtownym spadkiem nabywania dokumentów, zwłaszcza zagranicznych.

Z kolei duża eksplozja informacji i szybki rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych, które obserwujemy w ostatnich dziesięcioleciach, doprowadziły do jeszcze poważniejszych zmian w dziedzinie komunikacji naukowej, jak też w formach i metodach agregacji, przechowywania

i przekazywania informacji naukowej, co niektórzy eksperci określają jako „drugą cyfrową rewolucję nauki”¹.

Wraz z pojawieniem się Internetu „pierwsza cyfrowa rewolucja nauki” lub „digitalizacja” zachodząca w procesach naukowych znacznie zmieniła codzienną praktykę gromadzenia, analizowania i prezentowania wyników działalności naukowej. I chociaż doprowadziło to do rozpowszechnienia czasopism elektronicznych, nie zmieniło zasadniczo tradycji dzielenia się wynikami badań za pośrednictwem publikacji naukowych.

Dzięki „drugiej cyfrowej rewolucji naukowej” podstawowe dane naukowe, metody badawcze, a także publikacje naukowe mogą być oddzielnie umieszczone w otwartym dostępie, co w opinii społeczności naukowej znacznie rozszerza możliwości stymulowania nowych badań oraz wyjścia z nimi poza środowisko akademickie.

W kontekście e-nauki i otwartego dostępu widoczność oraz wpływ wyników naukowych, a także danych badawczych stały się ważnymi aspektami rozpowszechniania informacji wśród użytkowników i społeczeństwa. Celem tej ogólnej tendencji w gospodarce jest zwiększanie wpływu nauki na procesy innowacyjne i ich wartość ekonomiczną. W związku z tym najbardziej aktywni przedstawiciele nauki zaczęli zastanawiać się nad możliwością skutecznego wykorzystania najnowszych form komunikacji internetowej w pracy badawczej. W ten sposób powstała koncepcja, której celem jest otwarte udostępnienie wyników badań naukowych i ich rozpowszechnianie. Sugeruje się umieszczenie w otwartym dostępie nie tylko publikacji, ale również oprogramowania oraz podstawowych danych naukowych.

Korzyści z rozpowszechniania wyników naukowych w otwartym dostępie są oczywiste. Otwarty dostęp sprawia, że publikacja jest znacznie bardziej widoczna dla innych naukowców, praktyków i kadry zarządzającej. Wiele badań naukowych wykazało, że artykuły publikowane w otwartym dostępie są wyświetlane i wykorzystywane częściej niż prace dostępne tylko w ramach płatnej subskrypcji². Ponadto otwarty dostęp niewątpliwie

1 L. Lyon: *Transparency: the emerging third dimension of Open Science and Open Data*. „LIBER Quarterly” Vol. 25(4) (2016), s. 153-171. DOI: <http://doi.org/10.18352/lq.10113>. Tryb dostępu: <https://www.liberquarterly.eu/articles/10.18352/lq.10113/> [30 lipca 2018].

2 O. V. Moskaleva: *Open access publications in Web of Science – review of journals*. World-Class Scientific Publication – 2018: Editorial Policy, Open Access, Scientific Communications: Proc. 7th Int. Sci.& Pract. Conf., Moscow, April 24-27, 2018. Moscow 2018,

przyczynia się do szerszego dialogu między naukowcami, także w kontekście interdyscyplinarnym i transgranicznym. Otwarty dostęp również zmniejsza nierówność w dostępie do wiedzy z powodu braku lub bardzo niskiego finansowania zasobów informacyjnych w niektórych instytucjach.

Jednocześnie otwarty dostęp do pewnego stopnia przyczynia się do poprawy zarządzania nauką, pozwala uniknąć powtarzania tematów naukowych. Daje możliwość oceny wykorzystania publikacji poszczególnych naukowców oraz nawiązywania kontaktów z sektorem gospodarczym.

Tak więc pojęcie „otwartej nauki” stosunkowo szeroko już stosowane w praktyce światowej, może zasadniczo zmienić w nieodległym czasie funkcje istniejących narzędzi do zarządzania informacją naukową i edukacyjną na Białorusi.

Ważne jest, że rozpowszechnianie modelu otwartej nauki odbywa się równoległe ze znacznym fizycznym wzrostem ilości informacji naukowej. Według Raportu UNESCO na temat nauki, publikowanego co pięć lat³, w 2014 r. w badania naukowe na całym świecie było zaangażowanych około 7,8 mln. pracowników naukowych. Od 2007 r. liczba ta wzrosła o 21%. Na Białorusi, według krajowego portalu statystycznego⁴ z 2017 r., w nauce było zatrudnionych ponad 26,5 tys. osób w 454 organizacjach (w tym w 51 szkołach wyższych było zatrudnionych 1,3 tys. doktorów habilitowanych i 8,5 tys. doktorów).

Rosnąca liczba naukowców znajduje również odzwierciedlenie w gwałtownym wzroście liczby publikacji naukowych. Obecnie na świecie ukazuje się ponad 100 tys. międzynarodowych czasopism naukowych, w których co miesiąc publikuje się około 1,27 mln artykułów. Do najbardziej aktywnych należą: Chiny, Stany Zjednoczone i Indie. W 2016 r. chińscy naukowcy opublikowali 426 tys. artykułów naukowych indeksowanych w bazie Scopus, co stanowi około 18,6% całości piśmiennictwa światowego. Stany Zjednoczone były na drugim miejscu – opublikowano 409 tys. prac, na trzecim miejscu znalazły się Indie ze 110 tys. publikacji⁵. Warto zauwa-

s. 109-114. DOI: <http://doi.org/10.24069/konf-24-27-04-2018.20>. Tryb dostępu: <https://rasep.ru/images/materials/konf2018/109-114.pdf> [30 lipca 2018].

3 UNESCO *science report: towards 2030*. (2015). Tryb dostępu: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235406> [5 sierpnia 2018].

4 Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Białorusi. Tryb dostępu: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/nauka-i-innovatsii/godovye-dannye/kadry-nauki-v-2017-godu/> [5 sierpnia 2018].

5 *Science & Engineering Indicators*. National Science Foundation. (2018). Tryb dostępu: <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/report/sections/academic-research-and-development/outputs-of-s-e-research-publications> [30 lipca 2018].

żyć, że dziesięć lat temu publikacje chińskie stanowiły tylko 5% światowych zasobów informacyjnych. Inne kraje publikują znacznie mniej. Warto zaznaczyć, że Polska zajmuje 17 miejsce pod względem liczby publikacji, Rosja 10, a Ukraina 43.

Udział prac naukowców z Białorusi indeksowanych przez bazę Scopus w 2016 r. wynosił zaledwie 0,065% w stosunku do całej zawartości bazy, czyli 1554 artykuły. Według Web of Science (WoS), w tym samym okresie odnotowano 1397 publikacji białoruskich. Pod względem liczby publikacji, Białoruś zajmuje dopiero 65 miejsce na świecie. Można zatem stwierdzić, że przy stosunkowo niewielkim rocznym przyroście liczby publikacji, białoruska nauka nie jest jeszcze wystarczająco zintegrowana z tempem rozwoju światowej nauki.

Równie ważną zmianą jest umiędzynarodowienie nauki. Duże projekty naukowe mogą być częściej wdrażane w ramach międzynarodowej współpracy naukowej, a angielski język publikacji stał się jednym z najważniejszych czynników międzynarodowego wpływu. Na przykład z publikacji rosyjskich badaczy indeksowanych przez międzynarodową bazę danych WoS Core Collection w 2010 r. tylko około 5% było w języku rosyjskim, podczas gdy na początku lat 70. XX w. ponad 80% takich publikacji było w języku rosyjskim⁶. Jednocześnie znaczna liczba publikacji naukowych na Białorusi nadal powstaje w języku białoruskim lub rosyjskim.

Biorąc zatem pod uwagę główne trendy w rozwoju nauki światowej, można stwierdzić, że obecnie Białoruś nie ma jednego systemu informacyjnego, który zapewnia skuteczny dostęp do krajowych zasobów informacyjnych i interakcji z globalną przestrzenią informacyjną. Należy też uznać, że brak jest strategii wprowadzania zasad otwartego modelu nauki.

Rozpowszechnianie zasad otwartej nauki i wprowadzanie nowych narzędzi komunikacji naukowej w białoruskim środowisku akademickim i uniwersyteckim odbywa się nierównomiernie, istnieje zatem niewątpliwa potrzeba opracowania strategii w tym zakresie.

6 O. Kirchik, Y. Gingras, V. Larivière: *Changes in Publication Languages and Citation Practices and Their Effect on the Scientific Impact of Russian Science (1993-2010)*. Tryb dostępu: http://www.ost.uqam.ca/Portals/0/docs/articles/2012/Russie_jasist.pdf [30 lipca 2018].

Strategia otwartej nauki w działalności bibliotek uniwersyteckich na Białorusi

W związku z wymienionymi zmianami w kierunkach rozwoju nauki na świecie białoruski system szkolnictwa wyższego uruchomił wiele projektów dotyczących tworzenia i rozwoju infrastruktury dla otwartej nauki. Od 2010 r. w Białoruskim Uniwersytecie Państwowym (BUP) w Mińsku zaczęła działać „Biblioteka Elektroniczna BUP”, która obecnie zawiera ponad 150 tys. dokumentów. Biorąc pod uwagę liczbę dokumentów i stopień otwartości, według międzynarodowego rankingu *Web of Repositories*, jest ona jedną z najlepszych uniwersyteckich bibliotek elektronicznych na świecie. W sumie na Białorusi istnieją 24 instytucjonalne repozytoria otwartego dostępu w 51 instytucjach szkolnictwa wyższego, które zawierają ponad 360 tys. dokumentów. Dla porównania, w Rosji ponad 800 instytucji szkolnictwa wyższego ma w przybliżeniu taką samą liczbę repozytoriów i dokumentów.

Należy zauważyć, że umieszczanie publikacji w repozytorium instytucjonalnym skutecznie przyczynia się do wzrostu pozycji i znaczenia uczelni w międzynarodowych rankingach, przede wszystkim w rankingu *Webometrics*.

W ostatnim czasie na Białorusi powstały nowe inicjatywy w zakresie otwartej nauki. Jedną z nich jest projekt stworzenia krajowego agregatora otwartych repozytoriów, którego celem jest nie tylko integracja zasobów informacyjnych, ale także dostarczanie informacji, oprogramowania i wsparcia metodologicznego dla procesów naukowych i edukacyjnych. Takim projektem jest opracowanie zautomatyzowanego zintegrowanego systemu wsparcia informacji dla procesów naukowych i edukacyjnych w oparciu o otwarte zasoby AIRO. Celem rozpoczętego w 2018 r.⁷ projektu jest połączenie zasobów repozytoriów białoruskich instytucji edukacyjnych, bibliotek, organizacji naukowych i innych organizacji w ramach otwartego dostępu i uproszczenie procesu wyszukiwania publikacji. Jako platformę do tworzenia krajowego agregatora zasobów informacyjnych otwartego dostępu na Białorusi ustalono oprogramowanie DSpace, które jest rozpowszechniane na warunkach licencji wolnego oprogramowania. Krajowy system agregujący przeznaczony jest do: automatyzacji tworzenia

⁷ Zob. AIRO – Zautomatyzowany zintegrowany system wsparcia informacji dla procesów naukowych i edukacyjnych oparty na zasobach otwartego dostępu. Tryb dostępu: <http://airo.unibel.by/> [5 sierpnia 2018].

metadanych elektronicznych zasobów informacyjnych sfery naukowej i edukacyjnej, szybkiego dostępu do opisów elektronicznych zasobów informacyjnych sfery naukowej i edukacyjnej w oparciu o technologie internetowe, skracania czasu wyszukiwania, integracji metadanych zawartych w repozytoriach, dostarczania użytkownikom wygodnych i wydajnych funkcji wyszukiwania informacji o atrybutach metadanych, zwiększających efektywność ich wykorzystania w badaniach naukowych oraz działalności edukacyjnej, automatyzacji zbierania metadanych, polepszenia jakości tworzonych zasobów informacyjnych, zapewnienia bezpieczeństwa kopii zapasowych dokumentów cyfrowych⁸.

Dalszy rozwój systemu wiąże się z możliwością identyfikacji każdej publikacji za pomocą cyfrowych identyfikatorów obiektów DOI⁹ oraz systemu identyfikatorów autorów ORCID¹⁰. System może stać się podstawą do stworzenia krajowego systemu CRIS¹¹, w którym będą gromadzone informacje o wszystkich publikacjach białoruskich badaczy, w tym pełne teksty lub, jeśli to możliwe, odesłania do nich.

Aby zwiększyć konkurencyjność białoruskich badań naukowych, należy stworzyć warunki ujawniania, czyli otwarcia danych naukowych. W tym celu biblioteki mogą wykonywać następujące czynności:

- dołączanie do międzynarodowego ruchu otwartych danych w dziedzinie nauki i edukacji;
- opracowanie polityki w zakresie otwartych danych naukowych na poziomie państwowym, ujawnianie zasad, technologii, standardów opisywania i identyfikowania danych, pozwalających na integrację

8 D. Kachan, A. Bogatko, I. Bogatko, S. Enin, U. Kulazhanka, V. Lazarev, P. Lis, A. Skalaban, I. Yuryk: *Integration of information resources of open access to provide the scientific and educational process in the institutions of higher education*. „Open education” Vol. 22, nr 4 (2018), s. 53-63. DOI: <http://dx.doi.org/10.21686/1818-4243-2018-4-53-63>. Tryb dostępu: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/204331/1/53-63.pdf> [5 sierpnia 2018].

9 DOI (ang. *Digital Object Identifier*) – cyfrowy identyfikator dokumentu elektronicznego. Tryb dostępu: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_object_identifier [5 sierpnia 2018].

10 ORCID (ang. *Open Researcher and Contributor ID*) – kod alfanumeryczny stworzony dla unikalnego identyfikowania autorów i współautorów publikacji naukowych i akademickich. Tryb dostępu: <https://en.wikipedia.org/wiki/ORCID> [5 sierpnia 2018].

11 CRIS (ang. *Current Research Information System*) – baza danych lub inny system informacyjny do przechowywania, zarządzania i wymiany metadanych kontekstowych dla działalności badawczej. Tryb dostępu: https://en.wikipedia.org/wiki/Current_research_information_system [5 sierpnia 2018].

z globalną przestrzenią informacyjną, a także jasno zdefiniowanych kategorii zbiorów danych w zależności od ich statusu w zakresie ujawniania (licencjonowanie, etyka badawcza);

- stworzenie krajowego portalu otwartych danych naukowych na Białorusi.

Oprócz promowania i agregowania publikacji naukowych, obecnie na Białorusi aktywnie dyskutuje się nad potrzebą stworzenia białoruskiego repozytorium otwartych (pierwotnych) danych naukowych. Nastąpiły poważne zmiany w ruchu na rzecz otwarcia dostępu do niektórych białoruskich czasopism naukowych. Od kilku lat ważne czasopisma białoruskie umieszczają swoje kopie cyfrowe w repozytoriach instytucjonalnych, a także w Rosyjskim Indeksie Cytowań Naukowych (RICN) lub w różnych systemach bibliotek elektronicznych. Uniwersytety, przy aktywnym udziale bibliotek, wykonały znaczną pracę w celu dostosowania czasopism do wymagań dotyczących włączenia do bazy danych Scopus i WoS.

Oprócz rozwoju infrastruktury dla otwartej nauki biblioteki uniwersyteckie pracują również nad informowaniem społeczności akademickiej o możliwościach narzędzi komunikacji naukowej i otwartego dostępu. Aby pomóc pracownikom naukowym i pedagogicznym BUP w przygotowywaniu wysokiej jakości publikacji naukowych, zostało utworzone Centrum Kompetencji Naukowych i Komunikacji, funkcjonujące jako witryna wirtualnej pomocy, łącząca odpowiedzi na główne pytania stawiane przez pracowników naukowych¹². W Centrum wdrożono pomysł stworzenia usługi doradczej – strona zawiera również dane kontaktowe ekspertów do spraw analizy naukowej, którzy mogą pomóc młodym naukowcom we wsparciu informacyjnym przy określaniu priorytetów i opracowywaniu strategii publikacji naukowych oraz rejestrowaniu i poszukiwaniu informacji w głównych bazach danych. Udostępniono również dane kontaktowe wybitnych naukowców mających doświadczenie w uczestnictwie w międzynarodowych projektach i publikujących w wiodących czasopismach indeksowanych przez Scopus i WoS.

Z ekspertami BUP mogą kontaktować się naukowcy z innych uniwersytetów, którzy szukają partnerów do wspólnych projektów, a także młodych naukowców, którzy chcą uzyskać porady doświadczonych kolegów na temat specyfiki działalności wydawniczej w poszczególnych dziedzinach nauki.

12 Zob. Szkoła komunikacji naukowej. Tryb dostępu: <http://science.bsu.by/> [5 sierpnia 2018].

W ostatnich latach białoruskie uniwersytety aktywnie włączają się w ruch międzynarodowy w zakresie otwartego dostępu, tworząc sieć repozytoriów instytucjonalnych i włączając swoje czasopisma naukowe do otwartego dostępu. Można stwierdzić, że na Białorusi jest aktywnie tworzona niezbędna infrastruktura do promocji publikacji w globalnej przestrzeni naukowej. Przynosi to już wyniki uniwersytetom, uczonym, studentom i opinii publicznej, a dzięki stabilnemu finansowaniu i skutecznemu zarządzaniu, umożliwi białoruskiej nauce osiągnięcie jakościowo nowego poziomu.

Wnioski

Obecni dostawcy informacji spontanicznie kształtują zdolności współczesnego społeczeństwa do ich wykorzystania. Metody dostępu do informacji zasadniczo różnią się od tych, które stosowano dawniej, na przykład 10 lat temu. Charakteryzuje je rozwój nowych technicznych środków komunikacji oraz zmiany w postrzeganiu informacji i realizacji potrzeb informacyjnych.

Zatem zasoby edukacyjne i naukowe we współczesnych warunkach nie mogą istnieć w postaci różnych, odmiennych stron internetowych, muszą być częścią jednolitego systemu: portali naukowych i edukacyjnych z zasobami, których użycie jest konieczne w praktyce naukowej i edukacyjnej.

Nowoczesne podejście do budowania wirtualnego środowiska naukowego i edukacyjnego opiera się na łączeniu różnych zasobów i technologii z głęboką integracją zbiorów danych instytucjonalnych w struktury krajowe i międzynarodowe.

Nie mniej ważne dla skutecznego funkcjonowania różnych kompleksów naukowych i edukacyjnych zasobów informacyjnych jest rozpowszechnianie i konsolidacja prawna modelu otwartego dostępu do nauki oraz rozwój infrastruktury „otwartej” nauki na poziomie krajowym. Otwarty model nauki, otwarty dostęp do publikacji naukowych widoczny jest w krajach najbardziej aktywnych pod względem naukowym, takich jak: Chiny, Stany Zjednoczone czy państwa Unii Europejskiej. Model ten funkcjonuje w tych krajach od lat, zwiększając możliwości bezpłatnego dostępu do publikacji naukowych w skali międzynarodowej.

Bibliografia

1. AIRO – Zautomatyzowany zintegrowany system wsparcia informacji dla procesów naukowych i edukacyjnych oparty na zasobach otwartego dostępu. Tryb dostępu: <http://airo.unibel.by/> [5 sierpnia 2018].
2. Kachan D., Bogatko A., Bogatko I., Enin S., Kulazhanka U., Lazarev V., Lis P., Skalaban A., Yuryk I.: *Integration of information resources of open access to provide the scientific and educational process in the institutions of higher education*. „Open education” Vol. 22, nr 4 (2018), s. 53-63. DOI: <http://dx.doi.org/10.21686/1818-4243-2018-4-53-63>. Tryb dostępu: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/204331/1/53-63.pdf> [5 sierpnia 2018].
3. Kirchik O., Gingras Y., Larivière V.: *Changes in Publication Languages and Citation Practices and Their Effect on the Scientific Impact of Russian Science (1993-2010)*. Tryb dostępu: http://www.ost.uqam.ca/Portals/0/docs/articles/2012/Russie_jasist.pdf [30 lipca 2018].
4. Lyon L.: *Transparency: the emerging third dimension of Open Science and Open Data*. „LIBER Quarterly” Vol. 25(4) (2016), s. 153-171. DOI: <http://doi.org/10.18352/lq.10113>. Tryb dostępu: <https://www.liberquarterly.eu/articles/10.18352/lq.10113/> [30 lipca 2018].
5. Moskaleva O. V.: *Open access publications in Web of Science – review of journals*. World-Class Scientific Publication – 2018: Editorial Policy, Open Access, Scientific Communications: Proc. 7th Int. Sci. & Pract. Conf., Moscow, April 24-27, 2018. Moscow 2018, s. 109-114. DOI: <http://doi.org/10.24069/konf-24-27-04-2018.20>. Tryb dostępu: <https://rasep.ru/images/materials/konf2018/109-114.pdf> [30 lipca 2018].
6. Narodowy Komitet Statystyczny Republiki Białorusi. Tryb dostępu: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/nauka-i-innovatsii/godovye-dannye/kadry-nauki-v-2017-godu/> [5 sierpnia 2018].
7. *Science & Engineering Indicators*. National Science Foundation. (2018). Tryb dostępu: <https://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/report/sections/academic-research-and-development/outputs-of-s-e-research-publications> [30 lipca 2018].
8. Szkoła komunikacji naukowej. Tryb dostępu: <http://science.bsu.by/> [5 sierpnia 2018].
9. *UNESCO science report: towards 2030*. (2015). Tryb dostępu: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235406> [5 sierpnia 2018].